

MİMAR SİNAN'IN
İSTANBUL'DAKİ CAMİLERİNDE MAHFİLLER

İ.T.Ü. Merkez Kütüphane	
Demirbaş No.	17928
Kayıt No.	
Fili	
UDC	

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mimar Nil CAMAY

Anabilim Dalı : MİMARLIK

Programı : MİMARLIK TARİHİ

ŞUBAT 1989

MİMAR SİNAN'IN
İSTANBUL'DAKİ CAMİLERİNDE MAHFİLLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mimar Nil ÇAMAY

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 23 Ocak 1989

Tezin Savunulduğu Tarih : 10 Şubat 1989

Tez Danışmanı : Prof.Dr.Semra ÖGEL

Diğer Jüri Üyeleri : Prof.Dr.Filiz ÖZER
Y.Doç.Dr.Günkut AKIN

ŞUBAT 1989

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

ÖZET

v

SUMMARY

vi

BÖLÜM 1. GİRİŞ	1 ✓
BÖLÜM 2. MAHFİL, KÖKENİ VE GELİŞİMİ	3 ✓
BÖLÜM 3. MİMAR SİNAN'IN ESERİ OLAN VE MAHFİLİ BULUNAN CAMİLER	8
3.1. MAHFİLLERİ ÖZGÜN DURUMUNU KORUYAN CAMİLER	9
3.1.1. Mihrap Duvarı Dışında Üç Yönde Sürekli Mahfilleri Bulunan Camiler	9
3.1.1.1. Mahfillerinde Herhangi Bir Bölünme Olmayan Camiler	9
3.1.1.1.1. Kılıç Ali Paşa Camisi	9
3.1.1.1.2. Zal Mahmud Paşa Camisi	14
3.1.1.2. Mahfilleri Bölündüğü Halde Geçişlerle İlişkinin Sağlandığı Camiler	17
3.1.1.2.1. Mihrimah Sultan Camisi (Edirnekapı)	17
3.1.1.2.2. Selimiye Camisi (Edirne)	19
3.1.1.2.3. Sokollu Camisi (Kadirga)	33
3.1.1.2.4. Mesih Mehmet Paşa Camisi	37
3.1.1.2.5. Nişancı Mehmet Paşa Camisi	41
3.1.1.3. Mahfiller Arasındaki İlişkinin Kesik Olduğu Camiler	45
3.1.1.3.1. Kara Ahmet Paşa Camisi	45
3.1.1.3.2. Rüstem Paşa Camisi	49
3.1.1.3.3. Piyale Paşa Camisi	53
3.1.2. Mahfilleri Yan ve Arka Duvarlar Önünde Ayrı Ayrı Duran Camiler	57
3.1.2.1. Şehzade Camisi	57
3.1.2.2. Süleymaniye Camisi	64

3.1.3. Sadece Kuzey Duvarı Önünde Mahfili Bulunan Camiler	73
3.1.3.1. Mihrimah Sultan Camisi (Üsküdar)	73
3.1.3.2. Hadım İbrahim Paşa Camisi	76
3.1.3.3. Atik Valide Camisi	78
3.2. MAHFİLLERİ ÖZGÜN DURUMUNU KORUMAYAN CAMİLER	83
3.2.1. Haseki Sultan Camisi	83
3.2.2. Sinan Paşa Camisi	86
3.2.3. Molla Çelebi Camisi	88
3.2.4. Sokollu Camisi (Azapkapı)	90
3.2.5. Şemsi Ahmet Paşa Camisi	93
BÖLÜM 4. KARŞILAŞTIRMALI DEĞERLENDİRME VE GENELLEMELER	96
4.1. ANA KUBBENİN OTURDUĞU DESTEKLERİN BELİRLİDİĞİ SEMAYA GÖRE MAHFİLLERİN DURUMU	96
4.1.1. Dörtgen Destek Şemasına Göre İnşa Edilen Camiler	96
4.1.2. Altıgen Destek Şemasına Göre İnşa Edilen Camiler	99
4.1.3. Sekizgen Destek Şemasına Göre İnşa Edilen Camiler	100
4.2. MAHFİLLERE ULAŞIM	101
4.3. MAHFİLLERDE TAŞIYICI SİSTEM	103
✓ 4.4. MAHFİLLERDE BULUNAN ORTAK ELEMANLAR	104
4.4.1. Merdiven	104
4.4.2. Sütun ve Sütun Başlıkları	104
4.4.3. Kemer	105
4.4.4. Korkuluk	106
4.4.5. Döşeme	107
4.4.6. Niş ve Dolap	107
4.4.7. Dekorasyon	108
SONUÇ	109
KAYNAKLAR	113
ŞEKİL KAYNAKLARI	120
RESİM KAYNAKLARI	122
EKLER	123
ÖZGEÇMİŞ	245

ÖNSÖZ

Osmanlı Mimarlığına önemli eserler veren Mimar Sinan'ın camilerindeki mahfillerin -İstanbul'la da sınırlı kalsa- incelenmesi amacıyla yönelik bu çalışmanın her aşamasında yardımcı olan hocam, Sayın Prof.Dr.Semra Ögel'e teşekkür ederim.

ÖZET

Camilerde sütunlar üzerinde yükselerek ikinci bir kat oluşturan mahfiller; Mimar Sinan'ın camilerinde geniş ölçüde yer almaya başladıktan sonra, bir gelenek halini alarak, mekan elverdiği oranda camilerin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.

Sinan'ın İstanbul'daki camilerinden bazılarının mahfilleri özgün durumlarını korudukları halde, bazıları yıkılarak yenileri yapılmış ya da değişmişlerdir. İncelenen yapıların mihrap duvarı dışında üç yönde ya da sadece kuzey duvarı önünde mahfilleri vardır.

Bulundukları cami iç mekanıyla ilişkili olarak, ayrıntılı tanımları yapılmaya çalışılan mahfillerin fotoğrafları da verilmiştir. Mahfillerin rölövelerini çıkarmak için cami genelinde bir çalışma yapılması gerektiğinden, bazı müezzin ya da hünkar mahfilleriyle, bazı mahfillerin kısmi rölöveleri çıkarılmıştır.

Bu arada bugün "kadınlar mahfili" olarak adlandırılan yan ve arka mahfillerin sadece kadınların kullanımına yönelik olarak yapılmamış olduklarına da dikkat çekilmiştir.

Camiler sadece namaz kılınmak üzere yapılmış, günün belirli saatlerinde kullanılan yapılar değildir. İsteyen herkesin camide Kuran okuyarak dua edebileceği düşünülürse, mahfiller bu tür amaçlar için uygun, sakın, sessiz ve genel kullanım alanından uzak yerleri oluştururlar.

SUMMARY

MAHFILS IN ARCHITECT SINAN'S MOSQUES IN ISTANBUL

After the birth of Islam, there was an urgent need for a special place to practice the religious rituals.

The first mosque which was originated from the house of the prophet was very simple in plan. It was consist of a prayer hall and a courtyard where the prayer hall opened. Although there were smaller mosques without a courtyard, if there was a courtyard it was surrounded by the "revaks". "mihrap", "minber", "minaret" and "maksure" are the elements of the mosques which were added later.

"Maksure", is the part which is seperated from the general plan and elevated from the ground level for the caliph or the sultan. The early maksures were a wooden platform. Later it has become an important factor which effected the dimentions of the mosque and the roof system of the central axis. If we see this place on the mihrap axis reserved for the caliph himself, the dome, which covers this place for the religious community in front of the mihrap became a standart element for the mosque design as it first appeared in Emeviye Mosque in Damascus.

From the religious point of view the "maksure" is not an essential element. However during the first years of Islam, maksures were built for the safety of the caliph or the imam who was also the governor.

During the period before the maksure there was an elevated place facing the mihrap (south) wall (sometimes directly connected with the mihrap) which was reserved for the governor. This is the origins of the maksure (e.g. Ibn-Tulun Mosque, Fustat).

In the early days the maksures were elevated only one step higher from the ground level. Later they reached to a height of 1-3 meters and became "mahfil"s. The mahfils of the Ottoman mosques are originated from the maksures.

In Yeşil Mosque, Bursa (1424), an example for the early Ottoman period (1299-1923) architecture, the sultan's lodge (hünkar mahfili) is placed above the entrance door.

Here is a type of sultan's lodge in the Mosque of Beyazid II, Edirne (1484-88) which is different from the earlier mosques. This type will continue until the 18th century with minor alterations. The lodge is supported by the marble columns which are connected with pointed arches. The lodge is placed on the left side of the mihrap. This plan has become a tradition of the mosques built afterwards.

We see sultan's lodges in the mosques of Beyazid Mosque, Istanbul (1501-6) and Sultan Selim Mosque, Istanbul (1522-23) built during the classical period before Sinan. In Sultan Selim Mosque the lodge is placed on the left side of the mihrap, but in Beyazid Mosque it is placed on the right. In both mosques the lodge is elevated on the columns.

Like the sultan's lodge, the "müezzin mahfili" is also not an essential element from the religious point of view. It was planned after a need while arranging the interior area.

The early mosques have a plan of extended width. This provides extra room for more prayers facing the kible wall which is one of the rules of the ritual (namaz). The other advantage of this plan is to make it very easy to hear the voice of imam placed in front of the mihrap, from every corner of the mosque.

However later in time this type of mosques gradually extended on the length against the kible wall. As the result of this the interiors of the mosques have grown away from the kible wall creating a much larger interior space. Like the monumental mosques making it difficult to hear the voice of imam. So to solve this problem the pedestals (dikke, dakika) were built in the central area of the interior space.

In the mosques there was a need for an elevated place for the "muballig" (who was also müezzin) to direct the large crowd of prayers according to the imam's words. First this place was like a pedestal elevated one step higher from the ground level. Later this place was elevated much higher, supported by the columns and became a "mahfil" (lodge). The pedestals (dikke, dakika) are the origins of the müezzin mahfili in the mosques.

During the Ottoman period before the large monumental mosques, there was not much need for the müezzîn mahfili. In Beyazîd Mosque, Istanbul, there is a müezzîn mahfili elevated on the columns next to the right pier in the back. The müezzîn mahfili in Sultan Selim Mosque, İstanbul, placed next to the right side wall.

Inside the mosques there are more mahfils before the back and the side walls in addition to the müezzîn mahfil and sultan's lodge. Today these mahfils are known as the "women's mahfils". The use of these mahfils will be explained at the end. The mahfils are the very significant parts of Sinan's mosques. And they became a tradition in the mosque architecture after Sinan.

Many of the important Sinan mosques are in Istanbul but today they have lost their original forms after various restorations. Some of Sinan's mosques badly damaged, some completely disappeared because of many earthquakes and fires took place in Istanbul. After many alterations in the plans and restorations, the mahfils in these mosques are also not in their original form (Haseki Sultan Mosque, Sinan Paşa Mosque, Molla Çelebi Mosque, Azapkapı Sokollu Mosque, Şemsi Ahmet Paşa Mosque).

The only original mahfils can be found -except the mihrap wall- either before the north wall or along the three sides of the mosque's interior continuously or separately before each wall.

There are no divisions at some of the mahfils those continuous along the three side walls (Kılıç Ali Paşa Mosque, Zal Mahmud Paşa Mosque).

Some mahfils are divided by buttresses but through the buttresses they are connected with the vaults (Edirnekapı Mihrimah Sultan Mosque, Edirne Selimiye Mosque, Kadirga Sokollu Mosque, Mesih Mehmet Paşa Mosque, Nişancı Mehmet Paşa Mosque).

In other mosques there are no connections between the mahfils (Kara Ahmet Paşa Mosque, Rüstem Paşa Mosque, Piyale Paşa Mosque).

There are various spaces left between the mahfils which are separately continuing to three directions in some mosques (Süleymaniye Mosque, Şehzade Mosque).

In some mosques there is a mahfil only before the north wall (Üsküdar Mihrimah Sultan Mosque, Hadım İbrahim Paşa Mosque, Atik Valide Mosque).

In some mosques the mahfils may be badly damaged and later built again due to fire or earthquakes (Haseki Sultan Mosque, Molla Çelebi Mosque). In some mosques the mahfils are entirely canceled like in Şemsi Ahmet Paşa Mosque, or added later on like in Sinan Paşa Mosque. There are mosques where the mahfils are partly altered after some restorations like in Azapkapı Sokollu Mosque.

The mahfils are reached by staircases because they are high above the ground level. Generally the staircases are built in the walls (Haseki Sultan Mosque, Hadım İbrahim Paşa Mosque, Kara Ahmet Paşa Mosque, Süleymaniye Mosque), in the buttresses (Selimiye Mosque in Edirne, Süleymaniye Mosque, Piyale Paşa Mosque, Kara Ahmet Paşa Mosque) and in the special staircase housings next to the façades (Mesih Mehmet Paşa Mosque, Kılıç Ali Paşa Mosque, Kadirga Sokollu Mosque, Edirnekapı Mihrimah Sultan Mosque).

The mahfils are reached by the staircases; from outside the mosque (Edirnekapı Mihrimah Sultan Mosque, Şehzade Mosque, Mesih Mehmet Paşa Mosque, Rüstem Paşa Mosque, Piyale Paşa Mosque), or from inside the mosque (Kılıç Ali Paşa Mosque, Zai Mahmud Paşa Mosque, Nişancı Mehmet Paşa Mosque, Kara Ahmet Paşa Mosque, Şehzade Mosque, Süleymaniye Mosque, Üsküdar Mihrimah Sultan Mosque, Hadım İbrahim Paşa Mosque, Azapkapı Sokollu Mosque), or both from inside and outside the mosque (Edirne Selimiye Mosque, Kadirga Sokollu Mosque).

The mahfils are generally supported by the columns which are connected by arches or by the beams. There are also mahfils which are placed on the vaults between the buttresses or above the entrance door. Some mahfils are situated on the ground level closed to the interior space (Mesih Mehmet Paşa Mosque, Edirne Selimiye Mosque).

The columns are either round or beveled edged (octagon, square). They are made of green, pink, clared red, brown porphyry and white marble. The capitals of the columns are made of white marble, and carved in stalactite or triangular shapes.

The arches are made of marble or stone. The alternative use of two different colors of marbels or stones is common.

The pointed, brochen pointed and semi-circular arches are used widely. Only at the müezzin mahfili in Selimiye Mosque, Edirne, there are saddle backed arches. And at the mahfils of Piyale Paşa there are multi foil arches. A mixture of different types of arches may be used in one mosque (Rüstem Paşa Mosque, Kadirga Sokollu Mosque, Zal Mahmud Paşa Mosque).

The mahfils are enclosed with plain or ornamented ballustrates. The ornaments may be open worked or relief. On the open worked ballustrates there are various designs of hexagon, octagon and dodecanese shapes.

In some mahfils there are niches and closets. In the müezzin mahfils of Kılıç Ali Paşa Mosque, Şehzade Mosque, Süleymaniye Mosque and Kadirga Sokollu Mosque the closets are placed below the staircases. Also in some mahfils there are mihrap niches like in Kara Ahmet Paşa Mosque and the sultan's lodges in Selimiye and Süleymaniye Mosques. The columns, the capitals, the arches and the ballustrates are also decorative elements. In some mahfils there are tiles or colored medallions between the arches.

The mahfils which form a second floor are built for multi-purposes. The mosques are not only used for religious rituals (namaz) at certain times of the day. The mosques are used as religious schools to teach or learn koran or for individual prays. These mahfils provide a seperate and much quiet places for these purpose. As we know today these mahfils are not built only for women. They are also reserved for important persons during the prays of religious holidays and to the public when the mosque is crowded.

BÖLÜM 1. GİRİŞ

Camilerde, sütunlar üzerinde yerden 2-3 m kadar yükselen kısımlara mahfil adı verilir. Müezzin ve hünkar mahfilinin kökenini maksure ve dikke oluşturur. Bunun yanında, cami iç cepheleri önünde sütunlar üzerinde yükselen ve iç mekanda ikinci bir kat oluşturan alanlar da mahfil olarak adlandırılır; ve bu mahfiller Klasik dönemde camilerin çoğunun -plan elverdiği ölçüde- ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.

Osmanlı dini mimarisinde ilginin odaklandığı camilerden özellikle Sinan'ın camileri, mahfillerin iç mekanda geniş ölçüde ilk defa yer almaları açısından da kendinden sonra gelenlere öncülük etmiştir. Bu çalışma Sinan'ın camilerindeki mahfillerin (İstanbul'la da sınırlı kalsa) toplu olarak incelenmesi amacına yöneliktir.

Mimar Sinan'ın eserlerinin özellikle camilerinin çoğu İstanbul'da bulunmaktadır. Bu yüzden mahfillerin incelenmesi konusunda da araştırma alanı olarak İstanbul ili esas alınmış; ancak Sinan'ın önemli bir eseri olması nedeniyle Edirne Selimiye Camisi, İstanbul dışı tek örnek olarak konuya dahil edilmiştir. Yapılardaki mahfillerin incelenmesi sonucu, devrinden kalanların ayrıntılı olarak tanımlamaları yapılmaya çalışılmış, fotoğrafları verilmiştir. Devrinden olmayanların ya bu özellikleri belgelenmiş, ya da daha önce yerinde olabilecek mahfile yönelik bilgiler verilmiştir.

Sinan eserlerinin rölöveleri tam olmadığı ve bunun eksikliği her zaman duyulduğu için, araştırma bazı mahfillerin rölöveleri ile de desteklenmek istenmiştir. Yan ve

orta mahfillerin cami mekanıyla bir bütün halinde oluşu, cami planlarının zemin ve mahfil kotunda çizilmelerini gerektirdiğinden, bu tür çizimler literatürde geçiyorsa -düzeltilerek- alınmış; sadece mahfillerin kısmi rölöveleri yapılmıştır. Diğer rölöveler kendi başına bir birim olan küçük boyuttaki müezzin ve hünkar mahfillerine aittir.

Mahfillerde süsleme açısından detaylı bir tanımlama yapılmamıştır. Mahfillerin ve mahfil altı tavanların ve duvarların kendine özgü süslemeleri olduğu gözlenmiş, ancak mahfillerin tasarım ve mekanla olan ilişkileri üzerinde durulduğu için, ayrı bir araştırma konusu oluşturabilecek süslemenin detayına inilmemiştir. Mahfillerde tekrarlanan ortak elemanlar dışında süsleme, her camide genel olarak verilmeye çalışılmıştır.

Mahfilin geçirdiği evrim ana hatlarıyla verilmiş, daha sonra mahfillerinin düzenine göre camiler kronolojik olarak tanıtılmıştır. Hünkar ve müezzin mahfillerinin kapsamlı olarak ayrı araştırma konusu oluşturmaları gerekiyorsa da, mahfillerin bir bütün olarak incelenmesi amacına yönelik bu çalışmada yan ve arka mahfiller esas alınmış, bunun yanında hünkar ve müezzin mahfillerine de yer verilmiştir.

Böylece, yan ve arka mahfillerin kadınlar mahfili olarak adlandırılmalarının tamamen doğru olmadığına dikkat çekilerek, mahfillerin cami içinde pekçok fonksiyonlara sahip mekanlar oldukları sonucuna varılmıştır.

BÖLÜM 2. MAHFİL, KÖKENİ VE GELİŞİMİ

İslam dininin doğuşu, bu dinin bazı gereklerini yerine getirmek üzere bir ibadet yerini de beraberinde getirmiştir.

Peygamberin evinden kaynaklanan ilk cami şekli çok basittir. Geniş bir ibadet alanı ve bu alanın açıldığı bir avludan oluşur. Avlusuz daha küçük boyutta camiler olduğu gibi, avlu varsa üç tarafını revaklar çevirir. Mihrap, minber, minare ve maksure camilerde zamanla yerini alan elemanlardır.

Maksure; genel kullanım alanından parmaklık veya kafesle ayrılmış, zeminden hafifçe yüksek, halife ya da hükümdara ait kesime verilen addır.

İlk önceleri tahtadan bir platform şeklinde olan maksure, daha sonraları cami planının boyutlarını ve merkez eksenindeki örtü sistemini etkileyen önemli bir faktör olmuştur. Mihrap ekseninden sahnı halifenin kendisi ve çevresi için kullandığı bir alan olarak görürsek; mihrap ekseninde, dini cemaatin liderine ayrılmış bu özel alanı örten kubbe ilk Şam Emeviye Camisi'nde ortaya çıkmış, daha sonra cami tasarımı standart bir eleman haline gelmiştir.

Maksure aslında dini açıdan gerekli bir eleman değildir; ancak İslamiyetin ilk zamanlarında, aynı zamanda halife ya da vali olan imamın güvenliğini sağlamak için yapılmıştır.

Maksurenin oluşmadığı dönemde kible duvarında, yerden yükseltilmiş, bazen de mihraba direkt bağlantısı

olan bir yer vali için ayrılırdı. Bu, maksurenin kökenini oluşturur (Örn. İbn-Tulun Camisi, Fustat) [1]

Maksurenin ilk ne zaman yapıldığı kesin olarak bilinmemektedir. İlk defa, Medine Valisi Marvan bin al-Hakam'ın, 44 yılında bir Yemenli tarafından uğradığı suikastten sonra, yontulmuş taştan pencereli bir maksure yaptırdığı, sonradan Mu'aviya'nın onu taklit ettiği kaydedilir [2]. Aslında, Mu'aviya'nın 40-44 yıllarında hacicilerin suikastından sonra nöbetçi ile korunan ilk maksureyi yaptırdığı görüşü de yaygındır [3]. Bir diğer görüş de Halife Osman'ın Medine Camisi'nde kerpiçten hücre biçiminde ilk maksureyi yaptırdığıdır [4]. 644-656 yıllarında Medine'de Hz.Peygamber'in camisine Halife emriyle ilave edilmiştir; ve imamın görülebileceği pencereleri vardır [5].

Genellikle ilk maksurenin İbn-Haldun'un Mukaddimesi'nde yazdığı gibi Mu'aviya ya da Marvan ibn al-Hakam için yaptırıldığı kabul edilmektedir [6].

Cami içinde önemli kişiler için özel; ve onların güvenliğini sağlayacak şekilde düzenlenmiş bir yere duyulan ihtiyaç yeni bir elemanı gerekli kılmıştır. Yerden bir basamakla yükseltilen bu kısım, zamanla sütunlar üzerinde taşınmak suretiyle 1-3 m kadar yükseltilerek mahfile dönüşmüştür. Osmanlı camilerinde gördüğümüz hünkar mahfilinin kökenini maksure oluşturur.

Anadolu'da Selçuklular ve çağdaşı Beylikler döneminde (12-13.yüzyıl) çok yaygın bir uygulama olmamakla beraber, bazı camilerde hünkar mahfili tespit edilmiştir [7].

Divriği Ulu Camisi'nde (1128-29) güney-doğu köşede, Beyşehir Esrefoğlu Camisi'nde (1297-99) güney-batı köşede,

Ankara Aslanhane Camisi'nde (1289-90) kuzey duvarı boyunca uzanan ve Sinop Alaaddin Camisi'nde (1267) kuzey duvarı önünde batı köşede hünkar mahfilleri vardır. Divriği Kale Camisi (1180-81), Amasya Burmalı Minare (1237-47), ve Niğde Alaaddin Camisi'nde (1223) olması muhtemel hünkar mahfilleri ise günümüze ulaşmamıştır [7]

Beylikler Dönemi'nde (14-15.yüzyıl) tespit edilen hünkar mahfilleri de Niğde Sungur Bey Camisi (1335) ve Aksaray Ulu Camisi'ndedir (1431). Sungur Bey Camisi'nde kuzey duvarı boyunca uzanırken, Aksaray Ulu Camisi'nde kuzey duvarı önünde batı kenardadır.

Osmanlı Dönemi (1299-1923) yapılarında erken bir eser olan 1424 tarihli Bursa Yeşil Cami hünkar mahfili (Resim 2.1) kapının üzerinde yer alır; ancak yapı değişik fonksiyonları içerdiği için hünkar mahfili de diğer camilerden farklı bir karakter taşır. Mahfil, üst katta, orta ve yanlardaki hacimleri kaplamaktadır.

Edirne II.Beyazıd Camisi (1484-88) ile, önceki örneklerden farklı; ve küçük değişikliklerle 18.yüzyıla kadar devam edecek olan hünkar mahfili tipi ile karşılaşıyoruz. Mahfil sivri kemerlerle bağlanmış somaki sütunlar üzerinde yükseltilmiştir. Mihrabın sol köşesinde yer alması ile de, daha sonra inşa edilen camilere, çoğunlukla bu köşenin hünkar mahfiline ayrılması bakımından öncülük etmiştir.

Klasik dönem Sinan öncesi camilerde hünkar mahfiline ait diğer örnekler İstanbul Beyazıd Camisi (1501-6) ve Sultan Selim Camisi'ndendir (1522-23). Sultan Selim Camisi'nde yine mihrabın solundaki köşede yer aldığı halde, Beyazıd Camisi'nde sağ köşededir, ve ikisinde de sütunlar

üzerinde yükseltilmiştir.

Hünkar mahfili gibi müezzin mahfili de dini açıdan gerekli değil, iç mekan kullanımı sırasında karşılaşılan bir ihtiyaç sonucu ortaya çıkmıştır.

İlk camiler, -ön saflarda namaz kılmanın sevab sayılması nedeniyle- mihrap duvarına paralel saflar halinde daha çok insanın namaz kılabilmesini sağlamak amacıyla enine genişleyen bir plana sahiptir. Bunun bir yararı da mihrap önünde duran imamın sesinin rahatça duyulabilmesidir.

Çok destekli camilerin zamanla mihrap duvarına dik yönde de genişlemesi; ya da anıtsal cami tipiyle, mihraptan uzaklaşarak derinliğine gelişen ve daha büyük boyutlara ulaşan iç mekanların ortaya çıkmasıyla, arka safların mihraba uzak kalmaları yüzünden imamın sesini işitmede zorluk çekilmeye başlanmıştır. Bunun için camilere, çoğunlukla orta sahında yer alacak şekilde sekiler (dikke-dakka) yapılmıştır [8].

Camide, müezzin olan mukabelecilerin (Muballig) imamın sözlerini yinelemek ve onlara verilecek uygun karşılıkları geniş bir topluluğa aktarmak için, kendilerinin de rahatça görülebilecekleri şekilde yerden yüksek bir alana ihtiyaç duyulmuştur. Önceleri bu alan bir basamakla yerden yükseltilmiş seki biçiminde olduğu halde, zamanla sütunlar üzerinde yerden yükseltilerek mahfili biçimini almıştır.

Dakka (dikke), bugün bazı camilerde yer alan müezzin mahfilinin kökenini oluşturur. Kahire kitabelerinde sözü geçen dakkaların hepsi 900 yıllarına doğru yapılmıştır [9].

Anadolu'da Beyşehir Esrefoğlu Camisi (1299) ahşap müezzin mahfili mihrap aksında yer almakta ve sütunlara oturmaktadır.

Osmanlı döneminde, büyük boyutlu camilere gelene kadar müezzin mahfiline ihtiyaç duyulmamıştır. İstanbul Beyazıd Camisi'nde kubbeyi taşıyan sağ arka ayağa bitişik, sütunlar üzerinde yükselen bir müezzin mahfili vardır. Sultan Selim Camisi müezzin mahfili ise sağ yan duvara bitişik yerleştirilmiştir. Kubbe duvarlara oturduğu için mekan içinde sağlanan bütünlüğü bozmamak amacı ile ortaya değil, yan duvar önüne çekilmiş olabilir.

Camilerde hünkar ve müezzin mahfilleri dışında da mahfiller vardır. Yan ve arka duvarlar önünde yeralan bu mahfiller, günümüzde kadınlar mahfili olarak adlandırılır. (Bu mahfillerin kullanımına Sonuç bölümünde değinilmiştir.)

Camilere kadınların girmeleri konusunda bazı hadisler vardır. Bu hadislerle göre, camiye gelmelerinde hiç bir kötülük bulunmadığı takdirde, kadınların camiye girmelerinde sakınca yoktur; ancak koku sürmemeleri, erkeklerden önce camiden çıkmaları gerekmektedir [10].

Kadınların camiye girmelerine karşı herhangi bir kayıt bulunmadığı için, bazı camilerde kadınlara ait özel yerler ayrıldığını görüyoruz. Mekke valisi 256 yılında, sütunlara gerilen ipler ile kadınlara ait yeri ayırmış, Medine'de de kadınlara ait, tahta parmaklıkla ayrılan bir yer yapılmıştır [11]. Aksa Camisi'nde 300 yılına doğru, kadınlara mahsus üç maksure vardı [12]. Kudüs'te de yine kadınlar için özel maksureler bulunuyordu [13].

BÖLÜM 3. MİMAR SİNAN'IN ESERİ OLAN VE MAHFİLİ BULUNAN CAMİLER

Mimar Sinan'ın yapılarının yer aldığı listelerden (Tezkiret-ül Bünyan, Tezkiret-ül Ebniye, Tuhfet-ül Mimarın) elde edilen bilgilere göre yapıların en yoğun olduğu yer İstanbul'dur, ve önemli camilerin de çoğu İstanbul'da bulunmaktadır [14]. Listelerden çıkarılarak incelenen ve mahfili bulunan 19 yapı dışında kalan Bali Paşa ve Sultan Selim Camileri'nin tarihleri Sinan'ın Mimarbaşı olmasından önceye rastladığı için büyük bir ihtimalle onun tarafından yapılmamış, belki onarılmıştır [15].

Yapıların -yaklaşık 450 yıl önce inşa edildikleri de düşünülürse- hepsinin değişmeden günümüze ulaştıkları söylenemez. Bu durum İstanbul'daki camiler için de geçerlidir. İstanbul'da meydana gelen yangın ve depremler, tüm yapılar gibi, camileri de etkilemiş; bazıları kısmen, bazıları da tamamen zarar görerek değişmiş ya da ortadan kalkmıştır. Bunun yanında, yapılan ekler de bazı camilerin ilk durumlarını yitirmelerine sebep olmuştur. Atik Valide, Haseki Sultan, Sinan Paşa camileri genişletilmek suretiyle değişikliğe uğramışlardır. Planı değişmeyen camilerden de bazılarının mahfilleri yıkılarak yeniden yapılmış ya da kısmen değiştirilmiştir.

Bu yüzden, Mimar Sinan'a ait olduğu bilinen camile-içinde, devrine ait veya sonradan yapılmış mahfiller olduğu gibi, bir bölümü devrinden kalan diğer bir bölümü yakın zamana ait mahfil düzenlemelerine de rastlamak mümkündür.

3.1. MAHFİLLERİ ÖZGÜN DURUMUNU KORUYAN CAMİLER

Bazı değişiklikler geçirmiş olsa bile çoğu camilerin mahfilleri özgün durumunu korumuş, bazılarında da, eski mahfillerin yanına yeni ekler yapılmıştır.

Camilerin içindeki mahfil düzenleri planlara göre farklılıklar gösterdikleri halde mahfiller, güney duvarı dışındaki duvarlar önünde yer alırlar. Caminin plan ve strüktürüne göre üç yönde ya da sadece kuzey duvarı önünde mahfili olabilir.

Ana kubbenin örttüğü orta mekanı üç yönden sürekli olarak saran mahfiller olabildiği gibi birbirinden bağımsız yan ve arka duvarlar önünde de mahfiller bulunabilir.

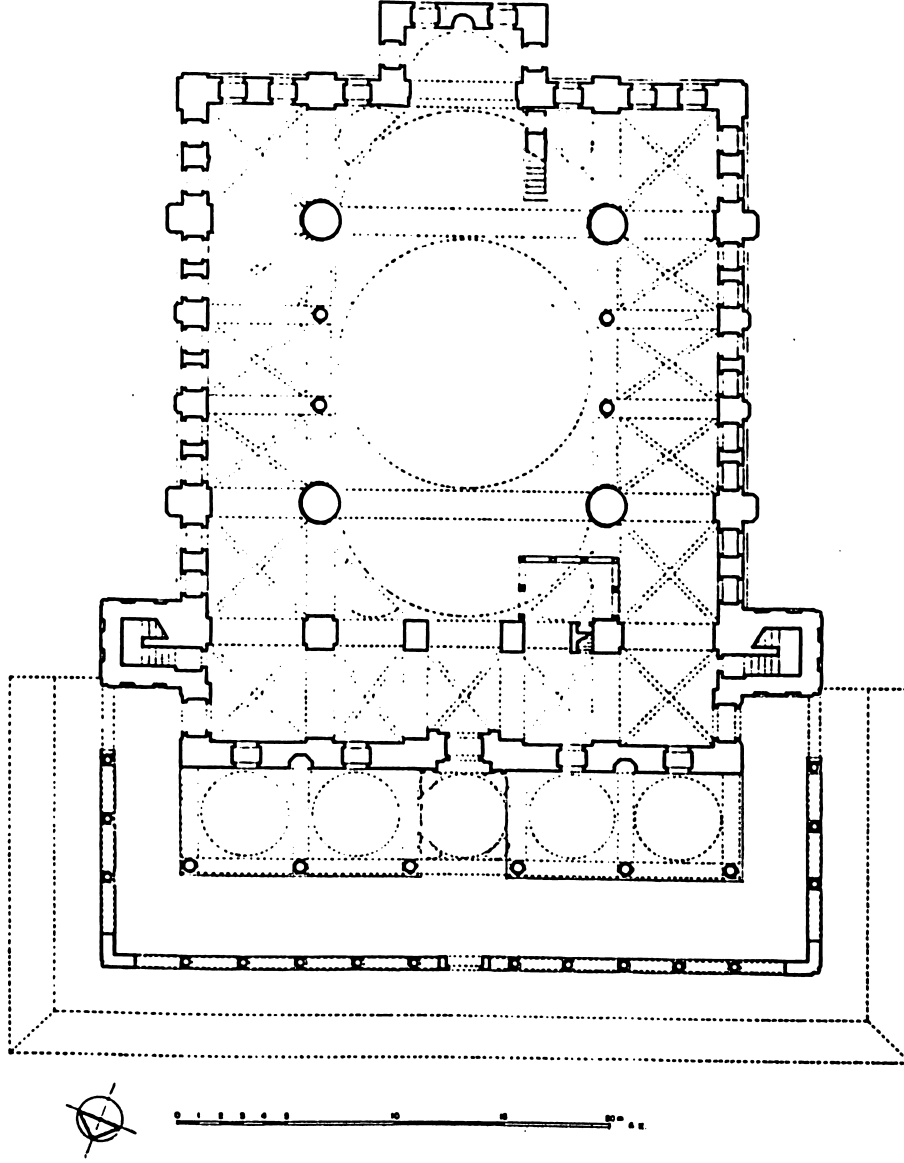
3.1.1. Mihrap Duvarı Dışında Üç Yönde Sürekli Mahfili Bulunan Camiler

Camilerin çoğunda mahfiller, mihrap duvarı dışındaki üç duvar önündedir. Mahfiller duvarlar önünde sürekli olarak devam ettikleri halde bazan payanda ya da merdiven evleriyle bölünmüşler, bazan da çok geniş tutuldukları için payandaların önünden devam ederek herhangi bir kesintiye uğramışlardır. Payandalarla bölünen mahfillerde, arada tonoz geçişler bırakılarak ilişkinin sağlandığı görülmektedir.

3.1.1.1. Mahfillerinde herhangi bir bölünme olmayan camiler

3.1.1.1.1. Kılıç Ali Paşa Camisi (1580-81) [16]

Kılıç Ali Paşa Camisi'nin iki yarım kubbe ile desteklenen orta kubbeli mekanı, mahfillerin bulunduğu ikinci bir mekanla üç yönden sarılmıştır (Şekil 3.1).

Sekil 3.1. Kılıç Ali Paşa C. zemin kat planı

Camiye mihrap aksı ve yan duvarlarda bulunan birer kapı ile girilir. Kubbe ve yarım kubbelerin örttüğü orta sahının kuzey-batı köşesinde müezzin mahfili yer alır.

Müezzin Mahfili

Mahfil, arka sahını ayıran ayaklardan ikisine dayanarak sütunlar üzerinde yükselir (Resim 3.2). Mahfile çıkış merdiveni de bu ayaklardan birinin yan yüzüne yaslanır. Yaklaşık 4.90 x 3.80 m boyutlarında 3.05 m yüksekliğindeki mahfili sekizgen sütunlarla, üzerindeki kirişler taşır.

Mahfilin alt katı, arka taraf geçiş yeri olarak açık bırakıldığı için, üç yönde, sütunlar arasına konan korkuluklarla iç mekandan ayrılmıştır. Mahfile çıkan merdivenin altı bir dolapla değerlendirilmiştir.

Yan ve Arka Mahfiller

Orta mekanı üç yönden saran mahfillere, arka sahının sağ ve sol ucunda yer alan; ve cepheden dışarı taşan iki merdiven evinden çıkılarak ulaşılır. Doğudaki merdiven mahfile çıktıktan sonra, caminin saçak seviyesinde kesilerek bir kubbe ile bitirilmiştir. Batıdaki merdiven evi aynı zamanda minareye kaide görevi de yapmaktadır. Merdiven mahfile ulaştıktan sonra, kareden daire kesite biçim değiştirerek devam eder ve şerefeye çıkar.

Mahfilleri; arkada ayaklara, yanlarda sütunlara basan ve onları geride duvarlara birleştiren sivri kemerler taşır.

Yan mahfillerde, alttaki kemerlerin ortalarına birer sütun daha eklenerek, 5 olan kemer sayısı üstte 10'a

çıkarılmıştır (Şekil 3.2). Altta bulunan sütunların üzerine raslayan sütunlar sırt sırta çifttir. (Resim 3.3). Alttakiler sivri kemer olduğu halde mahfil katındaki kemerler yuvarlaktır (Resim 3.4).

Mahfil altları tüm birimlerde çapraz kaburgalı haçvari tonozla örtülüdür. Mahfillerde, orta kubbenin iki yanında ve arkada, kubbenin izdüşümünde bulunan üçer birim çapraz kaburgalı haçvari tonozla diğerleri kubbeye örtülüdür (Resim. 3.5, 3.6).

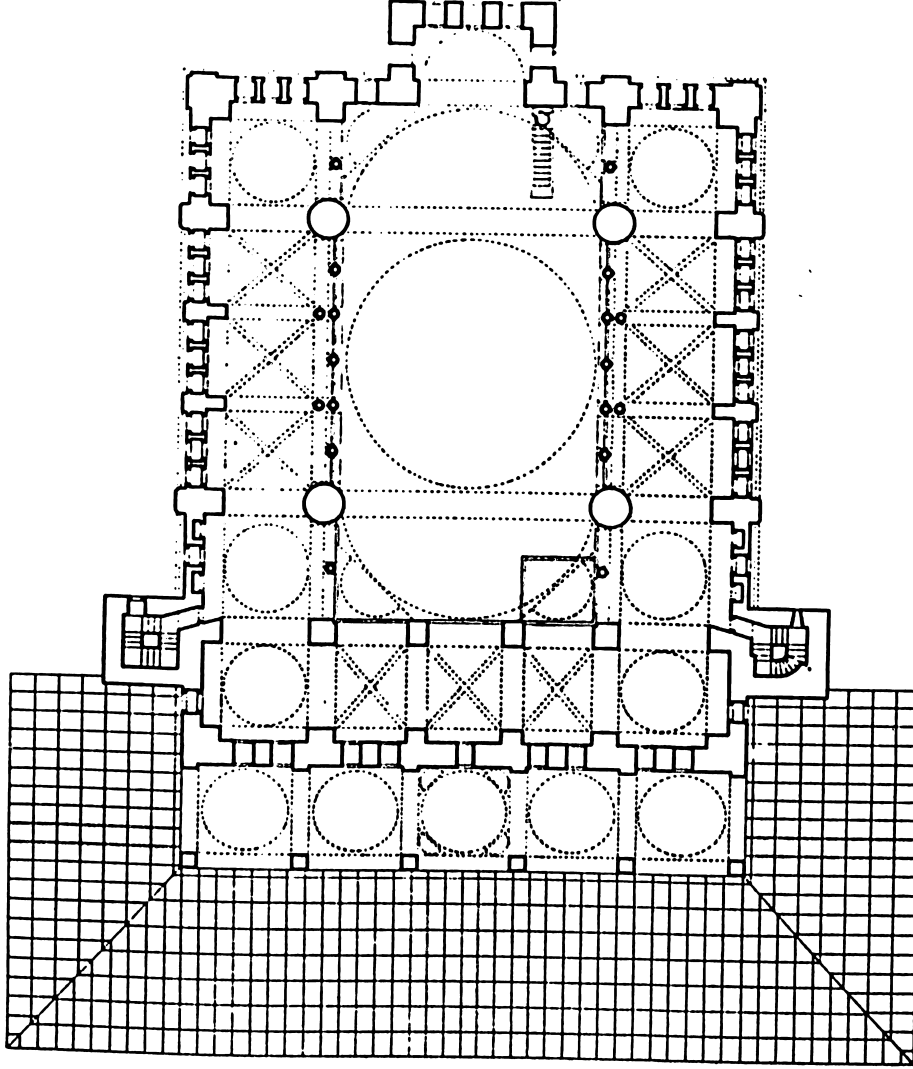
Kubbelerden sol yanda, mihrap duvarı önündeki diğerlerinden farklı olarak süslenmiştir (Resim 3.7). Cami içini gösteren, 20. yüzyıl başında çekilmiş bir fotoğrafta [17] sol köşenin kafesle çevrilerek hükümdara ayrıldığını görüyoruz. Mekanı örten kubbenin bu amaçla diğerlerinden farklı olarak süslenmiş olabileceği söylenebilir.

Mahfil katı pencereleri alt kat pencerelerine biçim olarak benzediği halde, onlardan çok daha sadedir (Resim 3.8, 3.9). Alt kat pencereleri üzerinde bulunan yazı panoları, bu pencerelerde yoktur.

Caminin çok geniş ve payanda gibi elemanlarla bölünmemiş sürekli bir mahfil katı vardır (Resim 3.10).

Malzeme ve Dekorasyon

Mermerden yapılmış müezzin mahfilini taşıyan sütunlar, kare kaideden köşeleri pahlanarak sekizgene geçerler. Sütunlar ve kirişler arasına, köşelere mermer levhalar eklenerek Bursa kemeri biçimi verilmiştir. Müezzin mahfili alt tavanı ahşaptır; ve üzerinde bulunan kalemişleri orijinaldir [18].

Sekil 3.2. Kılıç Ali Paşa Ç. mahfil katı planı

Kirişlerin üzerinde üçgenli bir kuşak mahfili doluşır. Korkuluk altıgenlerin kesişmesinden oluşan ajurlu mermerdir. Mahfilin alt katını ayıran korkuluklar düz mermer levhalardır.

Arka mahfilleri taşıyan dört köşeli ayaklar taştır. Yanlarda mahfilleri taşıyan sütunlar, yuvarlak somaki, mermer mukarnas başlıklıdır. Üst katta, alttaki sütunların üzerine gelenler mermer, mermer baklava başlıklı, diğerleri somaki, mermer mukarnas başlıklıdır. Mahfil katını sınırlayan korkuluk; mihrap duvarına yakın ayağa kadar olan iki yan bölüm dışında küçük Bursa kemerli mermerdir. Mihrabın sol yanındaki mahfil onikigenlerin, sağ yanındaki ise yarım onikigenlerin kesişmesinden oluşan ajurlu mermer korkuluğa sahiptir.

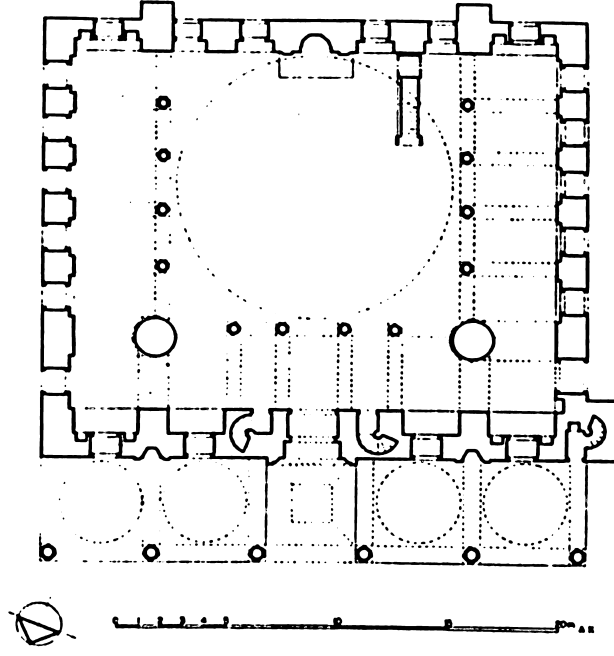
3.1.1.1.2. Zal Mahmud Paşa Camisi (1580'ler) [19]

Zal Mahmud Paşa Camisi'nin merkezi mekanını örten kubbe, ikisi mekanda serbest, diğer ikisi güney duvarındaki 4 ayağa pendentiflerle oturur. Kubbenin örttüğü orta sahnın üç yönden, mahfillerin bulunduğu ikinci bir mekanla sarılır (Şekil 3.3).

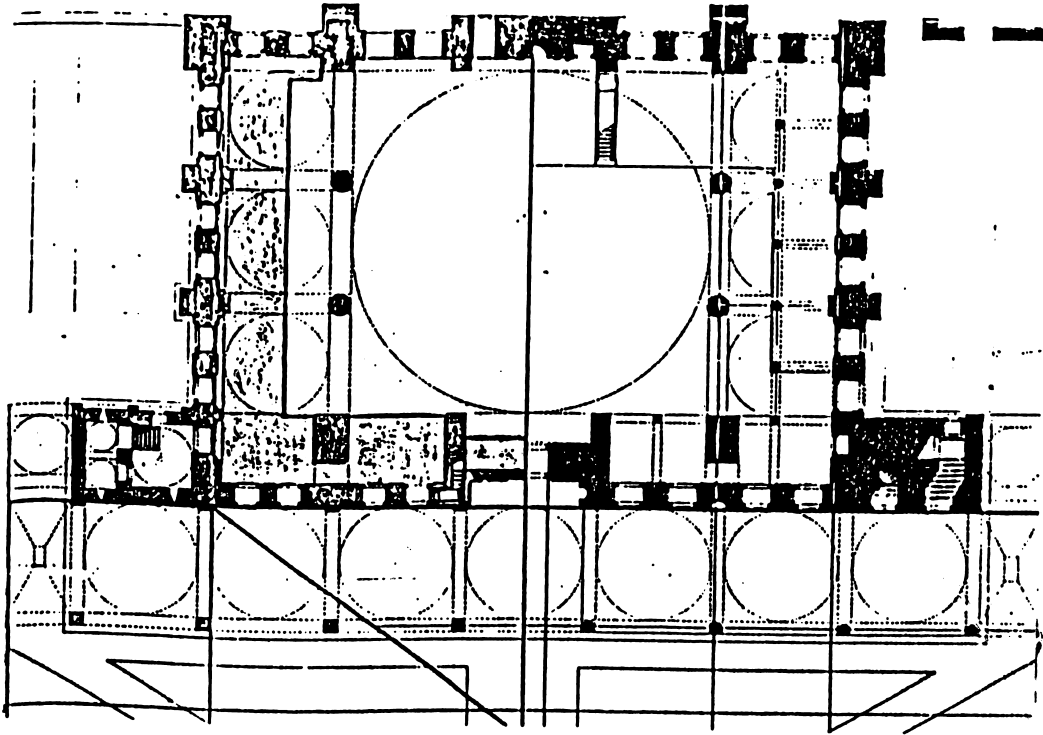
Yan ve Arka Mahfiller

Mahfillere, orta kapının iki yanındaki kapılarla ulaşılan duvar içindeki merdivenlerle çıkılır. İki merdiven de ayrı ayrı mahfil katına çıkar.

Mahfiller, üç yönde dörder sütuna basan beş kemere ve sütunları arka duvarlara birleştiren kemerlere oturur. Ön yüzdeki kemerler sivri, mahfil altlarındakiler basık yuvarlaktır (Resim 3.11).

Sekil 3.3. Zal Mahmut Pasa C. plan

Sekil 3.4. Mihrimah C. (Edirnekapi) zemin ve mahfil kati planı

Mahfil altı iki köşede çapraz tonoz, aralarda kemerlerle bölünmüş her birimde düz örtülüdür. Mahfil katında ise, filayaklar arasındaki büyük kemerlerin arkasına rastlayan bölümler, ayna tonozla örtülerek, köşe hacimlerinden yüksek tutulmuş; kubbe kasnağı seviyesine çıkarılmışlardır. Köşeler kubbeye örtülü alçak mekanlardır (Resim 3.12).

Kuzey duvarı önünde, kapının üzerine gelen kısımda kaş kemerli bir niş vardır (Resim 3.13). Mahfil zemininden 60 cm kadar yüksekte olan nişe, mahfile çıkan sağ merdivenden direkt bağlantı yapılmıştır. Müezzin mahfili olmayan camide, bu kısım Kuran okumak için kullanılabilir.

Yan ve arka sahinler çok yüksek olduğu ve kubbeyi taşıyan kemerlerden dışarı çekildiği için bağımsız tasarlanmış, değişik bir cephe olarak karşımıza çıkar. Mahfillere bakan cephelere dört sıra pencere açılabilmiştir. Mahfil katındaki üç sıra pencere aydınlık bir mekan ortaya çıkarır.

Mahfil katı, geniş rahat ve aydınlık bir mekan olarak çok kullanışlıdır.

Malzeme ve Dekorasyon

Mahfilleri taşıyan sütunlardan filayaklarının yanlarında bulunan dördünün gövdesi taş, diğerlerinin beyaz mermerdir. Hepsi yuvarlak olan sütunlar baklavalı başlıklara sahiptir. Sivri kemerlerin hepsi taş, kuzey duvarı önünde iki uçtakiler teğet sivri kemerdur (Resim 3.14).

Mahfilleri boydan boya küçük Bursa kemerli bir korkuluk çevirir.

Mahfil altlarındaki düz tavanlarda kırmızı zemine beyazla işlenmiş desenler vardır. Mahfil tavanlarında ve kemer içlerinde mavi, kırmızı, siyah renkli kalemişi süslemeler bulunur.

3.1.1.2. Mahfilleri bölündüğü halde geçişlerle ilişkinin sağlandığı camiler

3.1.1.2.1. Mihrimah Sultan Camisi (Edirnekapı) (1565) [20]

Merkezi mekanlı camide orta kubbeyi, duvarlardan taşan dört ayak taşımakta; birbirine eş üçer kubbenin örttüğü yan hacimler, planı enine doğru genişletmektedir. Yan kubbeleri taşıyan ikişer granit sütun orta ve yan sahınları birbirinden ayırır (Şekil 3.4).

İç mekana, kuzey duvarının ortasında ve yan duvarlarda bulunan birer kapı ile girilir.

Kuzey duvarındaki kapının üzerinde müezzin mahfili; yan sahınlarda ve kuzey duvarındaki payandalar arasında mahfiller yer alır. Doğu yan mahfil ahşap bir kafes ilave edilerek hünkar mahfiline dönüştürülmüştür (Resim 3.15).

Evliya Çelebi "Hünkar Mahfeli yoktur" dediği [21] halde, Ayvansarayi'nin Hadikat-ül Cevami'de Hünkar mahfili bulunduğundan bahsetmesi [22] kitabın (1281 H.) 1864-65 tarihi gözönüne alınarak doğu yan mahfilin bu tarihten önce değiştirilerek, hünkar mahfili olarak yeniden düzenlendiğini gösterir. Ahşap kafesin orijinal olduğunu gösteren bir iz bulunmaması ve mahfildeki sembolik mihrap bezemesinin barok olması yüzünden; böyle bir bölümün sonradan yapıldığı konusundaki fikirlere katılabilir [23].

Müezzin Mahfili

Mahfil, giriş kapısının üzerinde, kapı yüzeyinden yedi konsolla dışarı tasan bir balkon görünümündedir. Payandaların arasını doldurduğu halde, payandaların dış yüzüne kadar ulaşmaz. Mahfile iki yandaki galerilerden, payanda içindeki merdivenlerle ulaşılır. Mahfile açılan kapılar yuvarlak kemerlidir (Resim 3.16).

Mahfilde bugün bulunan korkuluk orijinal değildir; ancak 1894 depreminden sonra cami içini gösteren bir fotoğrafta [24] yine benzer bir korkuluk vardır (Resim 3.17). Ahşap olan bu korkuluğun da orijinal olduğu söylenemez.

Beşik tonoz örtülü mahfilin arka duvarında, ortadaki daha yüksek olan üç teğet sivri kemerli pencere vardır.

Yan ve Arka Mahfiller

Yan sahninların büyük bir bölümünü kaplayan mahfiller; kuzey duvarında devam ettiği gibi -çok dar olarak- güney duvarında da, orta kubbeyi taşıyan ayaklara gelecek kadar devam eder (Resim 3.18).

Son cemaat yerini iki yanda uzatan; ve kapıları son cemaat yerine açılan merdiven evleri mahfil katına çıkış içindir. Merdivenleri içeren kütlelerden sağdaki, minareye çıkan merdiveni de içerdiği için, aynı zamanda minare kaidesidir.

Orta kapının iki yanındaki girintileri kaplayan mahfillerle, yan sahninlardaki mahfilleri sütunlara basan sivri kemerler taşır (Resim 3.19, 3.20). Sütunlar, yine

sivri kemerlerle, gerideki duvarlara da bağlanırlar.

Kapı önleri dışında tüm mahfil altları bir basamakla yükseltilmiştir. Mahfil altları her yerde düz tavanlı; üstte, yanlarda kubbe arkada, iki yanda sivri kemer profilli tonoz, ortada beşik tonoz örtülüüdür. Alt ve mahfil katının ilk sırasında dikdörtgen; mahfilin ikinci sırasında teğet sivri kemerli pencereler vardır.

Sol yan sahindaki mahfil ahşap bir kafes ilave edilerek hümkar mahfiline dönüştürülmüştür.

Malzeme ve Dekorasyon

Mahfilleri taşıyan sütunların hepsi yuvarlak mermer, sütun başlıkları ise; yan mahfillerde baklavalı, arka mahfillerde mukarnaslı yine mermerdir. Kemerlerin tümü sivri olduğu halde, ön yüzdekiler yeşil-beyaz almasıık mermer, geriye bağlananlar, kalemişi süslü taş kemerdir. Tüm kemerlerin yeşil-beyaz almasıık oldukları; ancak caminin geçirdiği onarımlarla yer yer bu düzenin kaybolduğu söylenebilir (Resim 3.21).

Kemerler arasında yuvarlak renkli mermer madalyonlar bulunmakta; üçgenli bir friz mahfilleri boydan boya dolaşmaktadır.

Mahfillerin korkulukları -müezzin mahfili hariç- düz mermer levhalardır.

3.1.1.2.2. Selimiye Camisi (Edirne) (1575) [25]

Selimiye Camisi'nin sekiz destekli merkezi mekanında kubbeyi taşıyan sekiz ayaktan ikisi mihrap nişinin iki yanında duvarlara bitişik, diğerkleri iç mekanda

serbest durur (Şekil 3.5). Onikigen bu ayaklar, üst düzeyde arkadaki payandalara yuvarlak kemerlerle bağlanarak, kubbeyi taşıyan kemerlere kadar payandalarla bütünleşmiş olarak devam ederler.

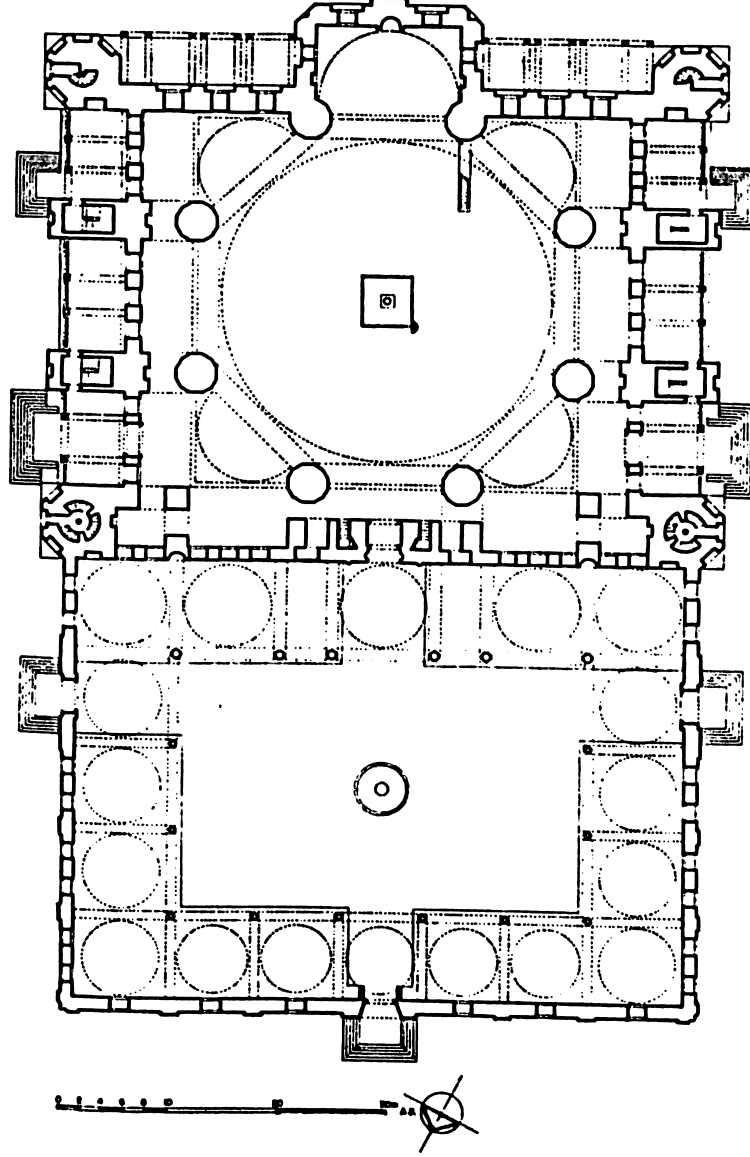
Kubbe yüklerini yatayda karşılamak için yanlara konulan derin payandalara karşılık, kuzey ve güneyde mihrap nişi ve duvarların kalın tutulması ile bu etki sağlanmıştır.

Minare gövdeleri ile yanlarda payandalar ve kuzeyde mihrap nişi arasında kalan yerler üç yönde dış revaklar yapılarak değerlendirilmiş; yan duvarlar önündeki revaklar üst düzeyde iç mekana açılarak mahfil katını oluşturmuştur. Bu yüzden camide değişik düzeylerden alınan yatay kesitler farklı planlar ortaya çıkarır.

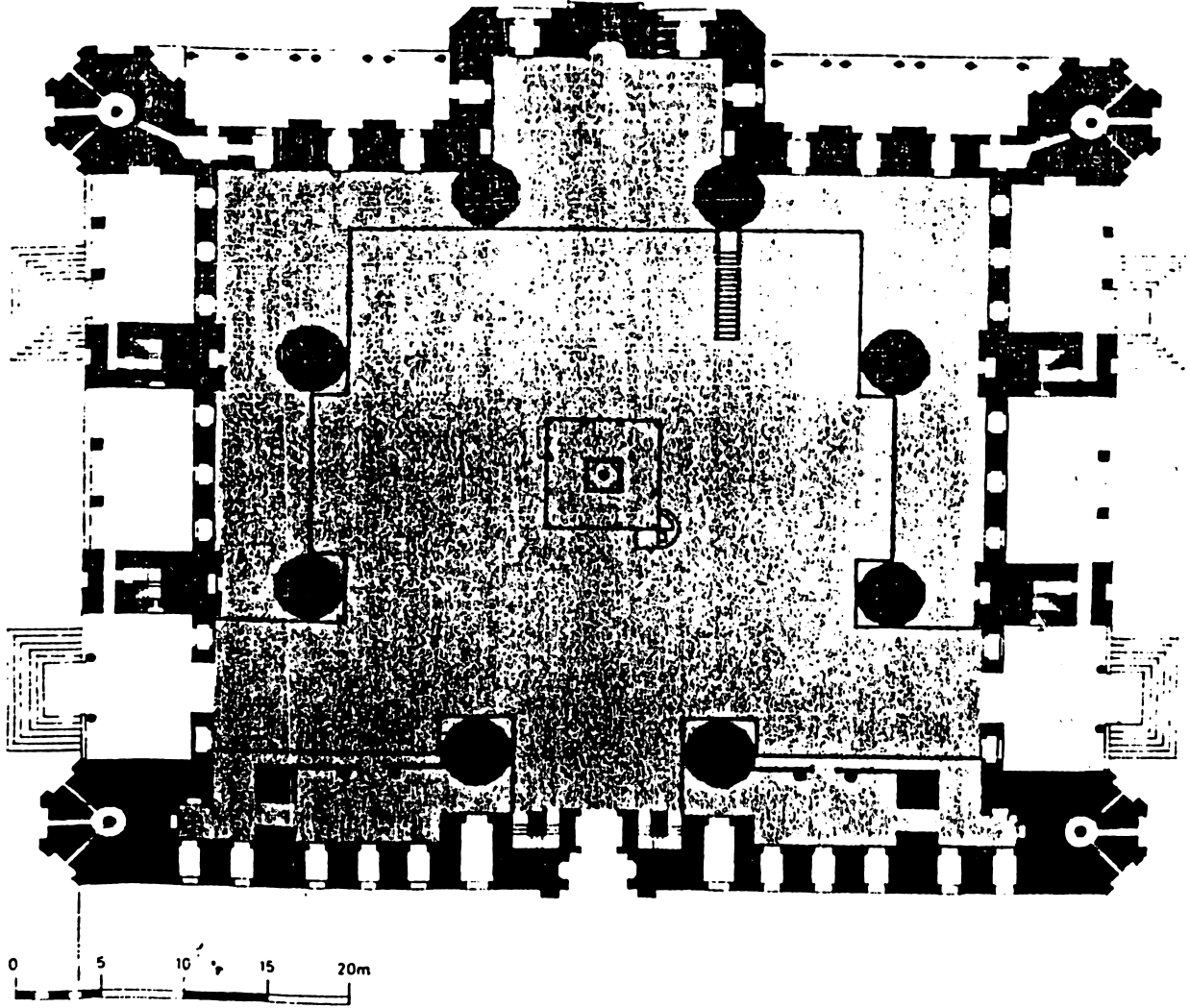
Zeminde plan, filayaklarının 6 m kadar gerisinde yer alan duvarlarla sınırlanan kare bir mekan ve ona açılan dikdörtgen mihrap nişinden oluşur. Kuzeyde son cemaat yerinin varlığı herhangi bir cephe hareketine izin vermediği için kapının iki yanındaki girinti, iki katta da aynı alanı koruyarak, sütunlar üzerinde taşınan mahfillerle değerlendirilmiştir. Zemin katı oluşturan bu alan ortada kubbe, dört köşede yarım kubbeler, yanlarda ve arkada tonozlarla örtülüdür (Şekil 3.6)..

Altta dışa açık yan revaklar üst katta içe açılarak mahfilleri oluşturur, ve mekanı enine genişleterek dikdörtgene dönüştürür. Üstte plana eklenen yan sahindaki mahfiller kuzey duvarı önünde yer alan mahfillerle birleşir (Şekil 3.7).

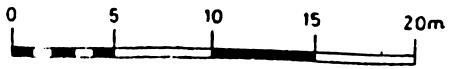
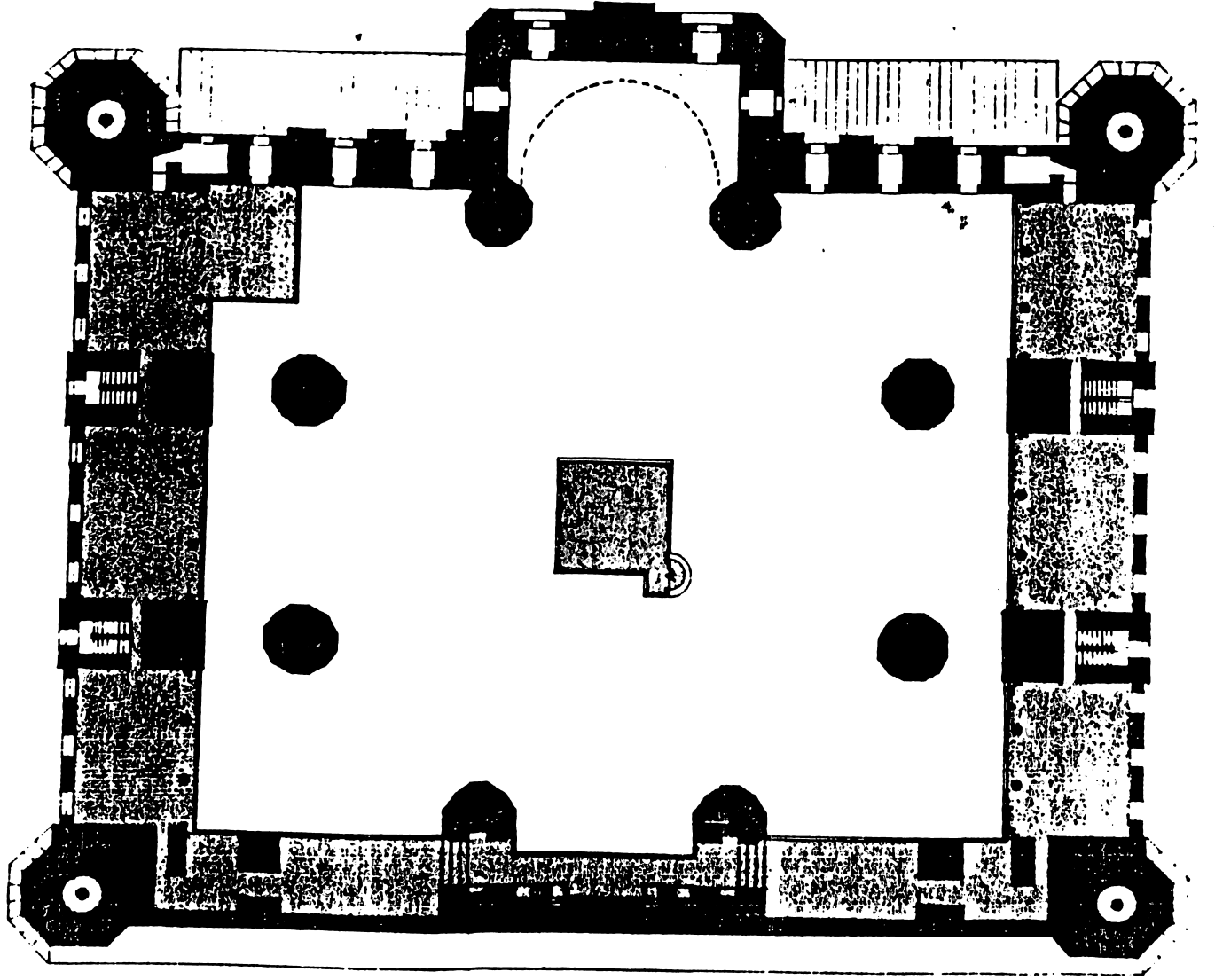
Caminin mihrap ekseninde ve yanlarda olmak üzere üç kapısı vardır. Müezzin mahfili merkezde, hünkar mahfili

Sekil 3.5. Selimiye C. (Edirne) plan

Sekil 3.6. Selimiye C. (Edirne) zemin katı planı

Sekil 3.7. Selimiye C. (Edirne) mahfil katı planı

mihrap duvarının sol köşesinde bulunur; bunun dışında yan ve arka duvarlar önünde mekanı üç yönden saran sürekli bir mahfil katı vardır.

Güney cephesinde revak uygulamasına raslanmadığı halde, revağın iç mekanla ilişkisi olmadığı ve üst katta devam ederek mekanda bir genişleme sağlamadığı düşünülürse, burada biçimsel kaygılar ön plana alınarak, dış cephedeki derin etkinin yumuşatılması istenmiş olabilir. Revak, mihrap duvarında içe açılarak mahfile dönüşmeyeceği için bir kat olarak bitirilmiştir.

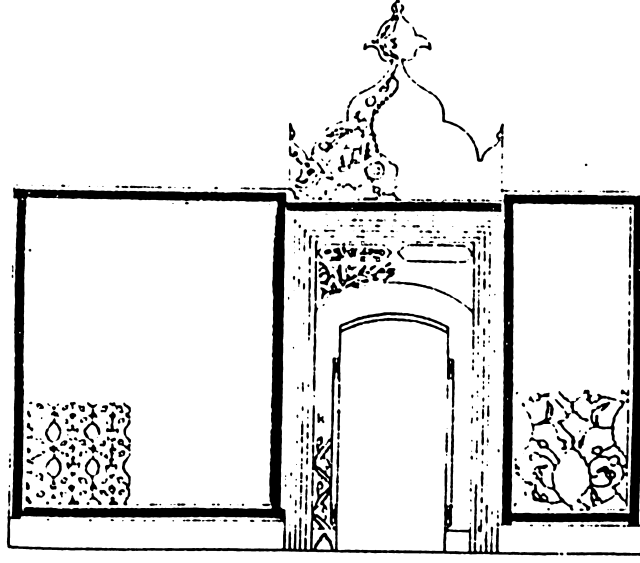
Hünkar Mahfili

Hünkar mahfili, doğu yan mahfilin bir uzantısı olarak mihrap duvarı önünde, sol köşede yer alır. Mahfilin dışardan ayrı bir girişi vardır (Resim 3.22).

Yan duvarlar önünde payandalarla üçe bölünen revaklardan hünkar mahfili önündeki, değişik bir korkuluk ve kapı ile belirtilmiştir.

Payandayla minare kaidesi arasını kaplayan revak diğerlerinde olduğu gibi, ön yüzde iki sütuna basan üç sivri kemerle sınırlanmıştır. Sütunlar arka duvara da kemerlerle bağlandığından üçe bölünen tavanda her birim ayna tonozla örtülüdür. Revak zemini topraktan yüksek olduğu için altı basamakla ulaşılır.

Revağın solundan bir kapı ile geçilen payanda içindeki merdivenle hünkar mahfiline çıkılır. Merdiven mahfile ulaştıktan sonra da devam ederek, diğerleri gibi yukarı çıkar. Merdiven sahanlığından mahfile açılan kapı basık yuvarlak kemerlidir (Sekil 3.8).

Sekil 3.8. Selimiye C. (Edirne)
hünkâr mahfili giriş kapısı

Mahfil, yan mahfiller gibi payanda hizasından başladığı halde; revağın üzerine gelerek sütunlar gerisinde kalan kısımla yetinilmemiş, ilk sütundan sonra öne taşmıştır. Böylece sütunlar üzerinde yükselerek, filayağına kadar gelmiştir (Resim 3.23).

İç mekana taşan kısmı, önde ve yanda üç sütuna basan ve duvarlara bağlanan dört sivri kemer ile, ön orta sütunu gerideki duvara bağlayan basık yuvarlak kemer taşır.

Ön orta sütun iki yana ve geriye birer kemerle bağlandığı için, mahfil altı tavanı bu kemerle ayrılan iki birimde de ayna tonozla örtülüdür.

Dış revağın üzerine gelen bölüm, önden iki sütuna basan üç kemerle ayrılmış ve burası giriş ve sirkülasyon alanı olarak düzenlenmiştir. Sütunları arka duvara birleştiren basık yuvarlak kemerlerle üçe bölünen tavanda her birim ayna tonozla örtülüdür.

Giriş kapısının karşısına gelen güney duvarında, kalınlıktan yararlanarak küçük bir oda yapılmıştır. Buraya sivri kemerli bir niş içinde bulunan basık yuvarlak kemerli bir kapı ile girilir (Resim 3.24).

Kuzey-batı köşede de, kütüphaneden geçilen aynı biçimde bir oda vardır. Önüne minare gövdesi geldiği için bu kalın duvara pencere açılmadığından, duvarı boşaltmak üzere böyle bir oda yapılmış; daha sonra "zikir odası" olarak ya da padişahın aptes tazelemesi için kullanılmış olabilir.

Sütunlar üzerinde öne taşan kısım padişahın namaz kıldığı yerdir; ve güney duvarı önünde ayrı bir mihrabı

vardır. Plan gereği burada bulunan pencerenin üzerine, mukarnaslı bir kavsara yapılmış ve bir niş içine alınmıştır (Resim 3.25). Mihrap nişi içindeki pencerenin kanatları açıldığında, demir şebekenin gerisinden dışarıyı görmek mümkündür (Resim 3.26).

Güney-batıda, bu pencerenin simetriğindeki pencere de sütunların taşıdığı sivri kemerle çevrilmiştir; ancak hünkar mahfilinde, mukarnaslı niş ve çini ilavesiyle fark yaratılmış, mihrap olarak düzenlenmiştir.

Mahfili çevreleyen korkuluk üzerine Sultan I.İbrahim tarafından ahsap bir kafes eklenmiştir [26].

Yan mahfillerin bir uzantısı olan hünkar mahfilinin herhangi bir mahfile ilişkisi yoktur.

Yan ve Arka Mahfiller

Yan duvarlar ve kuzey duvarı önünde yer alan mahfiller mekanı üç yönden sarar. Sütunların gerisindeki yan mahfillere payandalar içindeki, kuzey duvarı boyunca uzanan mahfile de orta kapının iki yanındaki duvar içinde bulunan merdivenlerle ulaşılmaktadır.

Giriş kapıları basık yuvarlak kemerli olan, kapı iki yanındaki merdivenlerin, kapının üzerine gelen ve iç mekana bakan pencereleri vardır.

Yan merdivenlerin girişi dışardan, arka merdivenlerin ise içerdendir. Aslında mahfiller arasında süreklilik bulunduğu için, sadece içerden ya da dışardan gelerek her yere ulaşmak mümkündür. Merdivenler arasındaki fark; yandakilerin mahfile ulaştıktan sonra yukarıya devam

etmelerine karşılık, arkadakilerin mahfil katında sona ermesidir.

Payandalarla bölünen mahfiller arasında, merdivenin kata ulaştığı yerde payandada bırakılan basık yuvarlak kemerli geçitlerle ilişki sağlanmıştır (Resim 3.27). Doğu yan mahfilden hünkar mahfiline komşu olan payandada böyle bir geçit bırakılmadığı için, buraya mukarnasla örtülü bir mihrap nişi konmuştur (Resim 3.28).

Kapı üzerinde, iki filayağı arasını kaplayan bölüm diğer mahfillerin zemininden üç basamak daha yüksektir (Resim 3.29). Diğer mahfiller filayakları gerisinde ondan bağımsız oldukları halde, bu kısım filayaklarına kadar uzanır.

Yan mahfiller dış revaklar üzerine geldiğinden, taşınmaları için iç mekanda sütunlara gerek kalmamıştır; ancak kuzey duvarı önünde böyle bir durum sözkonusu olmadığı için payanda ile filayakları arasında mahfili sütunlara basan kemerler; payanda ile yan duvarlar arasında ise yuvarlak kemerler taşır (Resim 3.30).

Kapının iki yanında, yerden yükseltilmiş zeminde bulunan iki sütun ve üç kemer ile geride sütunları duvara bağlayan kemerler taşıyıcı sistemin bir parçasıdır (Resim 3.31).

Kapının iki yanındaki mahfil altlarını bir korkuluk iç mekandan ayırmış; sütunların önünden geçen korkuluğun ortasında geçiş için boşluk bırakılmıştır (Resim 3.32).

Yan mahfillerin sütunlara gerek kalmadan taşınma kolaylığına karşılık, mahfil katının tavanını taşıtmak

için, bu sefer üst katta sütunlara gerek duyulmuştur. Tavanı taşımak için tek çözüm, mahfili sütun ve kemerlerle orta mekandan koparmak değildir. Payandaları birbirine bağlayan sivri kemerler daha derinleştirilerek -kuzey duvarı önünde olduğu gibi- mahfiller tonozla örtülebilirdi. Ancak bu tür bir çözüme gidildiğinde, orta mekana katılarak onun bütünlüğünü zedeleyebilecek yan mekanlar ortaya çıkardı. Mahfil katı özellikle alçak tutulmuş sütun ve kemerlerle orta mekandan ayrılmıştır. Kuzey duvarı önündeki mahfiller yüksek oldukları halde, dar ve arkada kaldıkları için dikkat çekmiyor, orta mekanla yarışmıyorlar.

Hünkar mahfilinin karşısında yer alan kuzey-batı köşedeki mahfil, duvardan payandaya kadar kapatılarak bilinmeyen bir tarihte kitaplığa dönüştürülmüştür. Yan mahfilden gelen tonoz geçiş ahşap bir kapı ile kapatılarak; payanda içinden ayrı bir çıkışı da olan bu kısım iç mekandan ayrılmıştır (Resim 3.33).

Müezzin Mahfili

Mekanın merkezinde yer alan müezzin mahfili sütunlara basan kemerler üzerinde yükselmektedir. Kubbe merkezinin izdüşümünü gösteren bu mahfilin altında bir de şadırvan bulunması; hem merkezi bir yapıda bu özelliğin vurgulanması hem de Türk-İslam mimarisinde önemli bir yer tutan su ögesine yer verilmesi açısından sembolik anlamlar taşır [27] (Resim 3.34).

Mahfil 6.60 x 6.60 m boyutlarında -poligon ayak hariç- ve korkulukla beraber 3.20 m yüksekliğindedir. Mahfilin dört yönde bastığı oniki taşıyıcıdan onbiri sütun,

diğeri mahfile çıkışı sağlayan merdiveni de içine alan bir ayaktır (Resim 3.35).

Beyşehir Eşrefoğlu Süleyman Bey Camisi'nde de mihrap önünde orta sahında bulunan, dört sütun ve bir destek üzerinde yükselen müezzin mahfili vardır.

Malzeme ve Dekorasyon

Hünkar mahfili dış girişinin kapısı basık yuvarlak kemerli mermer sövelidir. Yarım onikigenlerin kesişmesinden oluşan ajurlu mermer korkuluk revağı sınırlar. Diğer revakların önünde daha basit ajurlu ya da düz mermer levha korkuluk vardır. Örtüyü taşıyan sütunlar dikdörtgen taş, iki sıra mukarnas başlıklıdır.

Hünkar mahfiline giriş kapısı, iç mekana bakan yüzde kalemişi süslemeyle taçlandırılmıştır. Hünkar mahfilini taşıyan sütunlar yuvarlak yeşil somaki, mermer mukarnas başlıklı, kemerler ise sivri, gri-beyaz almasıık mermerdir.

Hünkar mahfili katındaki sütunlar yuvarlak gri somaki, mermer mukarnas başlıklı, kemerler sivri, gri-beyaz almasıık boyanmış taştır. Hünkar mahfili mihrabı pencereyi kuşatan mukarnaslı bir niştir; ve iki sütunun taşıdığı sivri kemerli daha büyük bir niş içine alınmıştır. Pencerenin sedef kakmalı ahşap kanatları vardır.

Hünkar mahfilinin, payandaya yakın olan, yan mahfillerle aynı hizada devam eden bölümünde, alt duvardan konsollar üzerinde 20 cm kadar taşan Bursa kemerli bir korkuluğu vardır. Sütunlar üzerinde taşan ön bölümde ise döşeme üzerinde önce, 3-4 cm kadar aralıklı düşey oluklu mermer levha, bunun üzerinde küçük Bursa kemerli yine mermer korkuluk vardır. Ahşap kafes daha sonraki yıllarda eklenmiştir.

Mahfil duvarlarını yarıya kadar kaplayan çiniler 16.yüzyıla ait sır altı tekniğinde yapılmış İznik çinileridir. Kaliteleri mihrap kısmı çinilerinden daha yüksek, fakat kompozisyon bakımından daha yalındır [28].

Mihrap duvarında bulunan küçük odaya giriş kapısının solunda bulunan çinilerin bir bölümü 1877-78 Osmanlı-Rus Savaş sırasında Ruslarca sökülerek götürülmüştür [29]. Moskova Müzesi'ne nakledildiği kaydediliyorsa da [30], bugün müzede bu çinileri göremiyoruz [31].

Duvarların çini kaplamaları üzerinde kalan yerler, tavan ve kemerler kalemişleriyle süslüdür. İç mekana taşan mahfilin alt tavanında da devrinden olduğu gibi kalan kalemişleri vardır [32] (Resim 3.36).

Mahfilin arka duvarında bulunan mermer söveli dikdörtgen üç pencerenin alınlığında, lacivert zemine beyaz yazılı panolar vardır. Pencereleler diğer mahfillerdeki pencerelerden biçim olarak farklı olmamalarına rağmen, onlarda boş bırakılan yan duvarlar ve pencere alınlıkları burada çini panolarla süslenmiştir. Alt kat pencerelerinin de alınlıkları çiçekli çini panolarla kaplanmıştır.

Kuzey duvarı önündeki mahfile çıkan merdiven evinden iç mekana açılan ajurlu pencere son derece ilginçtir (Resim 3.37).

Kuzey duvarı önünde mahfili taşıyan sütunlar sekizgen kaideli yuvarlak mermer, mukarnas başlıklıdır. Ön yüzdeki kemerler teğet sivri, pembe-beyaz almasıık mermer, mahfil altında kalanlar boya ile aynı etkinin verildiği basık yuvarlak taş kemerlerdir (Resim 3.32).

Mahfil katındaki sütunlar yuvarlak mermer, baklava başlıklı, kemerler gri-beyaz almasıık boyalı taştır. Sütunları arka duvara bağlayan kemerler basık yuvarlak, yine taştır.

Kemerlerle ayrılan mahfil üstü tavanlarda her birinin üzeri ayna tonozla örtülüdür.

Mahfilleri dolanan mermer Bursa kemerli korkuluk konsollarla dışa taşarak, sütunların 15 cm önünden, bağımsız olarak geçer.

Alt kat pencereleri üzerinde kalemişi panolar bulunmasına rağmen, mahfil katında düz duvar yüzeylerinde, süslemesiz dikdörtgen pencereler vardır. Pencerelerin üzerine sivri kemer süsü verilmiştir.

Mahfil katında tavan ve kemerlerde, kalemişleri dışında süsleme yok denecek kadar azdır. Kuzey duvarında payandalara da taşan çini bir yazı frizi mahfili süsler (Resim 3.38).

Müezzin mahfilini taşıyan sütunlar dikdörtgen tabana sahip olduğu halde, yanlardan içe çekilerek kareye ve köşeleri pahlanarak düzgün olmayan sekizgen kesite ulaşır. Üstte eski şeklini aldığı yerde kemerlerle birleşen mahfil ahşap kaş kemerlere oturur. Sütunlardan biri üzerinde kabartma biçiminde lale motifi vardır (Resim 3.39).

Poligon ayak mahfile çıkıntı yaparak birleşir, köşelerde üçer sıra mukarnasla üstte kareye geçer. Merdivenin altında kalan boşluk raflarla değerlendirilmiştir.

Mahfilin korkuluğu cilalı, masif ceviz ağacındandır. Şadırvan yekpare mermerden sekiz dilimli olup, kare ve sekizgen iki havuzun ortasında bulunmaktadır.

Çıtalarla karelere bölünmüş ahşap alt tavanın ortasında, üstü altın varak kaplı, çarkıfelek biçimi verilmiş, nakışsız bir göbek bulunur. Bunun dışındaki alan

karelere bölünmüş karolajın herbirinin içinde, mercan kırmızısı zemin üzerine, ortası altın varak kaplı küçük çarkıfelek motifleri yer almıştır. Tavan ve ahşap kemerler üzerindeki süslemeler 1982 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün başlattığı ve 1984 yılında sona eren restorasyon sırasında çıkarılmıştır [33].

3.1.1.2.3. Sokollu Mehmed Paşa Camisi (Kadırga)
(1571-72) [34]

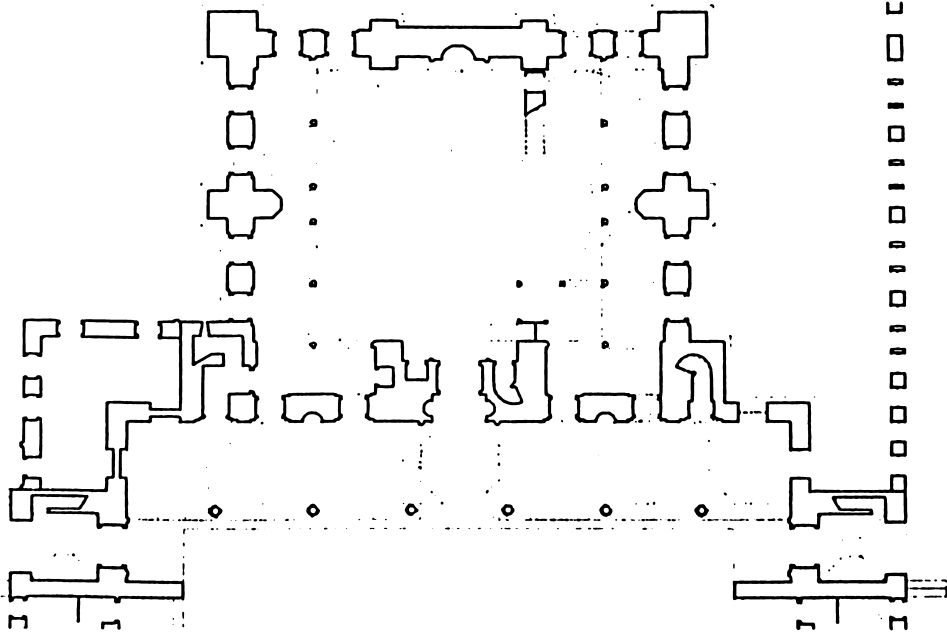
Sokollu Mehmed Paşa Camisi'nde, orta kubbe ile köşelerdeki yarım kubbelerin örttüğü mekanda, örtü sistemini taşıyan altı ayak duvarlarda bulunmaktadır. Kuzey duvarı önündeki dar bir kısım kapı üzerinde beşik tonoz, kapının iki yanındaki girintilerde, ana mekanı örten kubbe sisteminin minyatürü yanyana ikişer kubbe ile örtülüdür (Şekil 3.9).

Mekanı üç yönden saran mahfil katında kapı üzeri yükseltilmiştir (Resim 3.40). Müezzin mahfili kapının sağında, sütunlar üzerinde ayrı bir birim olarak yer alır (Şekil 3.10).

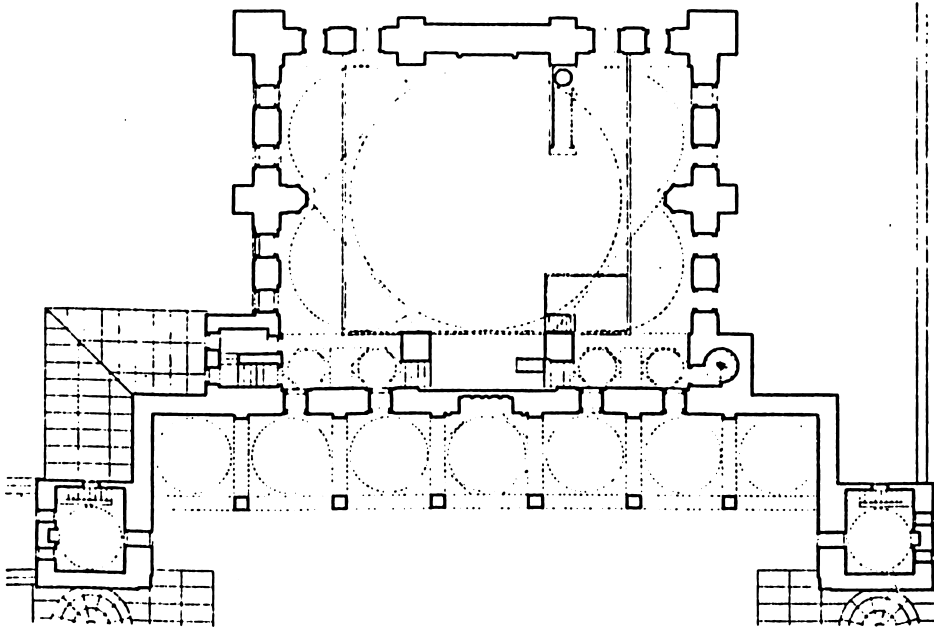
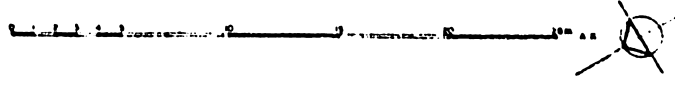
Müezzin Mahfili

Orta mekanda bulunan mahfil arka ve sağ yanıyla diğer mahfillere yaslanır. Yaklaşık 4.00 x 2.80 m boyutlarında 3.30 m yüksekliğindeki mahfile, bir yanıyla kuzey duvarı önündeki payandaya yaslanan merdivenle çıkılır. Bunun dışında mahfilin mekanla bir ilişkisi yoktur.

Mahfil sütunlar üzerindeki kirişlere oturur. Arka ve yan mahfile bitişik olduğu için, buradaki sütunları da üzerlerine basan kirişlerle birlikte, kendi taşıyıcı sisteminin bir parçası olarak kullanır (Resim 3.41).

Şekil 3.9. Sokollu C. (Kadirga) zemin kat planı

Şekil 3.10. Sokollu C. (Kadirga) mahfil katı planı

Mahfil alt tavanı düzdür. Merdiven altındaki boşluk, mahfil altından kullanılan bir dolapla değerlendirilmiştir.

Yan ve Arka Mahfiller

Ana mekanda yan duvarlar önünde ve kuzey duvarı önündeki payandalar arasında yer alan mahfillere, hem cami içinden hem de dışardan ulaşmak mümkündür. İçerden, giriş kapısının sağındaki duvar içinde bulunan bir merdivenle çıkılır. Son cemaat yerinde sağ ve sol uçta simetrik olarak iki kapı bulunur. Sağdaki minareye, soldaki mahfile çıkan merdivenlere açılır. Mahfile çıkan merdiven mahfil altına da bir kapı ile açıldığı gibi, minareye çıkan merdivenin de mahfil katına açılan bir kapısı vardır.

Mahfiller, sütunlara basan sivri kemerlerle taşınır (Resim 3.42). Mahfil döşemesi yaklaşık 75 cm aralıkla yerleştirilen demir kirişlerle mesnetlendiği için [35], sütunlar arkadaki duvara kemerlerle bağlanmazlar.

Yan mahfillerin ortasında, mahfilin yarısına gelecek kadar duvardan taşan; ve yerden tavana kadar, mahfil döşemesini delerek yükselen payandalar bulunur.

Kuzey duvarı önündeki payandalarda beşik tonoz geçişler açılmasıyla, mahfil katındaki tüm mekanlar arasında ilişki kurulmuştur. Tonozların dar ve alçak olması, ayrıca buralarda basamaklar bulunması dolaşımı olumsuz yönde etkilemektedir.

Hünkar mahfilinin bulunmadığı camide sol yan mahfilin mihrap duvarı önündeki köşesi ahşap kafeslerle kapatılarak, hünkar mahfili olarak kullanılmıştır. Cami içini gösteren 20.yüzyıl başında çekilmiş bir fotoğrafta [36] görülen düzenleme, daha sonra kaldırılarak cami eski haline getirilmiştir.

Camide yüksek duvarları güçlendirmek için, güneyde köşelerdeki duvarlar kalınlaştırılmış, kuzeyde aynı etkiyi sağlamak üzere köşelere minare ve mahfile çıkan merdivenler konulmuştur. Cami içinden mahfile çıkan bir merdiven olduğu halde, ikinci bir merdiven yapılması simetriyi sağlamak için olabilir.

Alt ve mahfil katında, aynı biçimde dikdörtgen pencereler vardır.

Malzeme ve Dekorasyon

Müezzin mahfili -ahşap alt tavan dışında- tamamen mermerden yapılmıştır. Mahfili taşıyan sekizgen sütunların yine sekizgen kaideleri vardır.

Kirişlerin üzerinde bir sıra mukarnas mahfili dolaşır. Mahfili sınırlayan korkuluk yarım onikigenlerin kesişmesinden oluşan ajurlu mermerdir.

Mahfilin düz ahşap alt tavanı üzerindeki geometrik şekillerin kesişmesinden oluşan desenler orijinaldir [37].

Yan ve arka mahfilleri taşıyan sütunlar yuvarlak mermer ve mukarnas başlıklı, kemerler sivridir. Yan mahfillerin ortasına gelen dar kemerler diğerlerinden alçak ve teğet sivri kemerdir. Tüm kemerler kırmızı-beyaz almışık taş, kuzey duvarı önündeki sütunları yan duvarlara bağlayan ikisi taştır (Resim 3.43).

Kapı üzerindeki korkuluk diğerlerinden biraz farklı olduğu halde, hepsi yarım onikigenlerin kesişmesinden oluşan ajurlu mermerdir.

Yan ve arka mahfil alt tavanları, kırmızı, siyah ve beyaz kalemişi geometrik şekillerin kesişmesinden oluşan desenlerle süslüdür (Resim 3.44).

Pencerelerin üzerlerine, çiçekli çini panolar konmuştur. Mahfil katına açılan kapıların üzerinde de aynı çini panolardan vardır.

3.1.1.2.4. Mesih Mehmed Paşa Camisi (1585-86) [38]

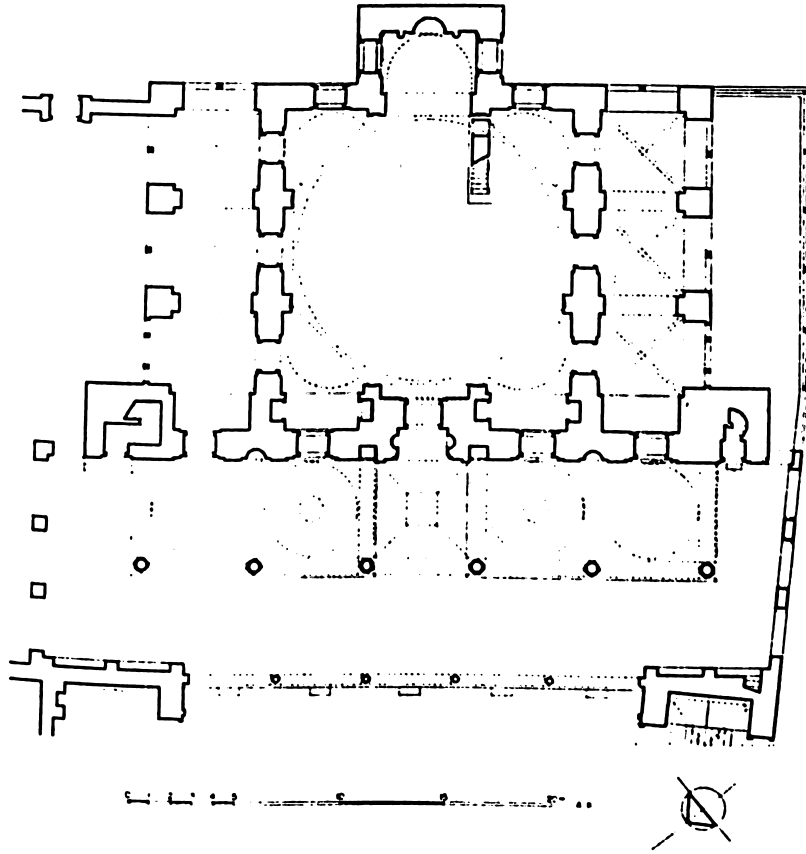
Mesih Mehmed Paşa Camisi'nin merkezi kubbeli planında zemin kat, kapının iki yanında yer alan nişler dışında, kubbenin örttüğü alanla sınırlıdır. Doğu ve batıda, bu katta kalın duvarlarla orta sahından ayrılan yan sahninler bulunur (Şekil 3.11).

Mihrap eksenindeki giriş dışında, caminin iki girişi daha vardır. Yan duvarlardan, dışarı taşan minare ve mahfil merdivenini içeren kütlelerin yanındaki kapılardan, önce kapalı revaklara, buradan da aynı eksenindeki kapılarla içeri girilir.

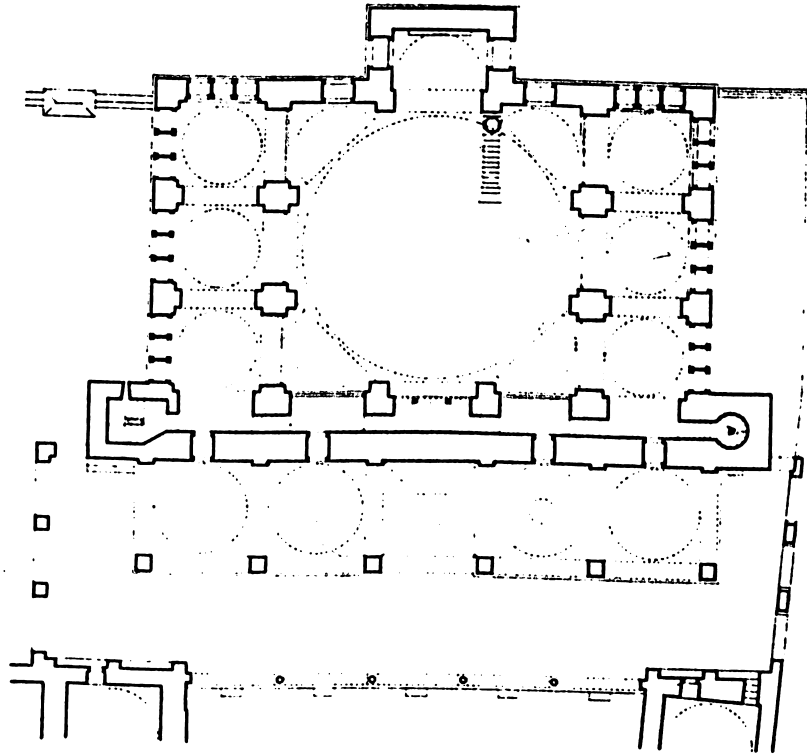
Çapraz tonozlarla örtülü yan sahninler, üst katta duvarlardan kurtulan ayakların gerisinden mekana açılarak mahfilleri oluştururlar. Mahfiller kuzey duvarı önünde de devam ederek; giriş kapısının üzerinde yer alan müezzin mahfilini de içerir (Şekil 3. 12).

Kubbenin oturduğu sekiz ayak, zemin katta duvarlarla bir bütün oluşturur; ancak üst katta yan duvarlarda bulunan dördü, duvarlardan kurtularak mekan içinde serbest kalır.

Zemin katta iç mekanın sınırlarını çizen; ve onu yan sahninlerden ayıran doğu ve batı duvarları, iç duvar

Sekil 3.11. Mesih Paşa C. zemin kat planı

Sekil 3.12. Mesih Paşa C. mahfil katı planı

olmalarına rağmen dış duvar niteliğindedirler [39]. Pencere-
reler dış pencere gibi demir şebekeli, kapılarda olması
gerekenden daha sağlam, ayrıca duvar; ikiside kapalı olan
mekanları bölmek için fazla kalındır. Goodwin, bu mekanla-
rın, özel ibadet mekanı olarak kullanıldığını; ancak, bu
tür arkad sisteminin, işlevsel bulunmadığı için, bir daha
kullanılmadığını belirtmektedir [40].

Müezzin Mahfili

Mihrap aksındaki kapının üzerinde payandalar ara-
sında bulunur (Resim 3.46). Üst katı taşıyan sütun ve
kemerlerin gerisinden mekana açılan mahfile iki yandan,
payandalardaki geçişlerle ulaşmak mümkündür, Yan mahfil-
lerden iki basamakla yükseltilmiştir. Düz tavanlı mahfilin
üzerinde ikinci bir mahfil vardır. Yedi konsolla dışa
taşan bu bölüme cami içinden ulaşım sağlanmamıştır.
Mahfilin sağda bulunan bir kapı ile çatıya çıkışı vardır.
(Resim 3.47).

Altta pencere olmamasına rağmen bu mahfilin arka
duvarda iki penceresi vardır.

Yan ve Arka Mahfiller

Son cemaat yeri kuzey duvarını tam olarak kaplamaz;
yanlarda, sağda minareye, solda mahfile çıkan merdivenleri
içeren kütleler dışarı taşarak, ikinci son cemaat yeri
sınırları içinde kalır. Mahfile çıkan merdivenin kapısı
iki basamakla yükseltilerek son cemaat yeri kotuna geti-
rilmiştir.

Mahfiller geniş olduğu ve tek merdivenle çıkıldığı
için, merdiven evi geniş tutularak, minare merdiveni gibi
daire değil, dikdörtgen kesitte yapılmıştır.

Merdiven sol mahfile çıktığı halde, kuzey duvarı önündeki payandalarda bırakılan tonoz geçişlerle sağ mahfile de ulaşım sağlanmıştır. Ayrıca minareye çıkan sağ merdiven de mahfil katına bir kapıyla açılır.

Alt katta orta sahına kapalı tutulan yan sahinlar, üstte duvarlardan kurtularak üçer kubbe ile örtülü mahfilfilleri oluşturur (Resim 3.45). Böylece altta kare olan plan üstte yanlara doğru genişlemiştir. Bu düzenle plan Selimiye Camisi' nin planına benzer. Ancak Selimiye'de alt yan sahinlar dışa açıktır.

Alt kat son cemaat yeri ve yan sahinların gerisinde kaldığı için karanlıktır. Mahfil katında, kuzey duvarı dışında tüm duvarlar, kemerler dışında kalan yerlerde pencerelerle değerlendirilmiş, aydınlık bir mahfil katı ortaya çıkmıştır.

Müezzin mahfilinin de yer aldığı kuzey duvarı önündeki alan dar olduğu, payandalardaki geçişler de alçak ve dar tutulduğu için, mahfiller orta sahından niş gibi algılanırlar. Tüm arka birimler payandaları birleştiren kemerin gerisinde düz örtülüdür.

Malzeme ve Dekorasyon

Müezzin mahfilinin üst katını taşıyan sütunlar korkuluktan bağımsız, yuvarlak, mermer ve baklava başlıklı, yuvarlak kemerler ise taştır.

Tüm mahfilleri çevreleyen korkuluk, düşey oluklu mermer levha üzerinde küçük Bursa kemerlidir.

Alt kat pencereleri mermer söveli olduğu halde mahfil katında pencereler taş sövelidir.

Kemerlerin iç yüzünde, kubbe ve pendentiflerde bulunan kalemişi süslemeler dışında mahfillerde fazla bir süsleme yoktur.

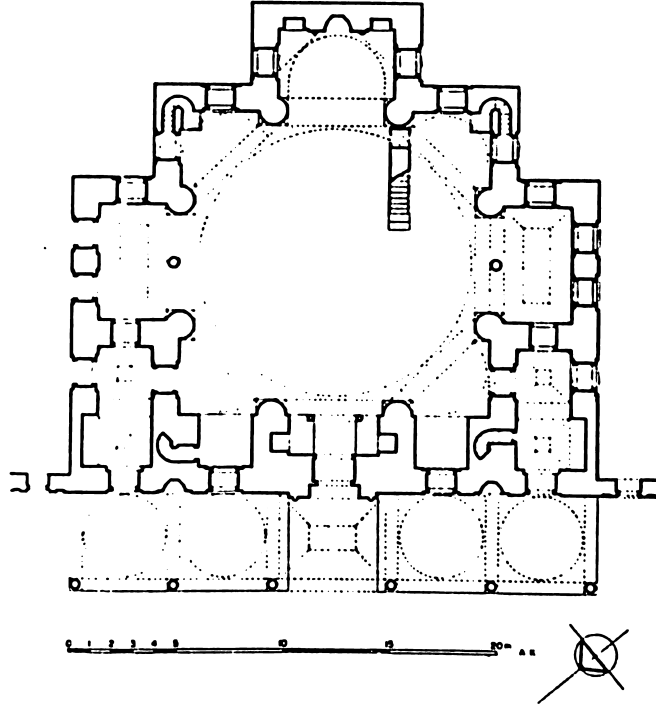
3.1.1.2.5. Nişancı Mehmed Paşa Camisi (1588-89) [41]

Nişancı Mehmed Paşa Camisi'nin sekiz destekli merkezi kubbesi mekanında, kubbeyi taşıyan sekiz ayak zemin katta duvarlara gömülüdür; ancak üst katta, kuzey duvarına yakın dördü duvarlardan kurtularak serbest kalmıştır.

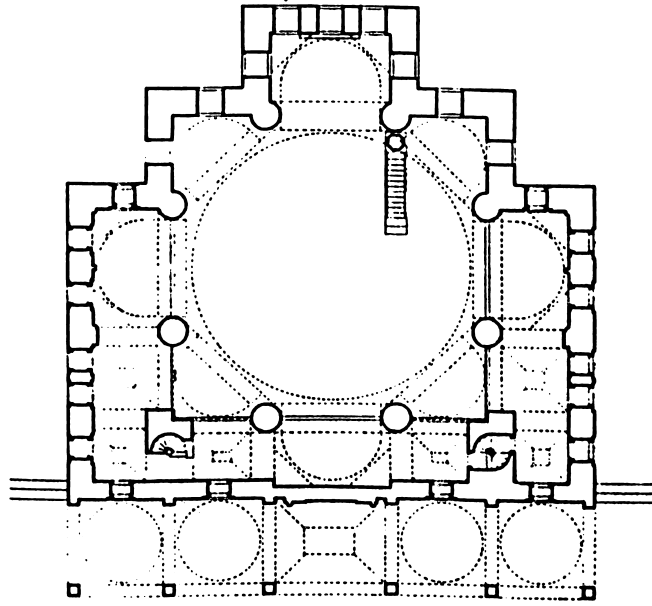
Alt ve üst kat planları birbirinden çok farklı mekanlar yaratır. Zeminde, dört kösede yarım kubbelerle beslenen orta kubbenin örttüğü kare alan; güneyde yarım kubbe ile örtülü mihrab çıkıntısı, doğu ve batıda mahfillerin bulunduğu yan sahınlar, kuzeyde, yine mahfillerin altında bulunan kapı önünde ve iki yanındaki girintilerle dört yöne genişler (Şekil 3.13). Kuzey-doğu ve kuzey-batı uçlarına -birer kapı bağlantısı dışında- iç mekana kapalı odalar konulmuştur. Üst katta, bu kapalı yan mekanların orta mekana açılması; yan sahınlarla ve kapı üzerinde yer alan mahfillerle bütünleşmesi, orta mekanı üç yönden saran sürekli bir mahfil katının oluşmasını sağlar (Şekil 3.14).

Güney yönde planın girintili-çıkıntılı olmasına karşılık, kuzeyde bu etkiyi -iç mekanda da olsa- sağlamak üzere yanlardaki mekanları içe kapamak, son cemaat yerinin düzenini bozmamak için olabilir [42].

Bu kapalı yan mekanların, eski tabhanelerin hatırası olduğu görüşü varsa da [43], küçük oluşları, dış-iç

Sekil 3.13. Nişancı C. zemin kat planı

Sekil 3.14. Nişancı C. mahfil katı planı

mekan, minare ve müezzin mahfili ile olan bağlantıları ve cami ile bütünleşebilmeleri göz önüne alınarak, müezzin ve imam odası olarak tasarlandıkları da söylenebilir. Çünkü, günümüzde, zaten mahfillerin altlarında kalan mekanlar, kısmen kapatılarak, imam ya da müezzin odası olarak kullanılmaktadır. Cami içinde böyle bir mekana duyulan ihtiyaç, o zaman için, bu tür bir yaklaşımla karşılanmış olabilir.

Müezzin Mahfili

Bugün müezzin mahfili olarak kullanılan ahşap mahfil geç döneme aittir (Resim 3.48).

Müezzin mahfilinin kapının üzerinde kalan ve minareye ulaşımı kolay olan bölüm olması daha uygundur. Mahfil kendi başına bir birim olmayıp, mahfil katının bir parçasıdır.

Sütunlar üzerinde yer alan ve diğer mahfillere göre altı konsolla dışarı taşan mahfilin arka duvarında, yüksekte sivri kemerli bir penceresi vardır. Bu kısmın korkuluğu da diğerlerinden farklıdır.

Yan ve Arka Mahfiller

Mahfil katının bir kısmı, altta kapalı mekanlar üzerine oturur; bunun dışında, yan sahnelerde birer sütuna basan ikişer sivri kemer, kuzey duvarı önünde payandalar arasında iki sütuna basan üç sivri kemer tarafından taşınır (Resim 3.47).

Mahfil katına, girişin solundaki girintiden bir kapı ile ulaşılan payanda içindeki merdivenle; ve sağ yan odadan, bir kapı ile geçilen yine payanda içindeki diğer merdivenle çıkılır. İkinci merdiven devam ederek minareye de çıkar.

Kuzey duvarında fazla pencere olmadığı için arka sahin karanlıktır. Mahfilin sürekliliği, minareye çıkan merdivenin iki yana dar ve alçak geçişlerle bağlanması yüzünden zedelenmiştir. Soldaki merdiven bu kattan sonra devam etmediği için, payandayı duvara bağlayan kemerin yüksek ve geniş olması rahat bir geçişe olanak sağlar.

Güneyde köşedeki hacimlerin atılması, kuzeydekilerinse orta mekana kapatılması ile zemin katta Yunan haçını andıran bir şemanın ortaya çıktığı; ve bunun, altta kapalı olan mekanların mahfil katında içe açılmasıyla ortadan kalktığı görüşüne [44] sadece plana bakılarak varılabilir. Mekan üç boyutta incelendiğinde, gerçekte bunun tam tersi olduğu söylenebilir. Zemin katta planı Yunan haçına dönüştürebilecek kısımlar mahfillerin altında, onları taşıyan sütunların ve kemerlerin gerisinde kaldığı için, mihrap nişi dışında, yanlara ve arkaya genişleme hissedilemez. Oysa mahfil katında, kuzey köşelerdeki mekanların içe çok alçak kemerlerle açılmaları, dört yönde yarım kubbe ile örtülü ve kubbe kasmağına kadar yükselen kemerlerle sınırlı mekanları daha da belirginleştirerek, Yunan haçına benzer planda bir mekan etkisi verir.

Sinan için geç bir tarihte tamamlanan bu yapıda Mimar Davud Ağa'nın etkisi olabileceği gözönüne alınmalıdır.

Malzeme ve Dekorasyon

Mahfilleri kısmen taşıyan sütunlar mukarnas başlıklı, yuvarlak, vişne çürüğü somaki, teğet sivri kemerler kırmızı-beyaz alması boyalı taştır.

Mahfilleri sınırlandıran korkuluk kapı üzerindeki kısımda altıgenlerin, diğerlerinde yarım onikigenlerin keşişmesinden oluşan ajurlu mermerdir.

Mahfil altında bulunan pencereler üzerinde yazılı panolar olduğu halde, mahfil katındakiler alt pencereler gibi dikdörtgen, ancak üzerleri panosuzdur. Doğu ve batı yanlardaki mahfil pencereleri, altlı-üstlü pencere gruplarını içine alan, duvara bitişik sütun ve kemer düzeni bakımından ilgi çekicidir (Resim 3.49).

3.1.1.3. Mahfiller arasındaki ilişkinin kesik olduğu camiler

3.1.1.3.1. Kara Ahmet Paşa Camisi (1560) [45]

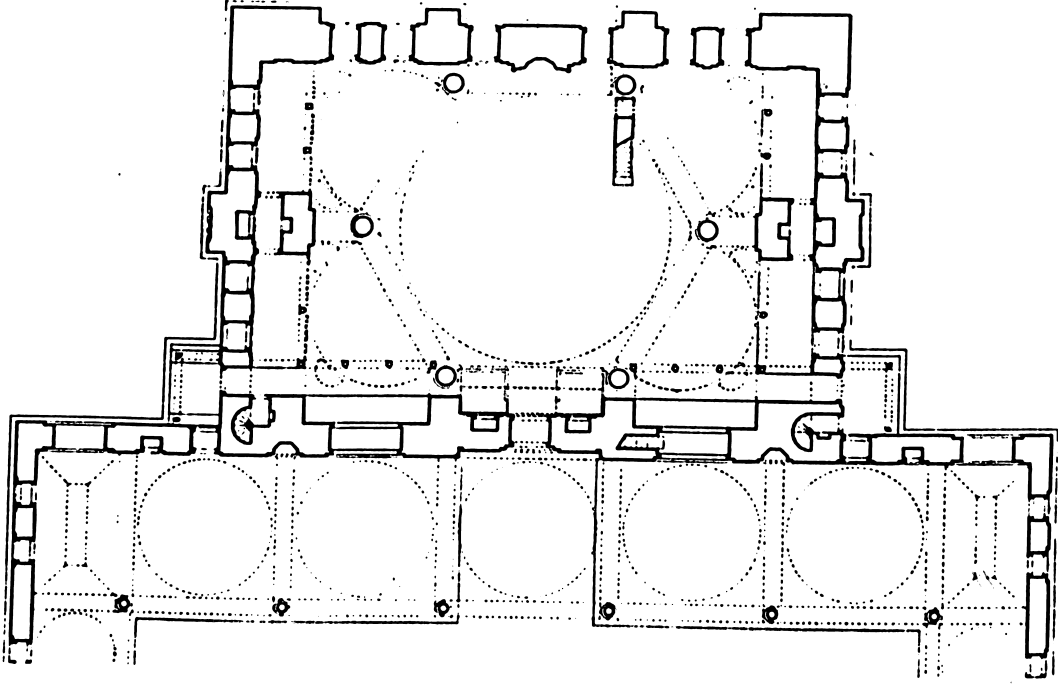
Altı destekli merkezi kubbeli planı olan Kara Ahmet Paşa Camisi'nde, kubbeyi taşıyan altı somaki ayak mekan içinde serbest durur. Köşelerde dört yarım kubbe, orta kubbenin örttüğü alanı yanlara genişletir. Yan duvarlardaki payandaların iki yanı mahfillerle değerlendirilmiştir (Şekil 3.15).

Caminin mihrap aksı dışında yan iki kapısı daha vardır. Kuzey duvarındaki kapının üzeri müezzin mahfiline ayrılmış, kapının iki yanındaki girintilere de mahfiller yapılmıştır.

Müezzin Mahfili

Mahfil taç kapı üzerine oturur ve payandalar arasını kaplar (Resim 3.50). Kapının sağ yanındaki girintide bulunan pencereden geçilen merdivenle mahfile çıkılır. Duvar kalınlığından yararlanılarak yapılan bu merdiven, aynı zamanda yandaki mahfile de çıkış için kullanılır.

Kapı yüzeyinden beş konsolla dışa taşan mahfil beşik tonozla örtülüdür. İki yanındaki payandalarda bulunan tonoz geçitlerle yanlardaki mahfillere geçilir. Mahfilin

Sekil 3.15. Kara Ahmet Paşa C. plan

arka duvarında iki sıra pencere bulunur. Altta bir dikdörtgen, üstte sivri kemerli üç pencere vardır.

Yan ve Arka Mahfiller

Caminin sağında bulunan ve dışardan kapısı olan merdiven minareye çıkar. Soldaki merdivenin içten kapısı vardır; ve mahfile çıkan bu merdiven minare olmadığı halde devam ederek dış örtüye ulaşma imkanı sağlar. Mahfil katına soldaki merdivenle çıkıldığı gibi, müezzin mahfiline çıkan merdivenle de ulaşmak mümkündür.

Doğu ve batı duvarları önünde bulunan mahfiller, ortadaki payanda tarafından ikiye bölünmüş; ancak mekanlar arasındaki ilişki payandada bırakılan beşik tonoz geçitlerle sağlanmıştır. Mahfiller bu payandaları kuzey ve güney duvarına birleştiren sivri kemerlerin gerisinden iç mekana açılır (Resim 3.51).

Mahfilleri sütunlara basan sivri kemerler taşır. Mahfil altı ve mahfil katı ayna tonozlarla örtülüdür. Mahfil katındaki bir sıra pencere, alt kattakilerin aynı, dikdörtgendir.

İki yandaki mahfillerde de güney duvarı üzerinde bir mihrap vardır. Burada bulunan bir pencere, üzerine mukarnas örtülü bir niş yapılarak, mihraba dönüştürülmüştür (Resim 3.52). Selimiye Camisi hünkar mahfili mihrabı da bu tür bir düzenlemeye sahiptir (Resim 3.26).

Kuzey duvarı önünde yer alan mahfiller yan mahfillerden daha alçaktır. Yan mahfillerin korkuluğu kuzey duvarına kadar devam ettiği için aralarındaki ilişki çok zor olarak, korkuluğun iki yanına konulan merdivenlerle sağlanmıştır.

Kapının iki yanındaki bu mahfiller sütunlar üzerindeki kirişlerle taşınır. Mahfiller payandalar arasından taşarak sütunlar üzerinde orta mekana geçmişlerdir (Resim 3.53).

Kapı iki yanındaki mahfillerin arkasındaki duvarda iki kat boyunca yükselen bir pencere olduğu için, mahfiller pencere boşluğunda, korkulukla sınırlanan bir balkon görünümü alırlar.

Zamanla müezzin mahfilini dışındaki mahfiller ahşap kafeslerle kapatılmıştır. Yan mahfillerin altındaki hacimler arasında ilişki kurmak üzere bırakılmış payandalarındaki geçitler, iki yandanda kapatılarak dolap haline getirilmiştir. Ayrıca yan kapıların bulunduğu mahfil altları, payandalarla yanındaki ilk sütunun arası kapatılarak oda haline getirilmiştir.

Egli, cami ile son cemaat yeri arasındaki uyumsuzluğa dikkat çekerek, yapının ilk planına uygun olarak yapılmadığını [46], yan sahınların daha geniş olması gerektiğini söylemektedir [47].

Yan sahınlarda yer alan mahfillerden sağdakine ulaşım zorluğu ve kuzey duvarı önündeki mahfillerle yan mahfiller arasında ilişki kurulamaması gibi problemler bazı tasarım hatalarını göstermektedir.

Malzeme ve Dekorasyon

Müezzin mahfilinin konsol kısmı renkli kalemşiyle süslüdür. Korkuluğu diğerlerinden farklı olarak onikigenlerin kesişmesinden oluşan ajurlu mermerdir.

Mahfilleri taşıyan sütunlar yuvarlak, mermer, sütun başlıkları baklavali; yan mahfilleri taşıyan teğet sivri kemerler yeşil- beyaz almasıık mermerdir (Resim 3.53). Müezzin mahfili dışında kalan mahfillerin küçük Bursa kemerli mermer korkulukları vardır.

Mahfil katındaki payandaların geçişleri, alt kattan farklı olarak, mukarnas örtülü niş içinde kaş kemerli kâpıya sahiptir.

Kapı iki yanındaki mahfillerin alt tavanları düz ahşap, üzerleri kabartma ve renkli kalemişi süslüdür (Resim 3.54). Mahfillerin ortak süslemesi, pencerelerin etrafında ve üzerinde, kemer iç yüzlerinde, ayna tonoz tavanlarda yer alan kalemişi süslemelerdir.

3.1.1.3.2. Rüstem Paşa Camisi (1562) [48]

Rüstem Paşa Camisi'nin sekiz destekli merkezi kubbeli düzeninde kubbe, dördü önde ve arkada beden duvarları içinde, diğer dördü bağımsız sekiz ayağa oturur. Kubbeye geçiş köşelerde tromplarla sağlanmıştır. Kubbenin örttüğü orta mekan, ayna tonozlarla örtülü yan sahinlerle enine doğru genişler (Şekil 3.16).

Mihrap aksındaki kapı dışında, yan duvarlardan da camiye iki giriş kapısı vardır. Kapı önleri dışında mahfillerin altı zeminden bir basamak yüksektedir.

Yan sahinler, kubbeyi taşıyan ayaklara kadar mahfillere ayrılmıştır. Kapının iki yanında, girintileri kaplayarak dışarı taşan mahfillerden sağdaki müezzine aittir. Ayrıca kapının üzerinde de bir mahfil bulunur (Şekil 3.17).

Yapı sokak zemininden yükseltilmiş olduğu için, sokaktan camiye dört merdivenle çıkılır, mihrap aksına göre simetrik olan merdivenlerden ikisi son cemaat revaklarına, diğer ikisi camiye bitişik olarak yan kapıların önüne ulaşır. Son iki merdiven avluya ulaştıktan sonra da devam ederek mahfil katına çıkar.

Kapı Üstü Mahfili

Orta kapının üzerindeki mahfil, kapı yüzeyi ve payandalar arasından 4 konsolla dışarı taşan bir balkon görünümündedir. Beşik tonoz örtülü mahfili bir korkuluk sınırlar (Resim 3.55). Bu mekana ulaşmak için herhangi bir çıkış merdiveni yoktur. Gerektiğinde, içerden dayanan bir merdivenle buraya çıkılmaktadır.

Müezzin Mahfili

Kapının iki yanında simetrik olarak bulunan iki mahfilden sağdaki müezzine ayrılmıştır (Resim 3.56). Müezzin mahfilinden geçilen yan mahfilde, minareye çıkan merdivene bir kapı olması bu tercihi sağlamış olmalıdır.

Mahfil, yan mahfillerden alçak tutulmuştur. Payandada bırakılan yuvarlak tonoz geçişle yan mahfilden ulaşılan müezzin mahfili sütunlar üzerinde yükselir.

Payandalarla sınırlı kalmayan mahfilin orta mekana taşan kısmı, sütunlara basan sivri kemerlere oturur. Yan mahfile bir yüzü ile bitişik olduğu için, buradaki bir sütun ve kemeri ortak kullanırlar.

Mahfilin arkasında kalan, kapının iki yanındaki pencereler iki kat yüksekliğinde olduğundan, mahfil duvara kadar geldiği halde pencere olan yerde bir korkulukla balkon biçimini alır.

Yan mahfille arasındaki kot farkı 35-40 cm'yi bulduğu halde basamak koyma gereği duyulmamış, daha sonra ahşap basamaklar ilave edilmiştir. Mahfil alt tavanı düzdür.

Yan Mahfiller

Yan sahınları kaplayan mahfillere ancak dışardan ulaşmak mümkündür. Mahfilleri, kubbeyi taşıyan sekizgen iki ayak ile duvarlarla ayaklar arasındaki birer sütuna basan sivri kemerler taşır (Resim 3.57).

Mahfil altı tavanları, mahfillerde olduğu gibi ayna tonozla örtülüdür. Mahfiller ayna tonozlarla örtülü olduğu halde, dışardan sadece ortadaki ayna tonoz olarak gösterilmiş, diğer ikisi kubbe biçiminde dışa yansımıştır.

Sağ yan mahfile, minareye çıkan merdivenden bir kapı açılır. Yapıda, minare kaidesiyle simetriği sağlamak için sol yana iki katta da birer oda yapılmıştır. Üstteki ne mahfil katından ulaşmakta, ikisinin de sadece cami içine kapısı bulunmaktadır. Alttaki ayna tonoz, diğeri beşik tonozla örtülüdür.

Mahfil katında da alt katta olduğu gibi dikdörtgen pencereler vardır; ancak altta dolap olarak değerlendirilmiş bazı bölümler, üstte pencereye ayrılmıştır.

Orta kapının yüksek oluşu, mahfillerin kesintisiz olarak devam etmesini engellemiştir. Kapı yanındaki mahfillerle yan mahfiller arasında kot farkı bulunması; ve aradaki ilişkinin dar geçişlerle sağlanması yanında, yan sahınlarda kesintisiz ve geniş bir alan yaratılmıştır.

Malzeme ve Dekorasyon

Biri müezzin mahfil-i olan kapı yanındaki mahfillerin sütunları mermer ve baklava başlıklıdır. Kemerleri de mermer olan mahfilin, yine mermer, düz levha korkuluğu vardır. Tavanı düz ahşaptır; üzerinde yine ahşap, oniki-genlerin kesişmesinden oluşan geometrik kabartma şekiller bulunur.

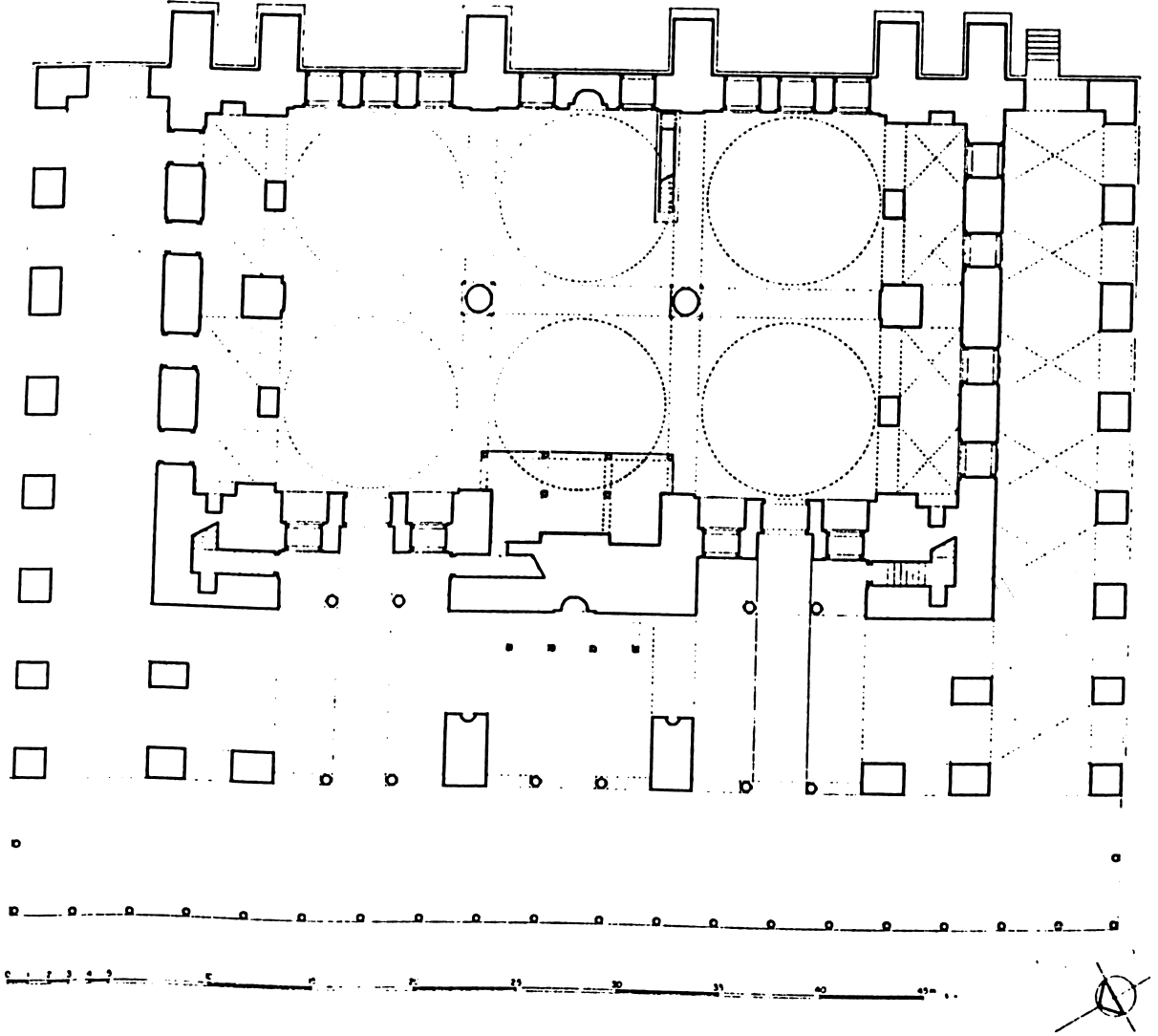
Yan mahfilleri taşıyan sütunlardan mihrap duvarına yakın ikisi yeşil mermer, üçüncüsü beyaz mermerdir. Hepsinin beyaz mermer baklavalı sütun başlıkları vardır.

Hepsi mermer olan sivri kemerlerin ayaklar arasında kalan ikisi, diğerlerinden farklı olarak teğet sivri kemerdir (Resim 3.58). Sütunları ve sekizgen ayakları arka duvara bağlayan kemerler ise basık yuvarlak ve taştır (Resim 3.59).

Yan mahfillerin, düşey yivli mermer levha üzerine küçük Bursa kemerli korkulukları vardır. Mahfil katı pencerelerinde, alt pencerelerden farklı olarak, çini yazı panoları vardır. Kubbeyi taşıyan ayaklar ve duvarlar kubbe kasnağına kadar çinilerle kaplı olduğu için, mahfil duvarları ve kemer araları da çinilerle doldurulmuştur. Mahfil ve mahfil altı tavanları ile arkada kalan kemerler kalem-i işiyle süslüdür.

3.1.1.3.3. Piyale Paşa Camisi (1573-74) [49]

Piyale Paşa Camisi, mihrap duvarına paralel üçer kubbeli iki sıranın oluşturduğu altı kubbeyle örtülü bir mekana sahiptir. Bu mekanı, tonoz örtülü dar mekanlar yanlara ve arkaya doğru genişletir (Şekil 3.18).

Sekil 3.18. Piyale Paşa C. plan

Giriş kısmını üçe bölen girintilerden yandakilerin eksenlerinde giriş kapıları ve üzerlerinde mahfiller, ortadaki müezzin mahfili bulunmaktadır. Mekanı yanlara genişleten sahnalarda, simetrik olarak yan mahfiller yer almaktadır.

Müezzin Mahfili

Cami iç mekan zemininden 30 cm yüksekte bir tabana oturan müezzin mahfili, içinde bulunduğu girintiden 1 m kadar dışarı taşar. Mahfil önde dört, arka ortada iki sütun üzerinde bulunan; ve yanlarda büyük tonozun payeleri tarafından taşınan üç sivri kemer profilli tonozla oturmaktadır (Resim 3.60).

Böyutları yaklaşık 4.50 x 9.00 m olan mahfilin arka duvarında minarenin kübik kaidesi bulunmakta ve bu kaide üst örtüye kadar devam etmektedir (Resim 3.61).

Sivri kemer profilli tonozla örtülü mahfile, arka duvardaki minare kaidesinin solunda bulunan kapı ile ulaşılan minare merdiveniyle çıkılır. Mahfilin, minare kaidesinin iki yanında birer penceresi vardır.

Yan ve Arka Mahfiller

Yan ve arka mahfillere çıkış, giriş cephesinin iki ucunda bulunan köşe hacimleri içindeki merdivenlerle sağlanmaktadır. Köşelerdeki bu hacimler iki katlıdır. Birinci katta merdiven vardır ve buradan, yan mahfillere, dışarıya ve kapı üstü mahfillere ulaşım sağlanmakta, ikinci katta kubbeli bir oda bulunmaktadır. Bu oda imam veya müezzin için yapılmış olabilir.

Giriş kapılarının bulunduğu girintilerde dış duvar, derinliğin yarısına kadar geri çekildiği için dışta da bir

mekan yaratılmıştır. İçte kalan bölümünde, ayaklara basan, yanlarda sivri, ortada kaş kemere oturan bir mahfil yer alır (Resim 3.62). Müezzin mahfiliyle aynı yükseklikte bulunan mahfil dardır.

Girintiyi iç ve dış mekan oluşturacak şekilde ikiye bölen duvar, tonoz kavisinin başladığı yerde dışarı itilerek, kazanılan mekan yine mahfille değerlendirilmiştir. Bu kısım geç devirlerde ahşap kirişlerle desteklenerek öne doğru genişletilmiştir. Mahfilin arka duvarında ortadaki daha yüksek, üç sivri kemerli pencere vardır.

Yan mahfilleri örten sivri kemer profilli tonozlar yan duvarlar ve ortadaki payanda tarafından taşınır. Bu paye aynı zamanda orta sütunlardan gelen kemeri de taşımaktadır.

Mahfilleri taşıyan kemerler payanda ile ortadaki ayaklara basar, ayaklar belirli bir yüksekliğe geldikten sonra iki tarafa taşan konsollarla kemerleri taşır (Resim 3.63).

Yan mahfillerde, iki tonoz arasında bulunan payandada bırakılan dikdörtgen geçişle ilişki sağlanmıştır. Mahfillerin alt kattaki gibi dikdörtgen pencereleri vardır ve dış revağa açılırlar. Üstte tonozu dolduracak şekilde ortadaki daha yüksek sivri kemerli üç pencere vardır.

Malzeme ve Dekorasyon

Müezzin mahfilini taşıyan sütunlar yuvarlak, mermer ve mukarnas başlıklıdır. Kaidesiz olarak zemine basarlar. Kemer profilleri küçük yuvarlak dilimli mermerdir. Korkuluğun üzeri geometrik şekillerin kesişmesinden oluşan kabbartma biçiminde süslüdür.

Kapı üzerindeki mahfilleri taşıyan kemerlerden ortadakinin etrafı kalemişiyle süslenmiştir.

Yan ve kapı üstü mahfillerini taşıyan kemerler de müezzin mahfilinde olduğu gibi dilimlidir, ancak bu kemerler yeşil-kırmızı almaşık boyalı taştır. Tüm mahfilleri müezzin mahfilindeki gibi bir korkuluk sınırlar. Yan mahfilleri dolaşan, mavi üzerine beyaz çini yazı frizi kuzey duvarı önünde geometrik şekillerin kesişmesinden oluşan desenlere dönüşerek devam eder. Mahfillerden sol yandakinde geç devirde eklenmiş ahşap bir kafes vardır.

3.1.2. Mahfilleri Yan ve Arka Duvarlar Önünde Ayrı Ayrı Duran Camiler

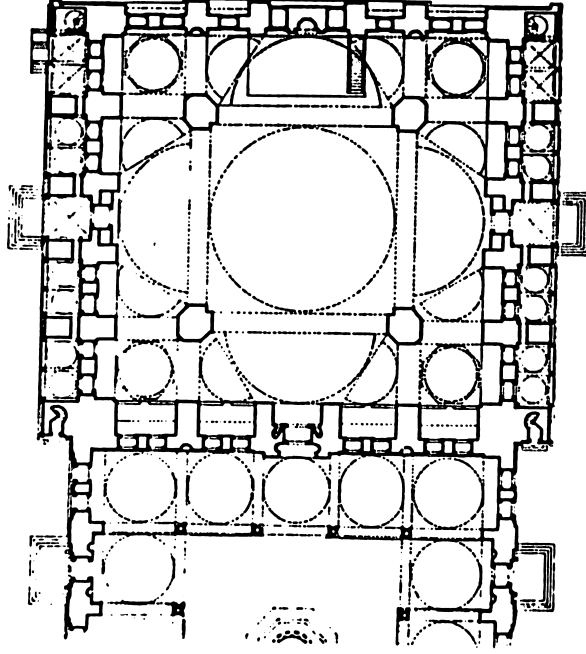
3.1.2.1. Şehzade Camisi (1548) [50]

Şehzade Camisi, dört filayağına oturan kubbe ve yükü her yönde alarak duvarlara aktaran dört yarım kubbeye, köşelerdeki dört küçük kubbeden oluşan bir sistem ile örtülü merkezi mekanlı bir plana sahiptir. Güney cephesi hariç, her cephenin tam ortasında bir giriş kapısı vardır (Şekil 3.19).

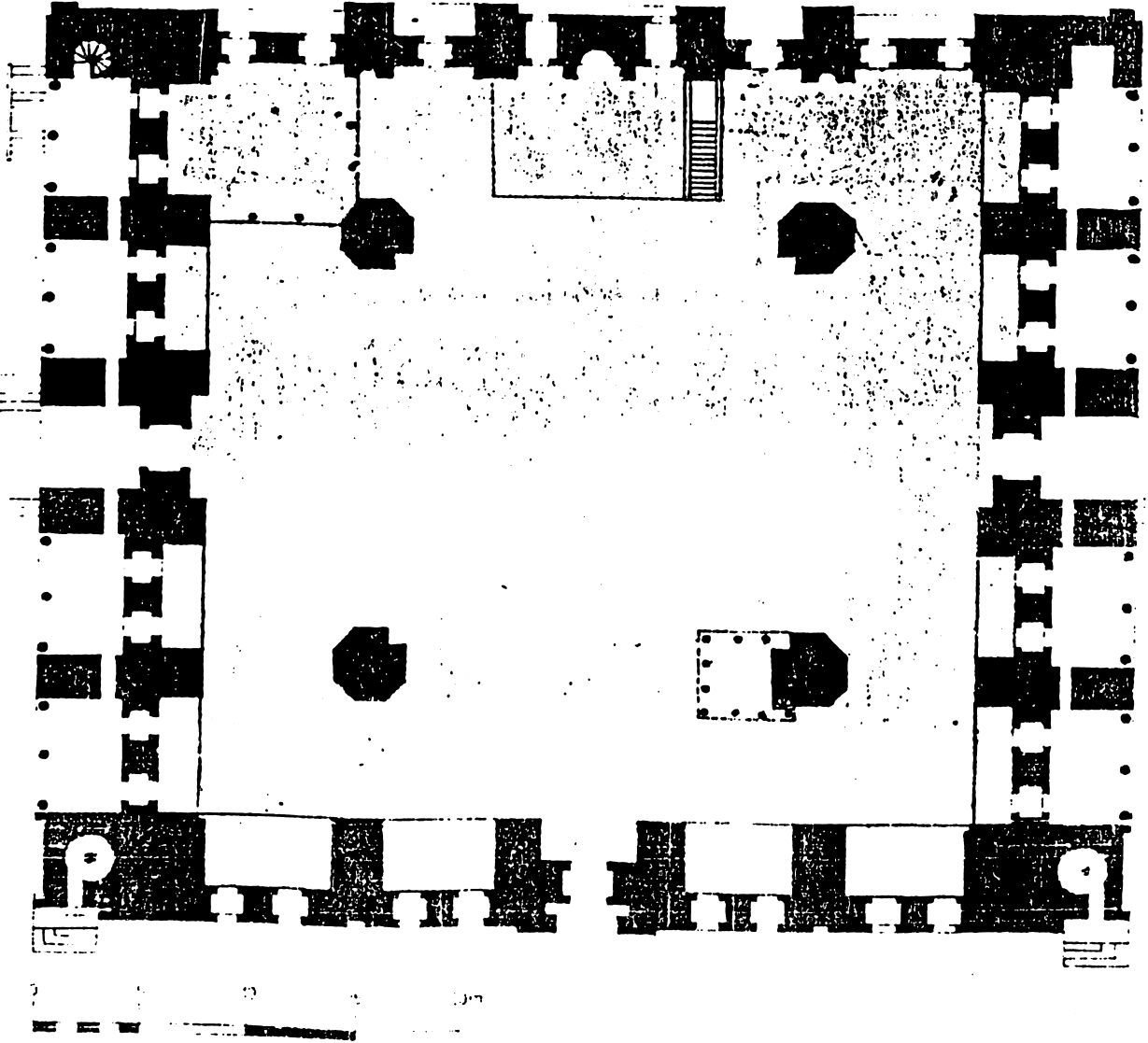
Mihrap aksındaki girişin sağındaki filayağına bitişik bir müezzin mahfili, mihrap duvarının sol köşesinde hünkar mahfili yer alır. Yan cephelerdeki kapılar üzerinde ve kuzey duvarı önündeki kapı üstü ile iki yanındaki payandalar arasında da mahfiller bulunur (Şekil 3.20).

Hünkar Mahfili

Hünkar mahfilinin doğu cephesinden ayrı bir girişi vardır. Doğu ve batı cephelerindeki dış revakların hünkar

Sekil 3.19. Şehzade C. plan

Sekil 3.20. Şehzade C. zemin kat planı

mahfili önünde kalanı, bir kapı ile "Hünkar mahfili girişi" olarak kullanılmaktadır. Payandalara bitişik iki yarım ve ortadaki bir sütuna basan kemerler ayna tonozlu üst örtüyü taşır (Resim 3.64). Diğer dış revaklar ikişer kubbeyle örtülü olduğu halde, hünkar mahfili önündeki ile mihrap eksenine göre simetriğindeki ikişer ayna tonozla örtülüdür.

Dış avlu zemininden yüksek olduğu için basamaklarla ulaşılan dış girişten, soldaki payanda içinde bulunan bir merdivenle, üst katta bulunan mahfil önündeki dış balkona çıkılır ve buradan bir kapı ile mahfile girilir.

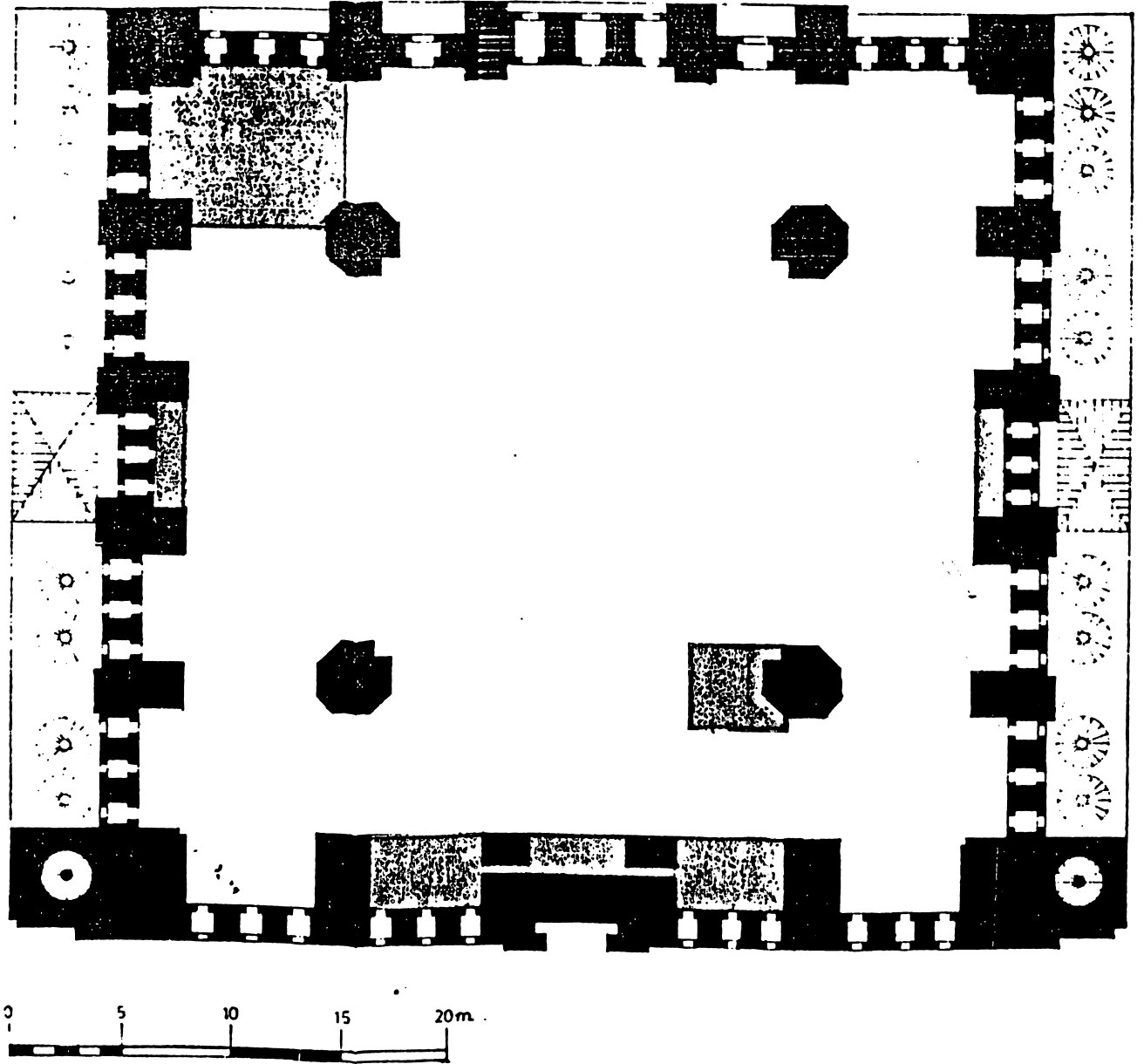
Mahfil bir köşesiyle filayağına kadar gelerek mihrabın solunda bulunan kubbeyle örtülü, yaklaşık 6.50 x 7.50 m boyutlarındaki köşeyi kaplar.

Cami içine bakan iki kenarda, sütunlara basan sivri kemerlere oturur; kenarların kesiştiği köşede filayağına dayanır (Resim 3.65, 3.66). Ortadaki dört ahşap sütun ve kemer, döşeme tamir gördüğü için orijinal olmayabilir [51] (Resim 3.67). Caminin geçirdiği 1782 yangınında müezzin mahfili de yandığı için [52], daha sonra onarılarak bugünkü şeklini almış olmalıdır.

Mahfili sınırlayan korkuluk üzerindeki ahşap kafesin dekorasyonuna bakılarak geç bir tarihte konduğu söylenebilir. Hünkar mahfilinin, güney duvarı önündeki duvardaki iki pencere arasında barok, sembolik bir mihrabı vardır.

Müezzin Mahfili

Orta kubbenin örttüğü alanda filayağına bitişik duran mahfilin oturduğu zemin bir basamakla yükseltilmiştir.

Sekil 3.21. Şehzade C. mahfil katı planı

Yaklaşık 6.00 x 6.40 m boyutlarında 3.34 m yüksekliğindeki mahfile güneyinden, filayağına bitişik bir merdivenle çıkılır. Merdiven altı doğu yan cepheden kullanılan bir dolapla değerlendirilmiştir. Sekiz sütun üzerine kirişlerle oturan mahfili üç yönden bir korkuluk sınırlar (Resim 3.68). Mahfil alt tavanı düzdür.

20.yüzyıl başında çekilmiş bir fotoğrafta [53], mahfil kaidesinin sadece önde, kibleye doğru genişletildiği ve alt katın ahşap parmaklıkla çevrildiği görülmektedir. Mahfile daha sonra yapılan bu ek, orijinal olmadığı için kaldırılmıştır (Resim 3.69).

Müezzin mahfili planlanırken, yanında bulunan filayağında herhangi bir değişiklik yapılmamış, filayağının kırık köşesi, burayı 90'ye tamamlayan merdiven eviyle değerlendirilmiştir.

Yan ve Arka Mahfiller

Caminin yan giriş kapıları üzerinde, çıkışı ve herhangi bir mekanla ilişkisi olmayan mahfiller vardır (Resim 3.70). Kapı üzerinde, payandalar ve kemer arasında kalan boşluk, mahfille değerlendirilerek diğer payandalar arasındaki mekanlarla benzerlik yaratılmıştır (Resim 3.71).

Caminin kuzeyindeki kapının üzeri ve iki yanındaki payandalar arasında da mahfiller yer alır (Şekil 3.21). Zemin katta tüm payandalar arası yerden bir basamak yükseltilerek; geçiş yeri bırakılmak üzere korkulukla sınırlandırılmış, iç mekandan ayrılmıştır. En uçlardaki ikisi sivri kemer profilli tonozla örtülü, iki kat boyunca yükselen niş gibidir. Kapı yanındaki iki niş, kapı üstü mahfiliyle aynı yükseklikte mahfillerle yatay olarak bölünmüştür (Resim 3.72).

Giriş kapısının iki yanında bulunan kapılarla geçilen payanda içindeki merdivenlerle kapı üstü mahfiline çıkılır. Sağdaki merdivenin, mahfil katına çıkış yeri ahşapla kapatılarak, kullanım dışı bırakılmıştır. İki yandaki mahfillere, payandalarda bırakılan beşik tonoz geçişlerle ulaşılır.

Kapı üstü yarım kubbeye örtülü, yan mahfillerden daha yüksek, ancak onların yarısı kadar genişliktedir. (Resim 3.73). Mahfillerin altı teğet sivri kemer profilli tonozlarla örtülü olduğu halde, mahfil katı sivri kemerin gerisinde düz örtülüdür.

Kapı üstündeki kısmın penceresi olmadığı halde, yanlarda iki sıra pencere vardır. Alt ortada dikdörtgen bir pencere, üstte sivri kemerli üç pencere bulunur.

Malzeme ve Dekorasyon

Hünkar mahfili dış girişini sınırlayan sütunlar yuvarlak, mermer ve mukarnas başlıklı, kemerler sivri ve kırmızı-beyaz alması breştir. Basık yuvarlak kemerli giriş kapısı mermer söveli, korkuluk onikigenlerin kesişmesiyle oluşan ajurlu mermerdir.

Hünkar mahfilini taşıyan sütunlar yuvarlak, mermer ve mukarnas başlıklı, kemerler sivridir. Mahfil alt tavanı ahşap, ancak orijinal değildir. Mahfilin mermer korkuluğu, kemer biçiminde yivlerle süslenmiştir (Resim 3.74).

Müezzin mahfilini taşıyan mermer sütunlar kare kaideden, köşeleri kademeli olarak pahlanarak sekizgene geçerler. Kirişlerin üzerinde bir sıra mukarnas mahfilin üç yanını dolaşır. Müezzin mahfilinin de hünkar mahfilinin aynı korkuluğu vardır. Alt tavanı düz ahşaptır.

Yan ve arka mahfillerin korkulukları küçük Bursa kemerli, kemerleri ise bugün kırmızı-beyaz almaşık boyalıdır.

3.1.2.2. Süleymaniye Camisi (1557) [54]

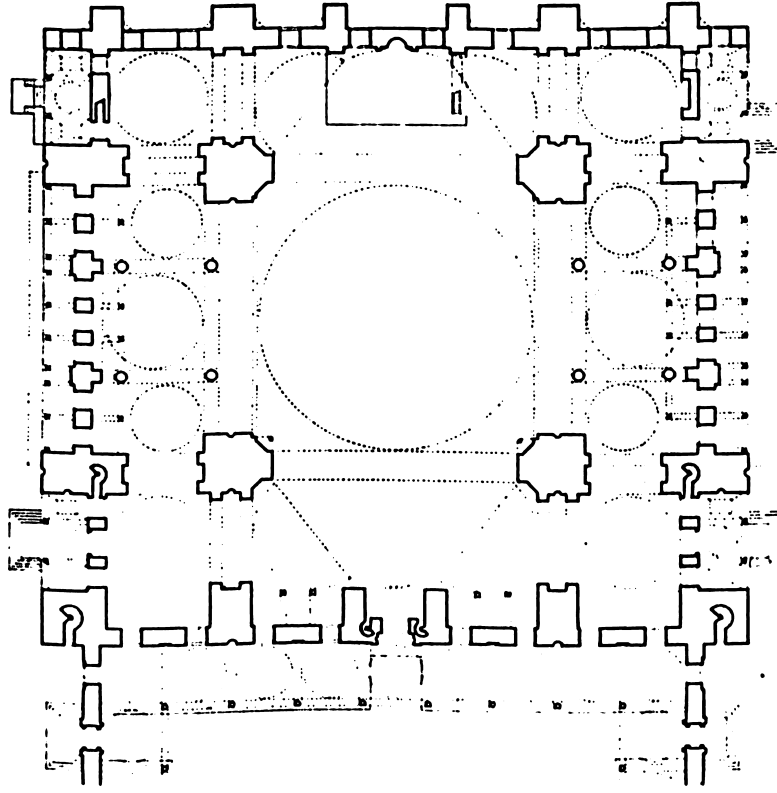
Süleymaniye Camisi'nin iç mekanı, mihrap aksında iki yarım kubbeyle desteklenen bir orta kubbe ile yan hacimlerde; uçlarda ve ortadaki büyük, diğer ikisi küçük beş kubbeyle örtülüdür (Şekil 3.22).

Kible aksındaki kapı ile yan duvarlardaki iki kapı cemaate, solda kible duvarına yakın olan kapı ise hükümdara ayrılmıştır.

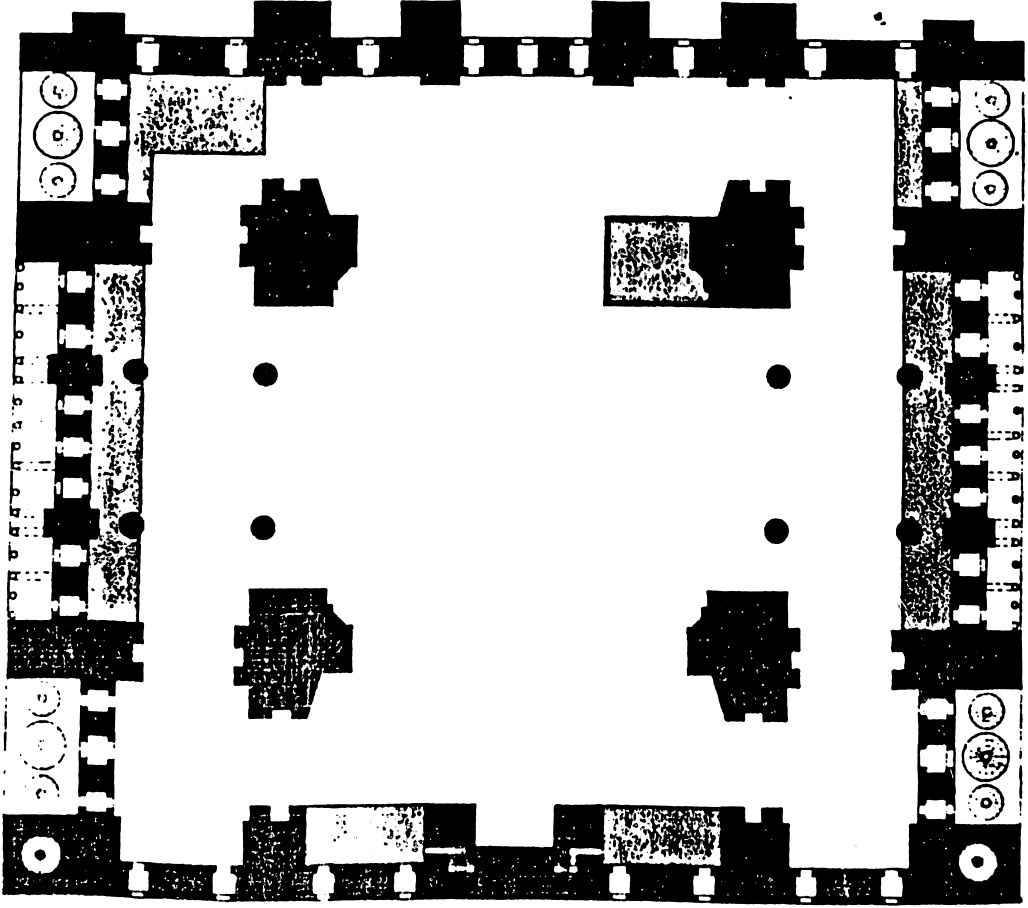
Sol yan sahının mihrap duvarıyla kesiştiği köşede hünkar mahfili, mihraba yakın sağ filayağına bitişik bir müezzin mahfili bulunur (Şekil 3.23). Doğu ve batıda yarım kubbeler olmadığı için, kubbe yükünü karşılamak üzere; yan duvarlarda kalın payandalar yapılmış, bunların yarısı iç mekana, diğer yarısı da dışa taşırılmıştır. Her iki yüzde de taşan kontrforların aralarında -içte mahfil- dışta da revaklar yapılmıştır.

Hünkar Mahfili

Hünkar mahfilinin doğu cephesinden ayrı bir girişi vardır (Resim 3.75). Yan duvarlardaki tüm dış kapıların önünde bir revak oluşturulmuş; payandalara dayanarak ortada sütuna oturan üç sivri kemerin taşıdığı, revak düzeni hünkar mahfili önünde de korunmuştur. Ancak hünkar mahfilinin ve simetriği sağlamak üzere sağ köşenin önündeki revak payanda ve sütunların hizasından geçen parmaklığa kapı eklenerek diğerlerinden farklı kılınmıştır. Bahçeden basamaklarla çıkılan revak; yanlarda çapraz tonoz, ortada kubbe ile örtülmüş, ancak dış yapıya hepsi kubbe olarak yansıtılmıştır. Revağa, kemerlerden en sağdakinde bulunan,

Sekil 3.22. Süleymaniye C. plan

Sekil 3.23. Süleymaniye C. mahfil katı planı

basık yuvarlak kemerli bir kapıyla girilir. Diğer sütunların aralarında, korkuluk vardır. Ancak bu düzenleme yeni yapılmış olmalıdır. Caminin daha önce çekilmiş bir fotoğrafında, revak dış yüzünün sütun başlıklarına kadar yükselen mermer bir duvarlar kapatıldığını görüyoruz [55]. Bu resme göre duvar üzerinde, ortadaki sütunların arasında ahşap bir kapı, iki yanda demir şebekeli iki pencere yer almaktadır. Hepsi mermer söveli ve dikdörtgendir. İki uygulamada kapının yeri değişik, birinde ortada, diğerinde yandadır.

Mahfile çıkış; cami ile revak arasındaki duvar içinde bulunan ve sağ yan pencere boşluğundan ulaşılan bir merdivenle sağlanmıştır. Bir ara, bu merdiven iptal edilerek ahşap döner merdiven konmuşsa da, bu günümüze ulaşmamıştır [56].

Yaklaşık 6.60 x 9.60 m boyutlarında, 5.40 m yüksekliğindeki mahfil, sekiz mermer sütun üzerinde yükselen teget sivri kemerler tarafından taşınır (Resim 3.76). Mahfilin biri diğerinden daha uzun olan iki yüzünde, ikisi duvarlara yalnız başlıkta bitişen altı sütunu vardır. Bunların gerisinde iki sütun daha vardır ve bu sütunlar dört yönde, birbirlerine, duvarlara ve mahfil cephesindeki sütunlara yine sivri kemerlerle bağlanmıştır. Alt mahfil tavanı düzdür ve sivri kemerlerle kareye yakın birimlere bölünmüştür (Resim 3.77).

Üst katta mahfil, doğu cephesindeki pencere önünde de devam ederek payandaya kadar gelir. Alt kat pencerelerinin daha derin olması, üst katta payandanın yanındaki dar olan pencerenin önünde bir boşluk meydana getirmiş; korkuluğun alt duvar hizasından gitmesiyle bu girinti de mahfile katılmıştır. Çok dar olan bu alanda kullanım açısından değil, estetik kaygılardan bu tür bir çözüme gidilmiştir.

Üstte, kible duvarındaki pencerelerin arasına, hünkar mahfiline ait, mukarnasla örtülü ayrı bir mihrap nişi yapılmıştır (Resim 3.78).

Müezzin Mahfili

Mihrabın önündeki sağ filayağına bitişik duran yaklaşık 7.90 x 6.10 m boyutlarında 3.10 m yüksekliğindeki müezzin mahfili onaltı sütunu filayağına dik yönde bağlayan kirişler tarafından taşınır. Sütunların kare kaidesi vardır, ancak mahfilin oturduğu bir platform olmadığı için sütunlar yere basar. Mahfil alt tavanı düzdür, sadece kirişler görülmektedir.

Mahfilin güneyinde bulunan ve Şehzade Camisi'nde olduğu gibi payenin girintili köşesini dik açığa tamamlayan merdiven evinde bulunan döner merdivenle mahfile çıkılır. Merdivenin basık yuvarlak kemerli kapısı yerden 30 cm yüksektedir (Resim 3.79).

Bugün ahşap bir kapı kanadı bulunmasına rağmen, bunun sonradan eklenmiş olduğu açıkça görülmektedir. Orjinalinde kapı kanadı bulunmadığı ve kapı boşluğunun bu şekilde kullanıldığı söylenebilir (Resim 3.80).

Merdiven evi kare bir kütle olarak mahfil üstünde 1.50 m kadar yükseltilmiş, basık kemerli bir kapıyla mekana açılmıştır. Merdiven evine mahfilin alt ve üst katından kaş kemerli iki pencere açılır.

Yan ve Arka Mahfiller

Süleymaniye Camisi'nin kubbesi Şehzade Camisi'ninki gibi dört yönden yarım kubbe ile desteklenmediği için yan taraflarda kubbe yükünü karşılamak üzere filayakları

arasına ikişer sütun daha konmuştur. Ayrıca duvarlara payandalar, payandalar arasına da ikişer sütun daha yerleştirilmiştir. Duvardan taşan bu payandaların verdiği derinlik etkisi içte mahfil, dışta revak yapılarak yumuşatılmıştır.

Payandalar arasında bulunan ve mukarnaslı başlıkları ile 10.20 m yüksekliğe sahip olan mermer sütunlar, hem yukarıdaki kubbeler hem de mahfillere destek olurlar. Mahfiller payandalar ve bu sütunlar arasında, yanlarda birer, ortada iki sütuna basan, sütunları birbirine ve arkada duvara bağlayan sivri kemerler tarafından taşınır (Resim 3.81).

Mahfilin oturduğu zemin yerden bir basamak yüksektedir ve yer yer genişleyerek büyük sütunları da içine alır.

Mahfillere arka yanlarda bulunan kapıların yanındaki pencere boşluğundan ulaşılan, payanda içindeki döner bir merdivenle çıkılır.

Altındaki pencere sistemi burada da tekrarlanmış, ancak bu katta dikdörtgen pencerelerin üzerine yazı panoları konmuştur. Mahfillerin üzeri yan sahneleri örten küçük-büyük kubbelerle örtülüdür (Resim 3.82). Doğuda, hünkar mahfilinin simetriği olan köşe, sağ yan mahfilin devamı olarak, duvarla payanda arasını kaplayan dar bir mahfille değerlendirilmiştir. Buraya sağ yan mahfilden, payandada yer alan bir tonoz geçişle ulaşılır. Mahfil, alt ortadaki dolap çıkıntısını iki yana bağlayan sivri kemerlere oturur (Resim 3.83).

Kuzey duvarı önündeki payandalar son cemaat yerinin düzenini bozmamak için içeri taşırılmış, kuzey duvarını

bölen payandaların arasında mahfiller oluşturulmuştur (Resim 3.84).

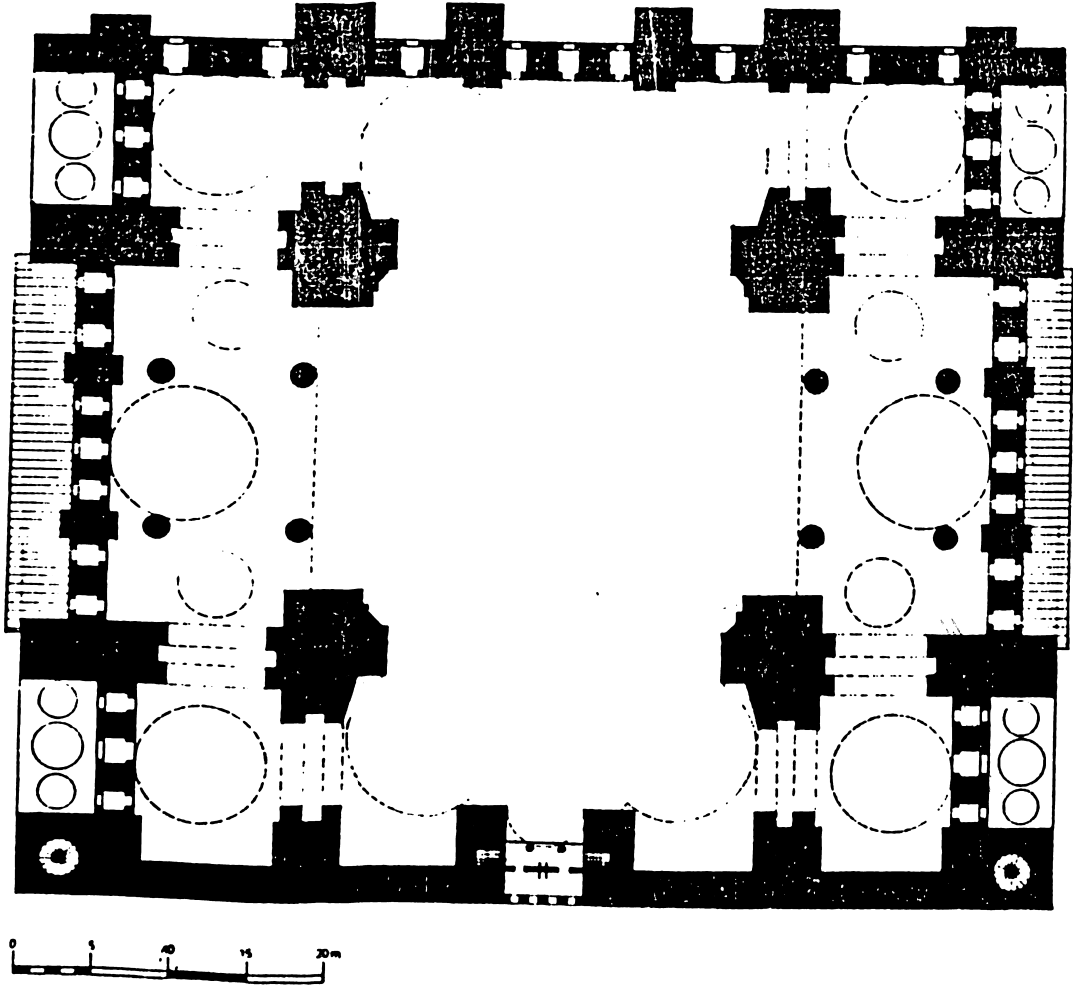
Kapının iki yanındaki payandalar arasında yer alan mahfillerin alt katı yerden 30 cm kadar yüksektir ve korkulukla ortada geçiş yeri bırakılacak şekilde mekandan ayrılmıştır (Resim 3.85).

Mahfile, giriş kapısının iki yanındaki kapılarla geçilen payanda içindeki merdivenlerle çıkılır. İki yandaki mahfillerin bağlantısı olmadığı için ayrı ayrı çıkış merdivenleri vardır. Mahfil payandalar arasındaki iki sütunu yanlara ve arka duvara bağlayan sivri kemerlere oturur (Resim 3.86). Sivri kemer profilli tonozla örtülüdür.

Kapının iki yanındaki mahfillere çıkan merdivenden devam edilerek kapı üstündeki mahfile ulaşılır. İki yan mahfilin merdiveni de ayrı ayrı bu mekana çıkar. Mahfil tavanı düz örtülüdür. Çok dar olan mahfil ön yüzde bulunan ve yarım kubbeyi taşıyan sütunlar ve onlara basan kemerlerin gerisinden mekana açılır (Resim 3.87).

Arka duvarın üst ortasında sivri kemerli küçük bir pencere vardır. Duvarın arkasında bulunan is odası, dışarıya dört menfezle açılmaktadır (Şekil 3.24). Yağ kandillerinden çıkan isler kapı üstü mahfilindeki küçük pencereden geçerek is odasında toplanır. Bunu sağlamak için, cami içinde bir hava akımı yaratılmıştır. Oda hem havayı temizlemek, hem de mürekkep yapımında kullanılmak üzere is toplamak amacıyla yapılmıştır (Resim 3.88).

Cami içinde zamanla yapılan değişiklikler sonucu bazı mahfil altları kapatılmıştır. Kuzey duvarındaki kapının sağ yanındaki mahfilin altında, kapı yanındaki payandaya bitişik olan birim camekanla kapatılarak odaya dönüştürülmüştür. Sol yan mahfilin kible duvarına yakın

Sekil 3.24. Süleymaniye C. üst düzey planı

payanda ile sütun arasındaki birimi de camekanla ayrılmıştır.

Sultan I.Mahmud zamanında da sağ yan mahfilin altı, arka kapiya yakın olan büyük sütuna kadar tunç parmaklıkla kapatılarak kütüphane haline getirilmiştir [57] (Resim 3.89).

Malzeme ve Dekorasyon

Hünkar mahfili dış girişin örtüsünü taşıyan sütunlar yuvarlak mermer mukarnas başlıklı, kemerler sivri ve kırmızı-beyaz almaşık mermerdir. Giriş kapısı mermer söveli basık yuvarlak kemerlidir. Kemer araları renkli mermer madolyonlarla süslenmiştir. Revağı sınırlayan korkuluk onikigenlerin kesişmesinden oluşan ajurlu mermerdir (Resim 3.90).

Hünkar mahfilini taşıyan sütunlar yuvarlak, mermerdir, ve herbirinin ayrı mukarnas başlığı vardır. Sütunlara basan kemerlerin hepsi mermer, teğet sivri kemerdir. Mahfilin güney duvarında mukarnasla örtülü ayrı bir mihrabı vardır. Mihrabın iki yanındaki pencerelerin ahşap kanatları diğerlerinden farklı olarak sedeflerle süslüdür (Resim 3.91). Ayrıca pencerelerin üzerinde çini yazı panoları vardır. Mahfili sınırlayan korkuluk mermer, küçük Bursa kemerlidir.

Müezzin mahfilinin mermer, kare kaidesi olan sekizgen sütunları vardır. Sütunların köşeleri, kademeli olarak pahlanarak sekizgene geçilmiştir. Kirişlerin üzerinde ikisıra mukarnas ve mermer levha korkuluk vardır.

Arka ve yan mahfillerin sütunları yuvarlak mermer, mukarnas başlıklı, kemerleri sivri ve kırmızı-beyaz

almaşık mermerdir. Kemerler arasında yuvarlak mermer madalyonlar bulunur. Hepsi mermer levha olan korkulukların altında, yan mahfillerde kemer biçimi verilmiş yivler, sağda kible duvarı önünde bir sıra mukaranas dizisi vardır.

3.1.3. Sadece Kuzey Duvarı Önünde Mahfili Bulunan Camiler

3.1.3.1. Mihrimah Sultan Camisi (Üsküdar) (1548) [58]

Mihrimah Sultan Camisi'nin mekanını örten sistem, orta kubbe ve onu üç yönden destekleyen yarım kubbelerle, köşelerdeki iki küçük kubbeden oluşur. Kubbeyi taşıyan ayaklardan ikisi iç mekanda serbest durur; diğer ikisi kuzey duvarında gömülüdür (Şekil 3.25).

Caminin kuzey duvarı ortasında ve yan duvarlarda birer kapısı vardır. Orta kapının üzeri, payandalar arasında kalan mahfille değerlendirilmiştir. Giriş kapısının iki yanında sağda müezzin mahfili olmak üzere, diğerleri orijinal olmayan ahşap mahfiller yer alır.

Camide hünkar mahfili yoktur. Kapının yanında sütunlara oturan mahfil (müezzin mahfili) için literatürde "Hünkar Mahfili" adı geçiyor [59] ve bugün müezzinlere ayrıldığı söyleniyorsa da [60], bu mahfilin diğer kaynaklarda bahsedildiği gibi [61] müezzin mahfili olması daha uygundur. Dışardan ayrı bir girişi olmadığı gibi, cemaatin kullandığı orta ve yan kapıların yarattığı dolaşım alanının ortasında kalan bir mahfilin hükümdara ayrılmış olması düşünülemez. Hünkar mahfili yapılması istenseydi, bunun için ayrı bir giriş ve mihrap duvarı önünde bir yer (sol köşe gibi) ayrılırdı. Bu camide hünkar mahfili yapmaya gerek duyulmamıştır.

Müezzin Mahfili

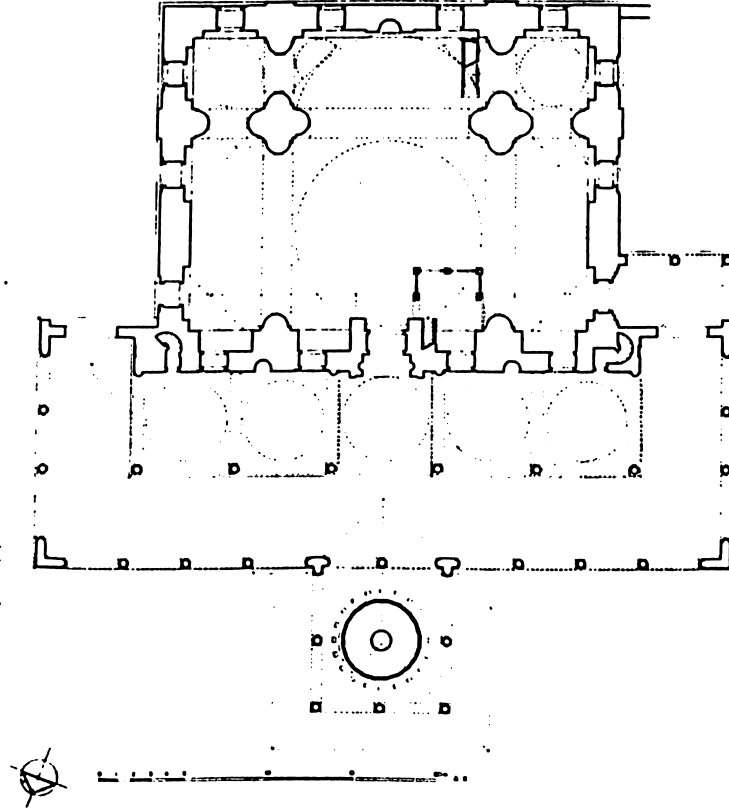
Mahfilin bulunduğu yer, cami iç mekan zemininden bir basamakla yükseltilmiştir. Sütunlar üzerinde yükselen mahfile, giriş kapısının sağ yanına yaslanan bir merdivenle çıkılır. Yaklaşık 4.00 x 4.00 m boyutlarındaki mahfil, yedi sütun üzerine kirişlerle oturur (Resim 3.92).

Kapının yanındaki girintiyi de kaplayan mahfilden; son cemaat yerinde, portalin sağındaki pencere üzerinde bulunan mükebbireye bir geçiş kapısı vardır (Resim 3.93). Bugün aradaki kapı kapatılarak kullanım dışı bırakılan ahşap mükebbire sonradan yapılmış olmalıdır [62]. Çünkü, son cemaat yerleri mihraba göre simetrik oldukları için burada karşılaştığımız gibi değişik bir durum yok gibidir [63].

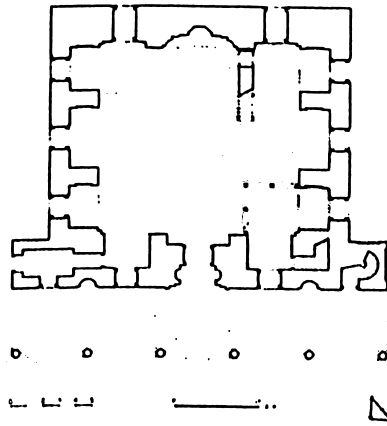
Arka Mahfil

Kuzey duvarı önünde, taç kapı üzerine oturan mahfilin korkuluğu orijinal değildir. Mahfile herhangi bir çıkış bulunmadığı gibi, başka bir mekanla ilişki de kurulmamıştır. Bunlara rağmen burada bugün olduğu gibi bir mahfil olması mümkündür (Resim 3.94). Sinan'ın bazı diğer camilerinde de gördüğümüz gibi, kapı üzerlerinde -her zaman çıkış imkanı olmasa da- bir mahfil vardır. (Örn. Rüstem Paşa Camisi, Şehzade Camisi)

Bugün mahfile, döşemesine açılan bir delik ve ahşap merdivenle müezzin mahfilinden ulaşım sağlanmıştır. Sivri kemer profilili tonozla örtülü mahfilin arka duvarında iki sıra halinde yedi pencere vardır.

Sekil 3.25. Mihrimah C. (Üsküdar) plan

Sekil 3.26. Hadım İbrahim Paşa C.
plan

Malzeme ve Dekorasyon

Müezzin mahfilinin sütunları yeşil, kahverengi, pembe somakiden yuvarlak; sütun başlıkları baklavalı ve beyaz mermerdir. Korkuluk, dış yüzünde kabartma biçiminde geometrik desenleri olan mermer levhadır. Mahfil alt tavanı ahşaptır; ve yine ahşap kabartma biçiminde geometrik desenlerle süslüdür. Yağlı boya ile boyandığı için başka süsleme görülemez. Arka mahfilin korkuluğu ahşaptır.

3.1.3.2. Hadım İbrahim Paşa Camisi (1551) [64]

Tek kubbeli bir yapı olan bu camide kubbeye geçiş köşelerde tromplarla sağlanmıştır. Tromp kemerleri güneyde kible duvarına oturduğu halde, diğer yönlerde duvarlara değil, iç mekanda duvarları destekleyen payandalara oturur (Şekil 3.26). Güney duvarını desteklemek üzere payanda konulmadığı için, duvarın kalınlığı yaklaşık 2 m yapılmıştır.

Üç yönde payandaların içeri alınmasıyla oluşan eyvanımsı girintiler yerden seki biçiminde yükseltilmiştir. Mihrabın sol yanındaki girinti mermer plaka korkulukla, geçiş yeri bırakılacak şekilde iç mekandan ayrılmıştır. Tonoz örtülü eyvanımsı bu girintilerden iki yanda olanların birer mihrabı vardır.

İç mekanda, kapının sağında bulunan köşe müezzin mahfiline ayrılmıştır.

Müezzin Mahfili

Payandalar arasındaki girintileri de kaplayan müezzin mahfilinin, öne taşan kısmı, ikisi payandalara

bitişik beş sütunu birbirine bağlayan kirişler üzerine oturur (Resim 3.95).

Cami iç mekan zemininden bir basamakla yükseltile mahfilin altı, sütunların arasındaki düz mermer levha korkuluklarla kapatılmış; ancak kuzey duvarına birleşen sütunların arası geçiş için açık bırakılmıştır (Resim 3.96).

Mahfile, kuzey-doğu köşedeki duvar içinden bir merdivenle çıkılır. Merdivenin kuzey duvarı önündeki girintide basık yuvarlak kemerli bir kapısı vardır; ve mahfil katına da yine basık yuvarlak kemerli bir kapı ile açılır. Merdiven mahfile ulaşmadan önce, bir geçitle minarenin merdivenine de bağlanır. Böylece minareyle ilişkisi kurulduğu gibi; dışarıdan da mahfile ulaşım sağlanmıştır.

Mahfilin burada bulunması payandalar arasında kalan girintilerin düzenini bozmadığı için, pencerelerin cami içindeki düzeni burada da korunur. Kuzey duvarında dikdörtgen, yan duvarda üstte sivri kemerli, altta yine dikdörtgen pencere vardır.

Mahfili taşıyan köşedeki sütunun üzerine kazınmış olan 1177 rakamı, caminin depremde sonra geçirdiği onarımın tarihini gösterir 1177 H. (1763-64 M.) [65]. Caminin 1754 (1167 H.) tarihindeki depremde minaresi yıkılmış, minare kürsüsü ve batı duvarı çatlamıştır [66].

Malzeme ve Dekorasyon

Mahfili taşıyan sütunlar mermer ve başlıksızdır. Kirişlerle sütunlar arasına yine mermer eklenerek Bursa

kemerli biçimi verilmiştir. Kirişlerin üzerinde bir sıra mukarnas dizisi, ve korkuluk bulunur. Korkuluk, kabartma biçiminde geometrik desenlerle süslüdür.

3.1.3.3. Atik Valide Camisi

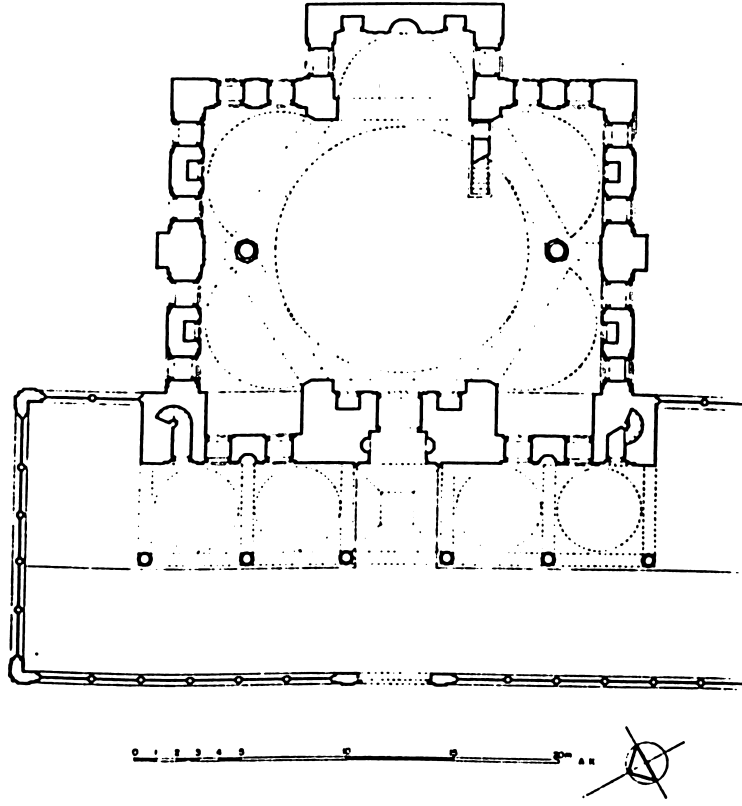
Atik Valide Camisi'nin kapı kitabesine [67] bakılarak 991 H.-1583 M. yılında tamamlandığı kabul edilmektedir [68]. A.Kuran, medresenin 1579'da faaliyete geçtiğini ispatlayan belgeler ve çeşmenin 1579 tarihli kitabesine dayanarak; külliyenin, dolayısıyla caminin 1570-79 tarihleri arasında yapıldığını, daha sonra genişletilerek değiştiğini öne sürmektedir. Buna göre kapıdaki kitabe de bu genişletmenin tarihidir [69].

Cami bugünkü durumuna birkaç aşama sonunda gelmiştir. İlk inşa edilen bölüm, kesinlikle Sinan eseri olan ve altıgen şemaya göre inşa edilen orta bölümdür (Şekil 3.27). İlk caminin muhtemel planını göstermektedir. Vakfın ilk mütevellisi Pir Ali tarafından doğu ve batı yönlerine ikişer kubbeli yan sahnınların eklenmesiyle, cami bugünkü şeklini almıştır [70] (Şekil 3.28).

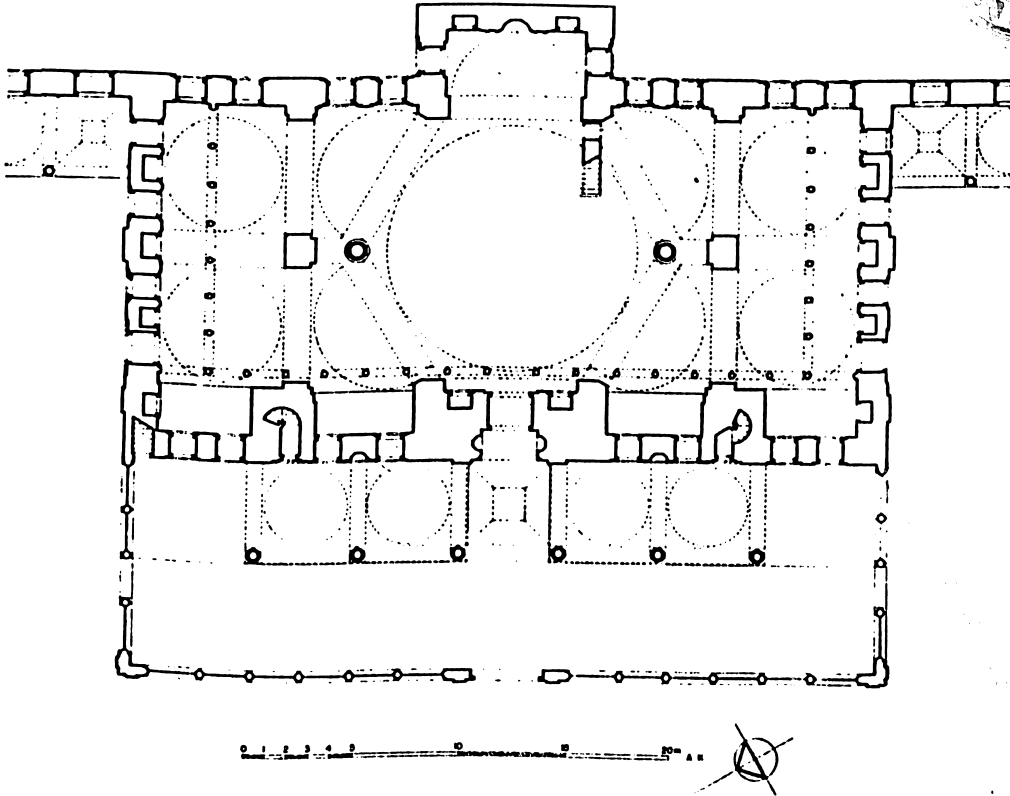
Caminin genişletildiği ve bugünkü planın orijinal olmadığı konusuna pek çok kaynakta değinilmiştir [71]. Cami iç mekanında kalan minareler de bunu gösterir.

İkinci kısmın mimarı Sinan veya Davud Ağa olabilir; ancak büyük bir ihtimalle Davud Ağa'dır [72].

İlk inşa edilen camide; kare bir mekana mihrap nişinin ilave edilmesiyle elde edilen mekan, kapının iki yanındaki girintiler dışında, ortada altı ayağa oturan kubbe, köşeler ve mihrap nişi üzerinde yarım kubbelerle örtülüdür. Ayaklardan ikisi yan duvarlar önünde serbest,

Sekil 3.27. Atik Valide C. ilk durumu gösteren muhtemel plan

Sekil 3.28. Atik Valide C. plan

diğerleri mihrap nişinin ve kapının iki yanında duvarlar içindedir.

Yanlara ikişer kubbe eklenmesiyle oluşan bugünkü yapıda iki yan kapı vardır. Son cemaat yerinin sol ucunda, mahfillere çıkışı sağlayan merdiven ve cami içini üç yönde dolaşarak yirmisekiz sütuna oturan mahfiller daha sonra yapılan bölüme aittir. Kapının üzerinde müezzin mahfili, güney-batı köşede hünkar mahfili yer alır.

Müezzin Mahfili

Orta giriş kapısının üzerinde iki kat halinde bir mahfil vardır (Resim 3.97). Bugün müezzin mahfili olarak kullanılan mahfile çıkış için herhangi bir merdiven ya da geçiş yapılmamıştır. Bugün, üst kat döşemesine açılan bir delik ve ahşap bir merdivenle, alt kat mahfiline bağlantı sağlanmış; alt kattan da garip bir geçişle mahfil katına ulaşım sağlanmıştır (Resim 3.98). Sonradan yapılan bu geçişler gözönüne alınırka, bu mahfilin kapı üzerini değerlendirmek için, çıkılmayan bir mahfil olarak yapılmış olabileceği söylenebilir. Bir kaç camide de görüldüğü gibi (Rüstem Paşa Camisi, Şehzade Camisi) bu tür çıkışı olmayan mahfiller vardır; ve gerektiğinde ahşap bir merdivene dayanarak ulaşım sağlanır.

İki kattan oluşan mahfilin birinci katı taç kapı üzerine oturur ve sekiz konsolla dışa taşarak, kubbeyi taşıyan ayakların arasını doldurur. İkinci kat, alt kat üzerinde, sütunlara basan sivri kemerlerle taşınır. Mahfil bu düzeniyle Mesih Paşa Camisi müezzin mahfiline benzer (Resim 3.47).

Bugün müezzin mahfili olarak kullanılan bu mahfilin de orijinal olmaması, genişletme sırasında diğer mahfillerle beraber inşa edilmiş olması da mümkündür [73].

Yan ve Arka Mahfiller

Yan sahnınların dolayısıyla mahfillerin sonradan yapıldığı kesindir; ancak mimarının Sinan ya da bir başkası olduğu tartışılmaktadır [74].

Mekanı üç yönden saran mahfiller yirmisekiz sütun üzerine oturur (Resim 3.99). Kuzeyde, kapı üzerine gelen yer, iki yandan basamaklarla yükseltildiği için, kapı kemeri ile mahfil arasında garip bir detay ortaya çıkmıştır (Resim 3.99).

Sinan'ın incelenen yapılarından biri dışında hepsinin arka ve yan mahfilleri, sütunlara basan kemerler üzerinde taşınır. Sadece Azapkapı Sokollu Camisi'nde mahfil, sütunların üzerindeki kirişe oturur; ancak yine de sütun ve kirişlere dekoratif olarak Bursa kemeri biçimi verilmiştir. Kara Ahmet Paşa Camisi'nde de kapının iki yanındaki alçak mahfiller, sütun ve kirişlere basar; ancak bu mahfiller cami içindeki mahfillerinin küçük bir kısmını oluşturduğu gibi, yan mahfillerle olan kötü bağlantıları yüzünden düşündürücü bir durum yaratırlar.

Atik Valide Camisi'nin mahfilleri gibi mekanı dolaşarak, sütun ve kirişlerle taşınan mahfillere rastlanmamaktadır. Üstelik mahfillerde mukarnas ya da üçgenli friz bulunmadığı için çok sade bir uygulamayla karşılaşıyoruz.

İncelenen yapılarda, mahfillerin cephe ile birlikte ve birbirlerini etkileyerek tasarlandıklarını görüyoruz. İç yüzlerde pencere, kapı, payanda gibi elemanlar, yani doluluk ve boşluklar mahfili taşıyan sütunların düzenini belirlemiş (ya da tersi), hatta cepheye paralel olarak sütunların bir ritm almasını sağlamıştır (Azapkapı Sokollu

Camisi, Kadirga Sokollu Camisi, Süleymaniye Camisi). Bu camide ise, belirli bir aralık esas alınarak, mahfili taşıyan sütunlar cepheden bağımsız tasarlanmış, bu yüzden kimi yerde pencere ortasına bir sütun gelmiştir.

Bu detaylar 1583 gibi geç bir tarihte Sinan'ın yaşlandığı için işlerini yardımcılara bıraktığı ve gerektiği gibi ilgilenmediği görüşünü kuvvetlendiriyor. Bu yüzden genişletme projesi büyük bir olasılıkla Sinan'ın değildir [75].

Caminin geçirdiği değişikliklerden biri de, batı yan mahfilin ahşap çıkmalarla orta sahına kadar genişletilmesidir. Bu kısım Sultan II.Mahmud Devri'nde (1808-1839) güney-batı köşeye ayrı bir girişi olan hünkar mahfili ve dairesi yapılırken değiştirilmiştir [76] (Resim 3.100). Güney-batı köşesi, barok bir çıkma oluşturacak biçimde kapatılarak, ahşap kafesle iç mekandan ayrılmış, hünkar mahfiline dönüştürülmüştür (Resim 3.101).

Malzeme ve Dekorasyon

Kuzey duvarında, kapı üzerinde bulunan mahfilin sütunları yuvarlak mermer, sütun başlıkları yine mermer ve baklavalıdır. Kemerler boyanarak renklendirilmiş teğet sivri kemerlerdir. Yan mahfilleri de yuvarlak, mermer ve baklava başlıklı sütunlar taşır. Mahfilleri sınırlayan korkulukların hepsi küçük Bursa kemerlidir.

2.2. MAHFİLLERİ ÖZGÜN DURUMUNU KORUMAYAN CAMİLER

2.2.1. Haseki Hürrem Sultan Camisi (1538-39) [77]

Haseki Sultan Camisi ilk yapıldığında tek kubbeli bir yapı olarak bitirilmiş [78]; ancak 1612 (H.1021)'de, küçük olduğu gerekçesiyle aslına eş, yine tek kubbeli bir birimin yana eklenmesiyle doğuya doğru genişletilmiştir [79] (Şekil 3.29).

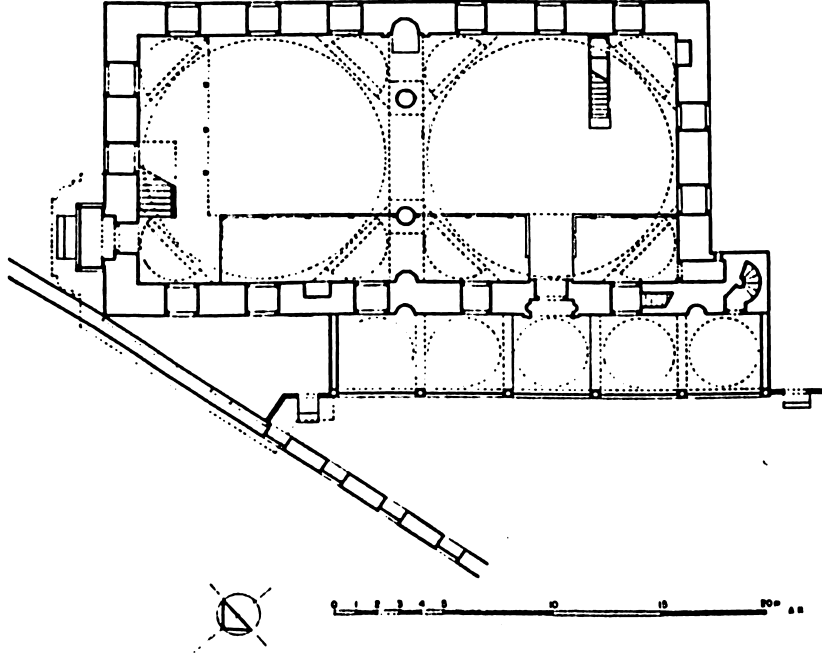
Caminin kuzey ve doğu cephelerini L biçiminde dolaşan ahşap mahfiller orijinal değildir. Giriş kapısının yer aldığı bölüm ilk yapılan camiye aittir. Burada bulunan ve üst kata çıkışı sağlayan, duvar içindeki bir merdivenin varlığı, caminin ilk yapıldığında da bir mahfile sahip olduğunu gösterir.

Duvar derinliğinden faydalanılarak yapılan ve pencereden geçilen merdiven, üstte, batı duvarından bir kapı ile mahfile açılır. Merdiven minare kaidesine çok yakın olduğu halde, minare merdiveniyle bir bağlantısı yoktur.

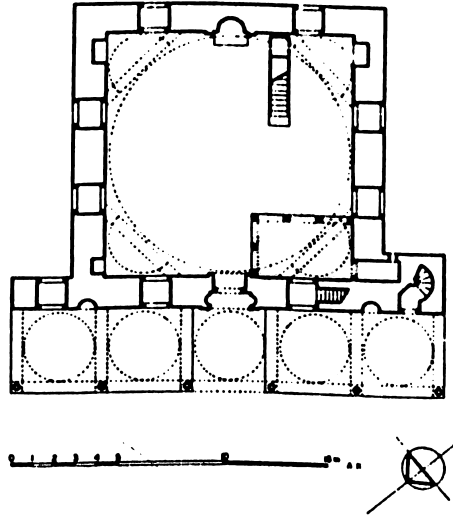
Kuzey duvarı önündeki mahfile çıkış için hala kullanılan bu merdivenin, cami ilk yapıldığında, sağ arka köşeyi kapladığı sanılan müezzin mahfiline çıktığı düşünülebilir [80] (Şekil 3.30).

Aynı merdiven kullanılarak, kuzey duvarı önünde, yan duvarlara kadar uzanan bir mahfilden de söz edebiliriz [81] (Şekil 3.31), ancak böyle küçük boyutlu bir cami için; kuzey duvarı boyunca uzanan bir mahfil yerine (Şekil 3.30)'deki gibi bir müezzin mahfili daha uygundur.

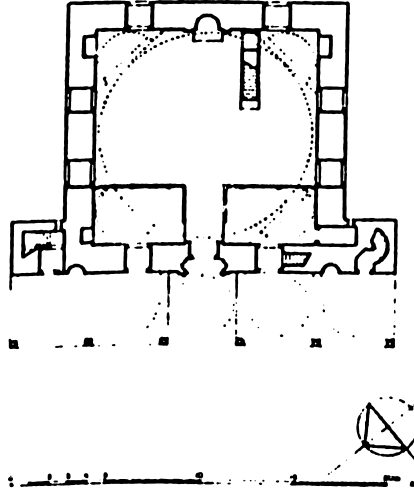
(Şekil 3.31)'deki gibi, doğu yanda, minare kaidesine simetrik olarak, mahfile çıkan bir merdiven

Sekil 3.29. Haseki C. plan

Sekil 3.30. Haseki C. ilk
durumu gösteren
muhtemel plan

Sekil 3.31. Haseki C. ilk durumu gösteren muhtemel plan

bulunması mümkündür; ancak küçük bir cami için bu merdiven, mahfile çıkan bir merdiven daha varken gereksizdir. Doğu duvarı yıkılarak yana bir mekan eklendiği için sol yanda ne olduğu bilinmemektedir.

Ancak, Sinan camilerinin -hemen hemen hepsinin- mihrap eksenine göre simetrik olduğu [82] düşünülürse, sol yanda mahfile çıkan bir merdiven yerine, Hadım İbrahim Paşa Camisi'nde olduğu gibi bir oda bulunması mümkündür.

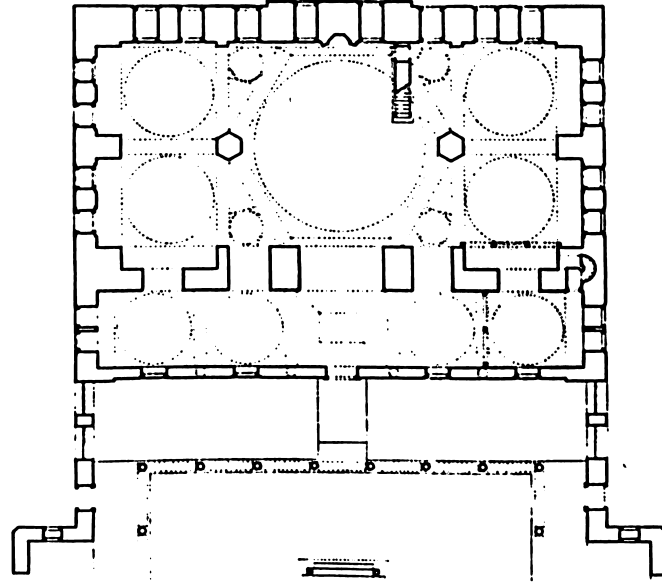
3.2.2. Sinan Paşa Camisi (1555) [83]

Cami iç mekanı, altı ayak üzerine oturan kubbe ile örtülü orta sahnın; ve bu mekanı doğu ve batıya doğru genişleten ikişer kubbeli yan sahnınlarla; kuzeyde girişi oluşturan ve ortada çapraz tonoz, yanlarda ikişer kubbe ile örtülü bir bölümden oluşur (Şekil 3.32).

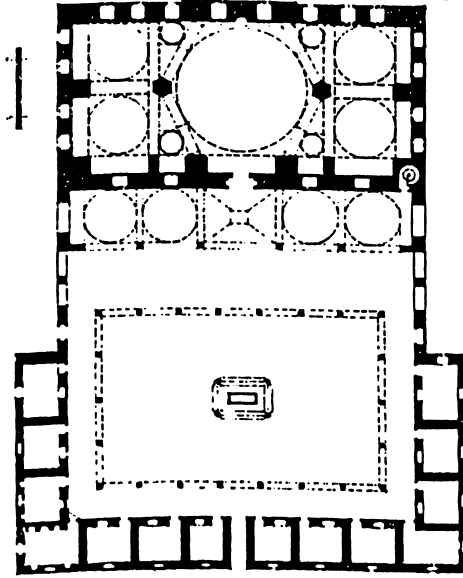
Kuzeyde girişi oluşturan mekan son cemaat yeri niteliğindedir. Burasının (Şekil 3.33) görüldüğü gibi son cemaat yeri olarak yapıldığı; ancak daha sonra, dışına duvar örülmesi, iç mekanla arasındaki duvarın da kemerlerle açılmasıyla camiye katıldığı görüşü vardır [84].

Bu görüşe katılmayanlar bulunuyorsa da [85], caminin bugünkü planındaki aksaklıkları -minarenin cami içine itilmesini, kuzey dış duvarın inceliğini- ancak böyle açıklayabiliriz.

İlk yapının (Şekil 3.33)'daki gibi bir plana sahip olduğunu düşünürsek, bugün girişin sağında bulunan müezzin mahfilinin, cami planının değişmesinden sonra yapıldığını söyleyebiliriz. Çünkü, bugün mahfilin kapladığı yer bu plana göre son cemaat yeri içinde kalmaktadır (Resim 3.102).

Sekil 3.32. Sinan Paşa C. plan

Sekil 3.33. Sinan Paşa C. ilk
durumu gösteren
muhtemel plan

1934'den önce cami içini gösteren bir fotoğrafta [86], mihrabın sol yanındaki şahında görülen ahşap müezzin mahfili de büyük bir olasılıkla orijinal değildir. Çünkü mahfilin bulunabileceği yerde, herhangi bir çıkış merdivenine rastlanmamaktadır.

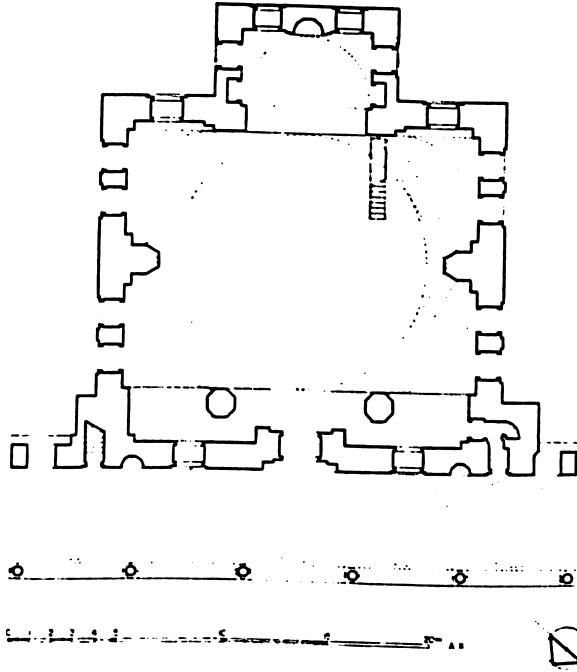
3.2.3. Molla Çelebi Camisi (1565-66) [87]

Kare bir mekan olan camide, kubbe, köşelerde eksedrarlarla altı ayağa oturur. Kubbeyle örtülü bu alan, yarım kubbe ile örtülü dikdörtgen mihrap nişinin eklenmesiyle güneye, iç mekanda serbest duran ayakların arkasında da kuzeye doğru genişler (Şekil 3.34).

Kubbeyi taşıyan altı ayaktan ikisi mihrap nişinin iki yanında duvar içinde, diğer ikisi yan duvarların ortalarında ve duvarlardan bağımsız duran iki ayak sekizgendir. Bu iki ayağın arkasında kuzey duvarına kadar olan alanı bugün bir mahfil kaplar. Zeminde kapının iki yanındaki mahfil altı alanlar sekizgen ayakları da içine alacak şekilde yerden bir basamakla yükseltilmiştir.

Üstte, duvardan ayakların ön yüzüne kadar gelen mahfil ayakları kuzey duvarına birleştiren yuvarlak kemerlere ve ahşap sütunlara oturur. Bu ahşap mahfil orijinal değildir (Resim 3.103); ancak, yapıldığında da caminin bu bölümünde bir mahfil olmalıdır. Altta, ayakların kemerlerle duvara bağlanması, bu kemerlere bir döşemeye oturduğunu gösterir. (Bugün ahşap döşeme de buraya oturmaktadır.) Ayrıca, alt kattın çıkan merdivenlerin üst yan duvarlara birer kapı ile açılması buradaki bir mekanla olan bağlantının belirtisidir.

Son cemaat yerinde, iki uçta birer merdiven bulunur. Bu merdivenlerden soldaki mahfil katına çıkar ve

Sekil 3.34. Molla Çelebi C. plan

devam ederek dış örtüye ulaşımı sağlar, sağdaki merdiven ise minareye çıkar. Sağdaki merdivene cami içinden sağ kuzey köşedeki bir kapı ile de ulaşılır. Merdiven minareye çıkarken, mahfil katına da bir kapı ile bağlanır. Böylece yan duvarlar içinde bulunan iki merdivenle ulaşılan mahfilin, sağ ve sol duvarlarda basık yuvarlak kemerli birer kapısı vardır. İç mekandan mahfile ancak, alt katta sağda bulunan bir kapı ile ulaşılır. Bu kapı, minareye ve mahfile çıkan merdivene açılmaktadır.

Merdivenler ve kapılar cami ile beraber planlandığına göre, mahfile açılan kapıların yerleri gözönüne alınarak, bugünkü mahfil yüksekliğinde bir mahfilin eskiden de varlığından söz edebiliriz. Kuzey duvarı önündeki payandalarda geçişler bırakılmasından, mahfilin duvar boyunca uzandığı -bugün olduğu gibi- anlaşılmaktadır.

Kapı üzeri beşik tonozla, iki yanı, kemerin gerisinde yarım ayna tonozla örtülüdür (Resim 3.104).

3.2.4. Sokollu Mehmed Paşa Camisi (Azapkapı) (1577-78) [88]

Sokollu Mehmed Paşa Camisi'nde dört yönde yarım kubbelerle desteklenerek sekiz ayağa oturan orta kubbenin örttüğü mekan, mahfillerin bulunduğu ikinci bir mekanla üç yönden sarılmıştır. Yan ve arka sahınlar, ortada yarım kubbe, köşelerde kubbe, bunun dışındaki birimlerde çapraz tonozla örtülüdür (Şekil 3.35).

Kapalı bir son cemaat yerine sahip camide, kuzey duvarında iki yanda giriş kapısı vardır. Mihrap eksenindeki müezzin mahfili kapıların arasında yer alır, doğu ve batı duvarları önünde, komşu duvarlara da dönecek şekilde mahfiller yapılmıştır.

Bugün müezzın mahfili olarak kullanılan mahfile, kapıların yanındaki payandalarda bulunan iki merdivenle çıkılır. Böyle küçük bir mahfile çıkış için iki merdiven yapıldığı halde, yan mahfillere çıkan merdiven bulunmaması ve yeni yapıldığı belli olan iki ahşap merdivenle mahfillere ulaşılması ters bir durum yaratır. Mahfilin (Şekil 3.36)'daki gibi bir plana sahip olması mümkündür. Bu plana göre, kapıların yanındaki merdivenlerle, mekanı üç yönden saran bir mahfil katına ulaşılmaktadır.

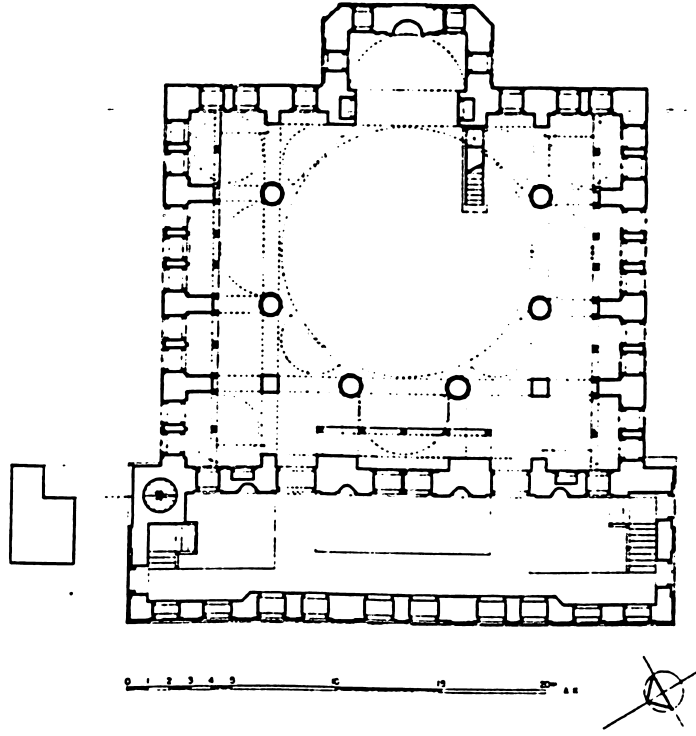
Cami 1894 depreminde büyük zarar görmüş [89], 1941 yılında onarılmıştır [90]. Caminin 19.yüzyıl sonunda çizilmiş planı [91] onarımdan önceki halini gösterdiği için, caminin orijinal planına yakın (belki aynı) olduğu; ancak onarım sonucunda değiştirilerek bugünkü halini aldığı söylenebilir. Çünkü bugünkü durumda yan mahfillere son derece biçimsiz yerlerden, basit ahşap merdivenlerle çıkılmaktadır.

Yan ve Arka Mahfiller

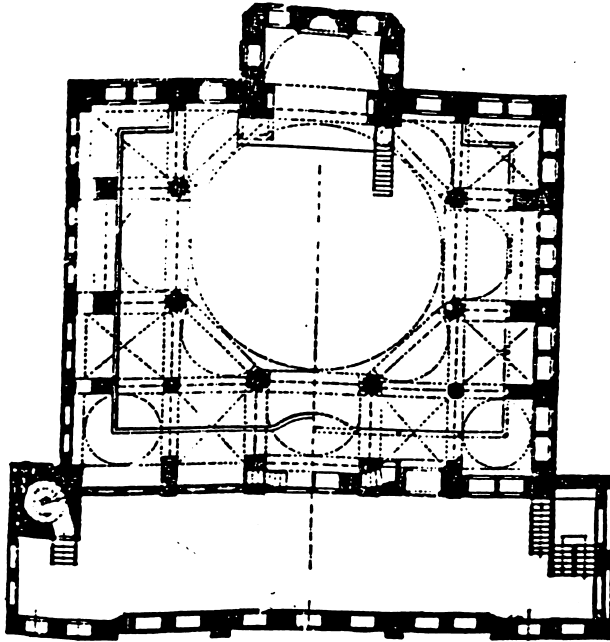
Mahfiller, yan duvarlar önünde payandaların dış yüzüne kadar gelir, kuzey duvarı önünde daha geniş olarak devam eder ve sütunlar üzerindeki kirişlere oturur (Resim 3.105).

Yan duvarlar önündeki mahfiller payandalarla bölündüğü için, mahfil altları niş biçimindedir. Mahfil katında payandalarda bırakılan tonoz geçişlerle mahfilde süreklilik sağlanmıştır.

Mahfilleri taşıyan sütunlar payandaların önünde de devam eder, korkulukta payandaların önünden geçerek, mahfili boydan boya sınırlar (Resim 3.106). Yandaki yarım

Sekil 3.35. Azapkapı Sokollu C. plan

Sekil 3.36. Azapkapı Sokollu C.
ilk durumu gösteren
muhtemel plan

kubbelerin arkasına gelen payandalar arasında iki sütun, diğerlerinde birer sütun vardır. Bu camide mahfiller dar olduğu için, sık kirişlemeli ahşap döşeme uygulanmıştır [92]. Pencereleler iki katta da dikdörtgendir.

Bugünkü planda ayrı bir birim oluşturan müezzin mahfili eski plana göre mahfil katının bir parçasıdır. Eskiden de mahfilin bu kısmı müezzin mahfili olarak kullanılıyor olabilir. Belki de camide -Zal Mahmud Paşa Camisi'nde olduğu gibi- müezzin mahfili yoktur.

Malzeme ve Dekorasyon

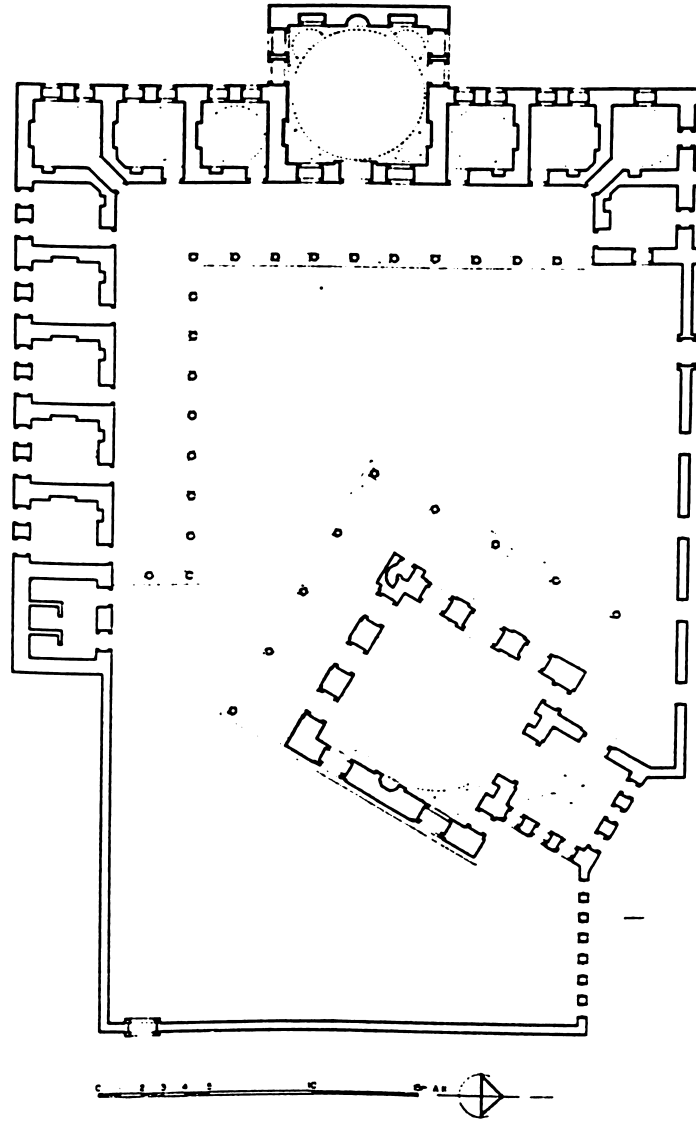
Mahfilleri taşıyan sütunlar, kare kaideden, köşeleri kademeli olarak pahlanarak sekizgene geçmişlerdir. Sütunlarla kirişler arasına, mermer parçalar eklenerek Bursa kemeri biçimi verilmiştir. Kirişlerin üzerinde üçgenli bir kuşak yan mahfilleri dolaşır.

Payandaların önüne gelen sütunların arasındaki girintiler raflar yapılarak değerlendirilmiş, payanda raflarının gerisinde kalmıştır.

3.2.5. Şemsi Ahmet Paşa Camisi (1580-81) [93]

Tek kubbeli bu yapıda kubbe, tromplar yardımıyla dört duvara oturur. Camiye doğu cephesinden bir türbe bitişiktir; ve geniş bir pencereyle cami iç mekanına açılır (Şekil 3.37).

Kuzey duvarındaki giriş kapısı üzerinde, sütunlara oturan bir müezzin mahfili bulunurdu; ancak bu mahfil günümüze ulaşmamıştır [94]. Külliye harap bir halde iken Vakıflar'ca yapılan restorasyonu sırasında (1940) bu mahfil kaldırılmıştır [95].

Sekil 3.37. Şemsi Paşa C. plan

Caminin içindeki kıymetli sütunların ve sütun başlıklarının Meşrutiyet devirlerinde yağma edildiği [96] kaydediliyor. Cami içinde herhangi başka sütun ve sütun başlığı bulunmadığı için sözü geçen sütunların müezzin mahfiline ait olabileceği düşünülebilir.

Külliyenin onarımına başlanırken; müezzin mahfiline aittir diye, değişik yerlerden sökülerek getirilen iki porfir sütunun, daha sonra kaybolduğu [97] ya da revaklarda kullanıldığı [98] sanılmaktadır.

BÖLÜM 4. KARŞILAŞTIRMALI DEĞERLENDİRME VE GENELLEMELER

4.1. ANA KUBBENİN OTURDUĞU DESTEKLERİN BELİRLEDİĞİ ŞEMAYA GÖRE MAHFİLLERİN DURUMU

Mahfillerin cami planlarına göre durumları incelenirken, kubbenin oturduğu desteklere (şemaya) göre bir ti-poloji yapmanın fazla sağlıklı olduğu söylenemez.

Bugüne kadar yapılmış olan bu ayırım, aynı plan şemasına göre inşa edilmiş camilerde birleştirici bir unsur olarak değil, çok farklı iç mekan yaratabilme imkanı vermesi açısından incelenebilir.

Gerçekten, Sinan'ın eserlerinde, aynı plan şemasına göre inşa edilmiş yapıların -3.boyutta incelendiğinde- bazen birbirlerinden çok farklı oldukları, hatta diğer plan şemasına ait bir yapıya benzedikleri görülebilir. Örneğin aynı plan şemasına göre inşa edildiği halde Sinan Paşa Camisi, Kadirga Sokollu Camisi'nden çok farklı bir iç mekana sahiptir.

Kubbenin oturduğu desteklerin belirlediği şemanın bu özelliği, doğal olarak mahfillere de yansır. Aynı şemaya göre yapılmış camilerde çok farklı mahfil düzenlemeleri olduğu gibi bunun tersi de mümkündür.

4.1.1. Dörtgen Destek Şemasına Göre İnşa Edilen Camiler

Bu plan şemasına göre inşa edilmiş incelenen camilerden ilk ikisi olan Üsküdar Mihrimah (1548) ve Şehzade Camileri'nde (1548) mahfillerin iç mekanda az bir yer kaplayarak fazla etkili olmadıkları görülür. Özellikle Üsküdar Mihrimah Camisi'nde, kuzey duvarı önündeki dar mahfil,

ulaşım da sağlanmadığı için l mekandır. Aynı türde mahfiller şehzade Camisi yan kapılar üzerinde de bulunur. şehzade Camisi'nde, yine kuzey duvarı önündeki mahfillerle, payandalar arasındaki alanların değerlendirilmesiyle yetinilmiştir.

Süleymaniye Camisi'nde (1557) de kuzey duvarı önündeki payandalar arası mahfillerle değerlendirilmiş; buna ek olarak iki yan sahnında, duvarlar önüne mahfiller yapılmıştır.

Edirnekapı Mihrimah Camisi'nde (1565) de kuzey ve yan duvarlar önünde mahfiller yer alır; ancak mahfiller Süleymaniye'de olduğu gibi birbirlerinden ayrı değildir. Mekanı 3 yönden saran mahfiller arasında bağlantı mevcuttur.

Süleymaniye ve Edirnekapı Mihrimah Camileri'nin ikisinde de mahfilleri içeren yan sahnınlar olduğu halde, Edirnekapı Mihrimah Camisi'nde yan sahnınların çok alçak tutulması Süleymaniye'den farklı olarak mahfillerin orta mekana katılımını güçleştirmiştir. Aslında her iki camide de yan sahnınlar kubbenin kemer kavisinin başladığı yere kadar yükselir. Süleymaniye Camisi'nde yüksek bir kemerin gerisinden orta mekana açılan yan sahnınlardaki mahfillerden, merkezi kubbenin örttüğü hacim çok rahat bir şekilde algılanır.

Dörtgen plan şemasına göre inşa edilmiş, geç devire ait iki cami olan Kılıç Ali Paşa Camisi (1580-81) ve Zal Mahmud Paşa Camileri'nde, diğerlerinden farklı olarak, geniş mahfillerin kapladığı ikinci bir mekan orta sahnın 3 yönden sarar.

Kılıç Ali Paşa Camisi'nde, Süleymaniye'nin plan şeması tekrarlanmış; ancak çok farklı iki mekan yaratılmıştır. Örtü sisteminin getirdiği mihraba dik yöndeki gelişme, yan mekanların orta mekana katılmalarıyla dengelenmiştir. Kılıç Ali Paşa Camisi'ndeki bazilikal etki, orta sahını 3 yönden saran mahfillerle, iki kat boyunca mekana egemen kılınmıştır. Mahfil katı sütun ve kemerlerin gerisinde, orta sahından ayrılmıştır.

Zal Mahmud Paşa Camisi'ndeki (1580'ler) mahfil katı Kılıç Ali Paşa Camisi'nde olduğu gibi orta sahından kopuk değil, aksine onunla bütünleşmiş durumdadır. Mahfillerin bulunduğu alanlar kubbe kasnağına kadar yükseltilmiş, kubbeyi taşıyan kemerler orta sahin ile mahfiller arasında kalmıştır. Bu yüzden taşıyıcı özelliği kalmayan dış duvarlara çok sayıda pencere açılarak orta mekana da ışık veren aydınlık bir mahfil katı yaratılmıştır.

Zal Mahmud ve Kılıç Ali Paşa Camileri'nin ikisinde de payandalarla bölünmeyen ve yan sahınları kaplayan geniş birer mahfil katı vardır.

Edirnekapı Mihrimah Camisi'nde yan sahınlar alçak tutulduğu ve orta sahin çok aydınlık olduğu için gölgede kalan mahfil katına karşılık Zal Mahmud Paşa Camisi'nde aydınlık ve yüksek mahfiller vardır.

Müezzin mahfilleri, Üsküdar Mihrimah, Şehzade, Süleymaniye ve Kılıç Ali Paşa Camileri'nde, diğer mahfillerden bağımsız orta sahında, kubbeyi taşıyan ayaklardan birine (sağ arka ayağa) bitişik sütunlar üzerinde yükselir.

Edirnekapı Mihrimah Camisi'nde ise kapının üzerinde yer alır ve diğer mahfillerden yüksektir.

Hünkar mahfili bulunan Şehzade ve Süleymaniye Camileri'nin ikisinde de mahfile ayrı dış giriş verilmiş; ve mahfil mihrabın solundaki köşede yer almıştır.

4.1.2. Altıgen Destek Şemasına Göre İnşa Edilen Camiler

Kara Ahmet Paşa (1560) ve Kadirga Sokollu Camileri'nde (1571-72) mekanı 3 yönden saran mahfiller vardır; ancak Kadirga Sokollu Camisi'nde mahfillerin büyük bir kısmı kubbenin örttüğü alanın içinde kaldığı halde, Kara Ahmet Paşa Camisi'nde mahfiller kubbe ve yarım kubbelerle örtülü alanın dışında kalırlar. Kadirga Sokollu Camisi'nde mekanla bütünleşen mahfiller, Kara Ahmet Paşa'da kemerlerin gerisinde yan sahninlardadır.

Kadirga Sokollu Camisi'nde kapı üzeri diğer kısımlardan yüksek, ancak tüm mekanlar birbiriyle bağlantılıdır. Kara Ahmet Paşa Camisi'nde kapının iki yanı diğerlerinden alçak ve bu kısımların yan sahninlarla ilişkisi kopuktur.

Atik Valide Camisi (1583) ve büyük bir olasılıkla Molla Çelebi Camisi'nin de kuzey duvarı önünde mahfilleri vardır.

İncelenen eserlerden en erken tarihli olan Kara Ahmet Paşa Camisi dışında kalan camilerde mahfilleri içeren yan sahninlar yoktur.

Müezzin mahfili Kara Ahmet Paşa Camisi'nde kapının üzerinde bulunur; Kadirga Sokollu Camisi'nde ise orta mekanda kendi başına bir birim olarak sütunlar üzerinde yer alır.

4.1.3. Sekizgen Destek Şemasına Göre İnşa Edilen Camiler

Bu camilerden Rüstem Paşa Camisi (1562) dışında kalanların hepsinde, kubbeyi taşıyan ayakların gerisinde, orta mekanı 3 yönden saran mahfiller vardır. Rüstem Paşa Camisi'nde kapı üstü mahfilinin yüksek ve diğerleriyle ilişkisiz olması yüzünden mekanı dolaşan sürekli bir mahfil katı bulunmaz.

Azapkapı Sokollu (1577-78) ve Selimiye Camileri (1575) dışında tüm camilerin mahfilleri kubbeyi taşıyan strüktüre kadar gelerek, kubbe ve köşelerdeki yarım kubbe-ler dışında alanın tamamını kaplarlar.

Selimiye Camisi'nde, altta dışa açık yan sahnlar, üstte iç mekana açılarak mahfilleri oluşturur; ve kuzey duvarı önündeki mahfillerle bağlantılı olarak mekanı 3 yönden sarar. Kubbeyle örtülü, geniş ve bölünmemiş bir orta sahn yaratma isteği ön plana alındığı için, mahfiller bu bütünlüğü bozmayacak şekilde alçak tutularak ikinci planda bırakılmıştır.

Azapkapı Sokollu Camisi'nde de büyük bir olasılıkla mekanı 3 yönden saran mahfil katı duvarlar önündeki dar bir alanı kaplayarak devam etmektedir.

Mesih Paşa Camisi'nde (1585-86) mahfiller, altta iç mekana kapalı yan sahnlar üzerine oturur; ancak buradaki yan sahnlar Selimiye'den farklı olarak dışa da kapalıdır. Mesih Paşa Camisi'nin yan sahnlarında, Rüstem Paşa Camisi'nde olduğu gibi geniş mahfiller yer alır ve yan sahnların tümünü kaplar, ancak Rüstem Paşa Camisi'nde mahfillerin altı iç mekana açıktır.

Nişancı Camisi'nin (1588-89) mahfilleri de bazı yerlerde, Selimiye ve Mesih Paşa Camileri'nde olduğu gibi, altta içe kapalı mekanların üzerine oturur. Bu mekanlar Mesih Paşa Camisi'nde olduğu gibi dışa da kapalıdır.

Müezzin mahfilleri Mesih Paşa ve Nişancı Camileri'nde orta kapı üzerinde, Azapkapı Sokollu Camisi'nde mihrap aksında kapıların arasında, Rüstem Paşa Camisi'nde kapının sağ yanında yer alır; ve bu kısımların diğer mahfillerle ilişkileri vardır. Selimiye Camisi müezzin mahfili mekanın ortasında, diğer mahfillerden bağımsız bir elemandır. Sekizgen destek şemasına göre inşa edilmiş yapılardan sadece Selimiye Camisi'nin hünkar mahfili vardır; ve mihrabın solundaki köşede, ayrı bir girişe sahiptir.

4.2. MAHFİLLERE ULAŞIM

Cami iç mekanında ikinci bir kat oluşturması sebebiyle mahfillerin tümüne merdivenle çıkılmaktadır.

Merdivenler genellikle duvar ya da payanda içlerinde, bazı camilerde ise cepheden taşan merdiven evlerinde bulunmaktadır. Kılıç Ali Paşa, Edirnekapı Mihrimah Sultan, Selimiye Camileri'nin, simetrik olarak iki yanda mahfillere çıkan merdivenleri vardır. Mesih Paşa, Kadirga Sokollu Camileri'nin ise, sağdaki minareyle simetri oluşturacak şekilde sol yanda mahfil merdivenleri vardır. Bu plan şemasının -sağda minare, solda mahfil merdiveni- Bali Paşa Camisi'nde de görüldüğü ve caminin bu yönüyle Sinan'a öncülük ettiği kaydedilmektedir [99].

Mahfillere merdivenlerle, sadece içerden ya da dışardan ulaşıldığı gibi bazı camilerde hem içerden hem de dışardan ayrı merdivenlerle çıkılmaktadır. Kara Ahmet Paşa,

Kılıç Ali Paşa, Azapkapı Sokollu, Nişancı, Süleymaniye, Şehzade, Zal Mahmud Paşa Camileri'nde mahfillere çıkış sadece içerden mümkündür. Mesih Paşa, Edirnekapı Mihrimah Sultan, Piyale Paşa, Rüstem Paşa Camileri'nin mahfillerine ise sadece dışardan ulaşılmaktadır. Selimiye ve Kadirga Sokollu Camileri'nin içerden ve dışardan girişleri olan ayrı mahfil merdivenleri olduğu için, mahfillere hem iç mekandan hem de dışardan çıkılabilir.

Bazı camilerde minareye çıkan merdivenden mahfil katına bir kapı açılmaktadır. Müezzin mahfili ayrı bir birim olmayıp, mahfil katının bir kısmını oluşturuyorsa, çoğunlukla minareden mahfil katına bağlantı ile müezzin mahfiline ulaşılmaktadır. Rüstem Paşa, Mesih Paşa, Nişancı Camileri'nde, minare merdiveninden mahfile geçilmekte, buradan müezzin mahfiline ulaşılmaktadır. Kadirga Sokollu Camisi'nde olduğu gibi, her minareden mahfile geçiş olduğunda, müezzin mahfili ile de ilişki kurulduğu söylenemez. Müezzin mahfiline ulaşılmasa da minareden mahfil katına bağlantı yapılabilir.

Müezzin mahfilleri, Üsküdar Mihrimah, Şehzade, Süleymaniye, Kadirga Sokollu, Selimiye, Kılıç Ali Paşa, Hadım İbrahim Paşa, Piyale Paşa Camileri'nde olduğu gibi, diğer mahfillerden bağımsız, mekan içinde kendi başına bir birim oluşturuyorsa, ayrı çıkışa sahiptir. Bu çıkış, mahfilin yanında ona bitişik ya da Piyale Paşa Camisi'ndeki gibi aynı zamanda minareye de çıkan merdiven olabilir.

Hünkar mahfilleri de müezzin mahfilleri gibi, diğer mahfillerden bağımsız oldukları için, ayrı girişleri vardır. Hünkar mahfilleri için bir dış giriş de söz konusu olduğundan, genellikle dışardan geçilerek mahfile ulaşılır. Süleymaniye Camisi'nin hünkar mahfili merdiveni duvar içinde bulunduğu ve pencereden geçildiği için mahfile hem içerden hem de dışardan çıkmak mümkündür.

4.3. MAHFİLLERDE TAŞIYICI SİSTEM

Mahfiller genellikle sütunlar üzerinde kemer ve kirişlerle taşınırlar. Sütunlar üzerinde yükselmeyen, alttaki bir mekanın üzerine oturan mahfiller de vardır. Bunlar Selimiye, Mesih Paşa Camileri'nde iki yanda, Nişancı Camisi'nde kuzey köşelerde olduğu gibi, içe kapalı mekanlar üzerinde bulunurlar. Kuzey duvarı önündeki mahfillerde olduğu gibi, payandalar arasındaki tonozlar üzerine oturan mahfillere de rastlanır. Kapı üstü mahfilleri de taç kapıya otururlar.

Yerden sütunlarla yükseltilmiş mahfillerde sütunlar kemer ya da kirişlerle birbirine bağlanır. Daha çok yan ve arka mahfiller kemerlerle, köşk niteliğindeki müezzin mahfilleri kirişlerle taşınmaktadır. Azapkapı Sokollu Camisi mahfilleri, Kara Ahmet Paşa Camisi arka mahfillerinde olduğu gibi kirişlere oturan yan ve arka mahfillere az rastlıyoruz. Müezzin mahfili gibi küçük bir birim oluşturduğu halde hünkar mahfillerinde, kiriş yerine her zaman kemer tercih edilmiştir.

Cami iç mekanında mahfillerin aynı türde taşıyıcı sistemleri olabildiği gibi farklı kısımların farklı türde taşıyıcı sistemleri de olabilir. Azapkapı Sokollu Camisi'nde tüm mahfiller sütun-kiriş sistemiyle taşındığı halde, Selimiye Camisi'nde yan mahfiller revaklar üzerine oturmakta, arka mahfiller sütun ve kemerlerle taşınmaktadır. Genellikle camilerde yan ve arka mahfiller sütunlarla taşındığı halde, kapı üstü mahfilleri taç kapı üzerine oturmaktadır.

4.4. MAHFİLLERDE BULUNAN ORTAK ELEMENLAR

4.4.1. Merdiven

Mahfiller cami iç mekan zemininden yüksek oldukları için, hepsinin merdivenleri vardır. Merdivenler genellikle duvar, payanda ya da merdiven evi içinde bulunmakta; buna uymayan tek örneği Rüstem Paşa Camisi'ndeki, dışardan gelen açık merdivenler oluşturmaktadır.

Merdivenlerin iç, dış ve mahfille olan ilişkilerine "mahfillere ulaşım" bölümünde değinildiği için, bu bölümde sadece merdiven kesitlerinden bahsedilmektedir.

Mahfillere çıkan merdivenler payanda içinde oldukları zaman Selimiye, Piyale Paşa Camileri dışında daire kesitlidir. Cepheden taşan merdiven evlerinde, merdivende buna uygun olarak dörtgen kesite sahiptir. Bazı camilerde, duvar kalınlığından faydalanılarak yapılmış duvar boyunca giden merdivenler vardır. Hadım İbrahim Paşa, Haseki Sultan Camileri'nde görülen bu tür merdivenlere pencere içinden geçilir.

4.4.2. Sütun ve Sütun Başlıkları

Mahfillerdeki sütunlarda, malzeme olarak genellikle beyaz mermer kullanılmış, bunun yanında kahverengi, yeşil, pembe, vişne çürüğü somakiye de yer verilmiştir. Değişik renkte somaki sütunlara Üsküdar Mihrimah Sultan Camisi müezzin mahfilinde, Nişancı Camisi yan mahfillerde ve Kılıç Ali Paşa Camisi mahfil katında rastlanmaktadır.

Genellikle yan ve arka mahfillerde yuvarlak, köşk niteliğindeki müezzin mahfillerinde köşeli sütun kullanılmıştır. Bununla beraber Üsküdar Mihrimah Camisi müezzin

mahfilinde yuvarlak sütun bulunduğu gibi, Azapkapı Sokollu Camisi'nde de yan ve arka mahfillerde köşeli sütun kullanıldığı görülmektedir. Dörtgen planlı sütuna tek örneği Hadım İbrahim Paşa Camisi müezzin mahfili oluşturur.

Sütun kesitinin, giriş ya da kemer kullanımıyla da ilgisi vardır. Girişle köşeli, kemerle yuvarlak sütun kullanımı daha yaygındır; ancak Kara Ahmet Paşa Camisi arka mahfillerinde, girişle başlıklı yuvarlak sütun kullanılmış, kemerle köşeli sütun kullanımına ise Selimiye Camisi müezzin mahfilinde yer verilmiştir.

Sütun başlıkları beyaz mermerden yapılmış; sütunlar farklı malzemeden de olsa, mermer başlık kullanılmıştır. Mahfillerde de, caminin diğer kısımlarında kullanıldığı türden mukarnaslı ve baklavalı başlık hakimdir.

Bazı iç mekanlarda tüm mahfillerde aynı tür sütun ve sütun başlığı bulunabildiği gibi, bazılarında farklı türler bir arada kullanılmıştır. Edirnekapı Mihrimap Sultan Camisi'nde yanda baklavalı, arkada mukarnaslı başlık, Kılıç Ali Paşa Camisi'nde sırt-sırta iki sütundan birinde mukarnaslı diğerinde baklavalı başlığa rastlanmaktadır. Yine aynı şekilde, çoğu camilerin yan ve arka mahfillerinde yuvarlak sütun kullanıldığı halde, köşk niteliğindeki müezzin mahfillerinde köşeli sütun görülmektedir.

4.4.3. Kemer

Kemerler genellikle taş ya da mermerden yapılmış; sadece Selimiye Camisi müezzin mahfilinde ahşap kullanılmıştır. İki renk alması mermer veya taş bulunabildiği gibi, bu etkinin boyayla verildiği kemerlerde de vardır.

Mahfillerde çoğunlukla sivri, teğet sivri, yuvarlak kemer kullanılmasına rağmen, Piyale Paşa Camisi'nde profilli yuvarlak dilimli kemere, Selimiye Camisi müezzin mahfilinde de kaş kemere rastlanmaktadır.

Mahfillerde kullanılan kemerlerin çoğu strüktürel olduğu halde dekoratif kemerlere de yer verilmiştir. Mahfillerde rastladığımız dekoratif kemerlerin hepsi Bursa kemeridir. Sütun ve giriş arasına, köşelere mermer levha parçalar eklenerek Bursa kemeri biçimi verilmektedir. Bu tür kemerler, Azapkapı Sokollu Camisi yan ve arka mahfillerinde ve Kılıç Ali Paşa, Hadım İbrahim Paşa, Şehzade Camileri'nin köşk niteliğindeki müezzin mahfillerinde kullanılmıştır.

Aynı iç mekanda farklı kısımlarda, hatta yan yana iki ayrı tür kemer kullanımına yaygın olarak rastlanmaktadır. Rüstem Paşa Camisi yan mahfillerde ortada teğet sivri yanlarda sivri kemer, Kadirga Sokollu Camisi'nde ortada daha kısa ve dar, teğet sivri, iki yanında sivri kemerler bulunmaktadır. Aynı caminin, yan ve arka mahfillerde strüktürel kemerler kullanıldığı halde, köşk niteliğindeki müezzin mahfilinde, dekoratif kemerler kullanılmıştır.

4.4.4. Korkuluk

Mahfilleri sınırlandıran korkuluklar genellikle mermerden yapılmakta; Selimiye Camisi müezzin mahfilinde olduğu gibi ahşap korkuluğa da rastlanmaktadır.

Mermer korkuluklar ajurlu ya da düz levha olabilir. Ajurlu olanlarda altıgen, sekizgen, onikigen gibi geometrik şekillerin kesişmesinden oluşan desenler ya da küçük Bursa kemerleri vardır. Masif mermer levha korkuluk -birkaç profil dışında- düz olabildiği gibi üzeri kabartma

desenli de olabilir.

Mahfillerde genellikle Bursa kemerli mermer korkuluk kullanılmış; bu tür korkuluk bazen Şehzade Camisi'nde olduğu gibi düz ya da Selimiye, Rüstem Paşa ve Mesih Paşa Camileri'nde görüldüğü gibi düşey oluklu mermer levha üzerinde yer almıştır.

4.4.5. Döşeme

Mahfil katlarında küçük boyutlar sözkonusu olduğunda, Azapkapı Sokollu Camisi'ndeki gibi, sık kirişlemeli ahşap döşeme uygulanmış; geniş mahfillerin döşemelerinde ise çapraz, ayna veya düz tonozlar kullanılmıştır. Kadirga Sokollu Camisi'nde mahfil döşemesinin yaklaşık 75 cm aralıkla yerleştirilen demir kirişlerle mesnetlendiği görülmektedir.

Köşk niteliğindeki hünkar ve müezzin mahfillerinin döşemeleri ise ahşaptır.

4.4.6. Niş ve Dolap

Mahfillerde karşılaştığımız nişlerin büyük bir kısmı mihrap nişidir. Bunun yanında kitap, maşrapa raflarını içeren nişler de vardır.

Mihrap nişlerine Süleymaniye ve Selimiye Camileri hünkar mahfillerinde, Kara Ahmet Paşa ve Selimiye Camileri yan mahfillerinde rastlanmaktadır. Diğerlerinden farklı olarak Selimiye Camisi hünkar mahfili ile Kara Ahmet Paşa Camisi yan mahfillerin mihrap nişleri, duvarda bulunan bir pencerenin, mukarnas örtülü olarak bir niş içine alınmasından oluşmaktadır.

Selimiye Camisi müezzin mahfilinde, poligon merdiven evinin, merdiven altındaki boşluğu niş yapılarak, maşrapa koyulması için raflarla değerlendirilmiştir.

4.4.7. Dekorasyon

Mahfillerdeki korkuluk, kemer, sütun ve sütun başlıkları aynı zamanda dekoratif elemanlardır. Bazı mahfillerin ön yüzünde Rüstem Paşa Camisi'nde yan ve arka mahfillerde, Selimiye Camisi hünkar mahfilinde olduğu gibi, kemer araları çini ile kaplanmış; Edirnekapı Mihrimah, Süleymaniye Camileri'nde yine kemer aralarına renkli mermer madalyonlar ya da Kadirga Sokollu Camisi'nde olduğu gibi yazı panoları ve kazıma tekniğinde çarkifelek motifleri yer almıştır.

Kemerler iki renk almalı malzemeden yapılarak dekoratif elemanlar haline getirilmiş; korkuluklar da kabartma ya da ajurlu desenlerle süslenmiştir.

Tavanlar ve kemerlerde kalemişi süsleme varsa, genellikle şemse motifine yer verilmiş; özellikle müezzin mahfillerinin alt tavanları ahşap üzerine kalemişi ile süslenmiştir.

SONUÇ

İslam dininin ortaya çıkmasıyla, bu dinin bir gereği olan "namaz" ın cemaatle kılınabilmesi için bir ibadet alanına ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyacı karşılamak üzere yapılan camiler, günümüze gelene kadar pekçok aşamalar geçirmişlerdir.

İlk camilerden bugüne, camilere yapılan eklerin çoğu dinin bir gereği değil; zamanla bu ibadet alanının kullanımı sırasında karşılaşılan ihtiyaçlar sonucudur. Mihrap, minber, minare, maksure ve dikke camilerde zamanla yerini almış; maksure ve dikke dışında diğerleri, camilerin ayrılmaz bir parçası durumuna gelmiştir.

Kökenini maksure ve dikkenin oluşturduğu; ancak kullanım alanı daha geniş olan mahfillere Anadolu Selçuklu ve Beylikler döneminde az sayıda, Osmanlı döneminde, özellikle Sinan camilerinde yaygın olarak raslanmaktadır. Bugün "kadınlar mahfili" olarak adlandırılan bu alanların sadece kadınların namaz kılmaları için yapıldıkları kanısı yaygındır. Sadece bu kısımların değil, tüm cami alanının bile, sadece namaz kılınması için ayrıldığını düşünmek eksik olabilir.

Cami namaz kılınmak üzere geliştirilmiş bir ibadet alanı olduğu halde, günün belirli saatlerinde kullanılmak üzere açılan -bugün bazı camilerde olduğu gibi-, daha sonra kapalı tutulan bir yapı değildir. Camiler; külliye gibi geniş kapsamlı bir bütünün parçası haline gelmeden önce, külliye de bulunan bazı yapıların da fonksiyonunu yerine getirmiştir. Camilerde ders verilmiş, kitaplık kurulmuş, yatacak yeri olmayanlar ağarlanmıştır [100]. Bunun yanında dışardan gelenler camide oturup sohbet edebilirler, önemli işlerini burada görüşüp karara bağlayabilirlerdi [101].

Bugün bile camilere gelen insanlar sadece namaz kı-
lıp dağılmamaktadır. Yan ve arka sahınlarda -varsa mahfil-
lerin altında veya mahfillerde- birbiriyle konuşan, bir
başkasına Kuran okumayı öğreten, ya da kendi kendine Kuran
okuyan insanlara rastlanmaktadır. Zaten Osmanlı camilerin-
de -Sinan'ın çoğu camilerinde de gördüğümüz gibi- konutla
bir benzerlik kurulmuştur [102]. Pencere önlerinin evler-
deki sedir gibi zeminden yüksek yapılması, pencerelerden
alt ve mahfil katlarındakilerin düzeni, bir bakıma dini
bir alanda istenmeyecek şekilde iç mekanla dışarıyı ara-
sında ilişki kurulması, bunu göstermektedir. Alt ve mahfil
katındaki pencereler genellikle zemine çok yakın, oturan
kişinin dışarıyı görmesini sağlayacak şekilde; ve üst pen-
cerelerden farklı olarak renksiz geniş camlıdır. Namaz
kılmak, Kuran okumak üzere camiye gelen insanlar için içe
dönük bir konsantrasyon gerekliyken, dış mekanla bu tür
bir ilişkinin gereği yoktur. Dış mekanla böyle bir ilişki-
nin Sinan'dan önce de Osmanlı mimarisinde (İznik Hacı Öz-
bek Camisi 1333) başlayarak 19.yüzyıl sonuna kadar (Orta-
köy Camisi 1854) devam ettirildiği gözlenmektedir [103].

Bugün cami iç mekanında yan ve arka mahfiller için
"kadınlar mahfili" terimi kullanılmaktadır. Çoğu perde ile
kapatılarak ya da ahşap kafes çevrilerek ayrılan mahfille-
rin sadece kadınların kullanmaları için yapılmadıkları
söylenebilir.

Süleymaniye Camisi yan mahfillerinden bahsederken
Evliya Çelebi, cemaatin çok olduğu vakitlerde bu mahfil-
lerde ibadet edildiğini [104], C.E.Arseven her selamlık
töreninde önemli kişilere ayrıldığını [105] söylemektedir.
Bunlar da yan ve arka mahfillerin sadece kadınlar mahfili
olarak yapılmadıklarını göstermektedir.

Camiler sadece namaz kılınması için yapılmadıklarına göre, cami iç mekanının bir parçası olan mahfiller de sadece kadınların namaz kılmaları için değil, değişik fonksiyonlara hizmet etmek için yapılmışlardır. Mahfilin kelime olarak toplantı yeri, toplanılacak yer anlamına geldiği de [106] düşünülürse genel kullanım alanından ayrı ve yüksek olan bu kısımlarda sadece kadınların değil önemli kişilerin veya kalabalık olduğu zamanlarda isteyenlerin ibadet etmesi mümkündür.

Evliya Çelebi, Süleymaniye Camisi üst mahfillerinde vilayet ileri gelenlerinin ve yolcuların emanet mallarının saklandığını söylemekle, mahfillerin değişik bir kullanımını göstermektedir [107].

Mahfillerin iç mekandaki düzeni, fonksiyonları açısından fazla bilgi vermemektedir. Çıkılması mümkün olmayan mahfiller bile bulunduğu düşünülecek olursa, tasarımda estetik ve henüz bilincine varmadığımız sembolik kaygıların yer yer ön plana çıktığı düşünülebilir. Taç kapılar üzerindeki duvarın önünde kalan yerin ve örtüye kadar olan hacmin değerlendirilmesi için de mahfiller yapılmıştır.

Kubbeyi taşıyan strüktürün cephelere yansıdığı yapılarda, duvarların direncini arttırmak için konulan payandalar gerektiğinde, iç mekana alınmış ya da dışa itilmiş; ancak mihrap duvarında bulunanlar bu cephenin bütünlüğünü zedelememek için her zaman dışa, kuzey duvarındaki-ler de son cemaat yerinin düzenini bozmamak için içe taşırılmıştır. Yan duvarlar için her zaman aynı şekilde davranılmadığı halde, kuzey duvarı önündeki payandalar arası hep mahfillerle değerlendirilmiştir. Derin ve yüksek olan bu eyvanımsı girintiler, insan ölçeğindeki mahfillerle yumuşatılmıştır.

Kubbeyi taşıyan strüktürün içte çözüldüğü, dış cepheye yansımadağı geç dönem yapılarında da, kubbe ve taşıyıcı sisteminin etrafı, kendi ayrı örtüsü ve taşıyıcı sistemi olan ve mahfilleri içerece yan ve arka mekanlarla sarılmıştır. Bu yapılardaki mahfiller, payandalar arasını doldurmak üzere yapılmış görsel elemanlar olmaktan çıkmışlardır.

Zamanla mahfillerin mekana ikinci bir kat olarak hareket verdiğ ve değişik amaçlara yönelik kullanım potansiyeline sahip oldukları anlaşıl原因arak; cami iç mekanında mahfillere daha çok yer verildiğı ve pekçok camide gerekli bir eleman gibi tasarlanarak yer aldığı görölmektedir.

KAYNAKLAR

- [1] KUBAN, D., (1974), Muslim Religious Architecture, Part I, Iconography of Religious, Section XXII: İslam, fascicle: 2, Leiden, Netherlands, s.8.
- [2] EYİCE, S., (1960), Mescid maddesi, İslam Ansiklopedisi, c.8, İstanbul, s.1-118.
- [3] EYİCE, S., a.g.e., s.28.
- [4] SUDALI, M., (1958), Hünkar Mahfilleri, İstanbul, s.10.
- EYİCE, S., a.g.e., s.28.
- KUBAN, D., (1974), a.g.e., s.8.
- [5] SUDALI, M., a.g.e., s.10.
- [6] KÜBAN, D., (1974), a.g.e., s.8.
- [7] YAVUZ, A.T., (1978), Divriği Ulu Camisi Hünkar Mahfeli Tonozu, Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, s.137-154.
- [8] ARSEVEN, C.E., (1951-59), Türk Sanatı Tarihi, İstanbul, s.95.
- [9] EYİCE, S., a.g.e., s.35.
- [10] EYİCE, S., a.g.e., s.16.
- [11] EYİCE, S., a.g.e., s.16.
- [12] EYİCE, S., a.g.e., s.29.
- [13] EYİCE, S., a.g.e., s.16.
- [14] KURAN, A., (1986), Mimar Sinan, İstanbul.
- [15] KURAN, A., (1978), Mimar Sinan'ın Onardığı Camiler, B.Ü.Dergisi: Hümaniter Bilimler, c.6, s.75-198.

- [16] SAATÇİ, S., Mimar Sinan'ın Yapılarındaki Kitabeler, İstanbul Büyük Şehir Belediye Başkanlığı, İstanbul, 107.
- [17] GURLITT, C., (1912), Die Baukunst Konstantinopels, c.4, Berlin, 27, b.
- [18] ASLANAPA, O., (1986), Osmanlı Devri Mimarisi, İstanbul, s.294.
- [19] KURAN, A., (1973), Zal Mahmud Paşa Külliyesi, B.Ü. Dergisi: Hümaniter Bilimler, c.1, s.65-81
- [20] KURAN, A., (1986), a.g.e., s.123.
- [21] ZİLLİOĞLU, M., (1986), Evliya Çelebi Seyahatnamesi, c.1, 2, İstanbul, s.120.
- [22] AYVANSARAYİ, M., (1281), Hadikat ül-Cevami, İstanbul c.1, s.24.
- [23] YÜCEL, E., (1982), Edirnekapısı Mihrimah Sultan Camii, Türkiyemiz, sayı: 36, s.6.
- ASLANAPA, O., (1986), a.g.e., s.223.
- [24] GURLITT, C., a.g.e., c.II, 20, a.
- [25] KURAN, A., (1986), a.g.e., s.172.
- [26] GOODWIN, G., (1971), A History of Ottoman Architecture, London, s.265.
- [27] KURAN, A., (1986), a.g.e., s.169.
- [28] ASLANAPA, O., (1965), Edirne'de Türk Mimarisinin Gelişmesi, Edirne, Edirne'nin 600.Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı, Ankara, s.223-232.
- [29] PEREMECİ, O., (1939), Edirne Tarihi, İstanbul, s.62.
- ARSEVEN, C.E., (1951-59), a.g.e., s.345.
- [30] PEREMECİ, O., a.g.e., s.62.
- ARSEVEN, C.E., (1951-59), a.g.e., s.345.

- [31] ÖNDER, M., (1983), Yurt Dışı Müzelerinde Türk Eserleri, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, s.95-96.
- [32] ASLANAPA, O., (1986), a.g.e., s.225.
- [33] ÇETİN, E., Müezzinler Mahfeli, Vakıflar, 3.Vakıflar Haftası Armağanı.
- [34] SAATÇİ, S., a.g.e., s.84.
- [35] AHUNBAY, Z., (1986), Sinan Camilerinde Yapım Tekniği ve Malzeme, II.Uluslararası Türk-İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi, İ.T.Ü 28 Nisan-2 Mayıs 1986- c.3, İ.T.Ü.Bilim ve Teknoloji Tarihi Araştırma Merkezi, c.3, s.128-134.
- [36] GURLITT, C., a.g.e., c.4, 26, c.
- [37] ASLANAPA, O., (1986), a.g.e., s.275.
- [38] SAATÇİ, S., a.g.e., s.128.
- [39] GOODWIN, G., a.g.e., s.271.
- [40] GOODWIN, G., a.g.e., s.271.
- [41] SAATÇİ, S., a.g.e., s.227.
- [42] BATUR, S., (1986), Osmanlı Camilerinde Sekizgen Ayak Sisteminin Gelişmesi Üzerine, Anadolu Sanatı Araştırmaları I, s.139-166.
- [43] ASLANAPA, O., (1986), a.g.e., s.309.
- KURAN, A., (1986), a.g.e., s.229.
- [44] BATUR, S., a.g.e., s.159.
- [45] KURAN, A., (1986), a.g.e., s.106.
- [46] EGLI, E., Sinan, Zürich, s.72.
- [47] EGLI, E., a.g.e., s.72.
- [48] KURAN, A., (1986), a.g.e., s.135.
- [49] KURAN, A., (1986), a.g.e., s.120.

- [50] SAATÇİ, S., a.g.e., s.43.
- [51] SUDALI, M., a.g.e., s.31.
- [52] CEZAR, M., (1963), Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler, Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I, İstanbul, s.327-414.
- [53] GURLITT, C., a.g.e., c.3, 18, b.
- [54] SAATÇİ, S., a.g.e., s.49.
- [55] SUDALI, M., a.g.e., s.36.
- [56] SUDALI, M., a.g.e., s.36.
- [57] TÜRK ANSİKLOPEDİSİ, c.30, s.102.
- [58] SAATÇİ, S., a.g.e., s.37.
- [59] KONYALI, İ.H., (1976), Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi, c.I, İstanbul, s.221.
- ASLANAPA, O., (1986), a.g.e., s.192.
- ÖZ, T., (1987), İstanbul Camileri, c.II, Ankara, s.47
- [60] ASLANAPA, O., (1986), a.g.e., s.192.
- [61] KURAN, A., (1975), Üsküdar'da Mihrimah Sultan Külliyesi, B.Ü. Dergisi: Hümaniter Bilimler, c.3, s.43-72.
- [62] ERZEN, J., (1981), Mimar Sinan Dönemi Cami Cepheleri Ankara, s.9.
- [63] ERZEN, J., a.g.e., s.12.
- [64] SAATÇİ, S., a.g.e., s.57.
- [65] KURAN, A., (1986), a.g.e., s.93.
- [66] KONYALI, İ.H., (1950), Mimar Koca Sinan'ın Eserleri, İstanbul, s.95.
- [67] SAATÇİ, S., a.g.e., s.116.

- [68] KUBAN, D., (1961), Eski Valide Camisi, Mimarlık ve Sanat, sayı 2, s.59-63.
- EGLI, E., a.g.e., s.106.
- KONYALI, İ.H., (1976), a.g.e., s.148.
- SÖZEN, M., (1974), Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan, İstanbul, s.205.
- ÖZ, T., (1987), a.g.e., s.69.
- [69] KURAN, A., (1984), Üsküdar Atik Valide Külliyesinin Yerleşme Düzeni ve Yapım Tarihi Üzerine, Suut Kemal Yetkin'e Armağan, Ankara, s.231-248.
- KURAN, A., (1986), a.g.e., s.187-189.
- [70] AYVANSARAYI, H., a.g.e., s.183.
- [71] AYVANSARAYI, H., a.g.e., s.183.
- KUBAN, D., (1961), a.g.e., s.34.
- SÖZEN, M., a.g.e., s.205.
- ÖZ, T., (1985), a.g.e., s.69.
- KURAN, A., (1984), a.g.e., s.235.
- KURAN, A., (1986), a.g.e., s.189.
- TANMAN, B., (1988), Atik Valide Külliyesi, Sanat Ta, Tarihi Araştırmaları Dergisi, c.I, sayı 2 s.3-19.
- [72] KUBAN, D., (1961), a.g.e., s.34.
- ÖZ, T., (1987), a.g.e., s.69.
- TANMAN, B., a.g.e., s.5.
- KURAN, A., (1986), a.g.e., s.189.
- [73] KUBAN, D., (1961), a.g.e., s.34.

- [74] KUBAN, D., (1961), a.g.e., s.34.
KURAN, A., (1986), a.g.e., s.189.
TANMAN, B., a.g.e., s.5.
- [75] KUBAN, D., (1961), a.g.e., s.34.
ÖZ, T., (1985), a.g.e., s.69.
KURAN, A., (1986), a.g.e., s.189.
TANMAN, B., a.g.e., s.5.
- [76] KUBAN, D., (1961), a.g.e., s.34.
KURAN, A., (1986), a.g.e., s.304.
TANMAN, B., a.g.e., s.5.
- [77] SAATÇİ, S., a.g.e., s.145.
- [78] KURAN, A., (1974), Haseki Külliyesi, B.Ü.Dergisi:
Hümaniter Bilimler, c.2, s.57-86.
KURAN, A., (1986), a.g.e., s.62.
- [79] KURAN, A., (1974), a.g.e., s.62.
KURAN, A., (1986), a.g.e., s.48.
- [80] KURAN, A., (1986), a.g.e., s.48.
- [81] KURAN, A., (1974), a.g.e., s.63.
- [82] ERZEN, J., a.g.e., s.12.
- [83] SAATÇİ, S., a.g.e., s.63.
- [84] KUBAN, D., (1961), Beşiktaş'ta Sinan Paşa Camisi,
Mimarlık ve Sanat, sayı 3, s.112-115.
KURAN, A., (1986), a.g.e., s.97.
- [85] EGLI, E., a.g.e., s.70.
- [86] EDHEM, H., (1934), Nos Mosques de Stamboul, İstan-
bul, s.40.

- [87] KURAN, A., (1986), a.g.e., s.113.
- [88] SAATÇİ, S., a.g.e., s.96.
- [89] CEZAR, M., a.g.e., s.392.
- [90] KONYALI, İ.H., (1950), a.g.e., s.37.
- [91] GURLITT, C., a.g.e., c.3, s.
- [92] AHUNBAY, Z., a.g.e., s.131.
- [93] SAATÇİ, S., a.g.e., s.114.
- [94] KONYALI, İ.H., (1976), a.g.e., s.286.
- [95] ÖZ, T., (1985), a.g.e., s.62.
- [96] ANON., İstanbul Abideleri, s.116.
- [97] KONYALI, İ.H., (1976), a.g.e., s.286.
- [98] YÜCEL, E., (1969), Şemsi Paşa Külliyesi, Arkitekt, sayı 39/336, s.157-160.
- [99] GOODWIN, G., a.g.e., s.174.
- [100] EYİCE, S., a.g.e., s.15.
- [101] EYİCE, S., a.g.e., s.15.
- [102] ÖGEL, S., (1982), Die Beziehung Zwischen Innenraum und Aussenraum in der Osmanischen Architektur, Anatolica, No. 9, s.123-126.
- [103] ÖGEL, S., (1982), a.g.e., s.1.
ÖGEL, S., (1986), Sinan Sonrası, II.Uluslararası Türk-İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi, İ.T.Ü. 28 Nisan-2 Mayıs, İ.T.Ü. Bilim ve Teknoloji Tarihi Araştırma Merkezi, c.3, s.199-205.
- [104] ZİLLİOĞLU, M., a.g.e., s.109.
- [105] ARSEVEN, C.E., (1984), Türk Sanatı, İstanbul, s.167.
- [106] MEYDAN LAROUSSE, c.8, (1972), s.237.
- [107] ZİLLİOĞLU, M., a.g.e., s.109.

ŞEKİL KAYNAKLARI

- Şekil 3.1. Kuran, A., (1986), Mimar Sinan, s.210.
- Şekil 3.2. Kuran, A., (1986), a.g.e., s.211.
- Şekil 3.3. Kuran, A., (1986), a.g.e., s.198.
- Şekil 3.4. Sinan Architetto Giannizzero Sergisi, İstanbul, 1983.
- Şekil 3.5. Kuran, A., (1986), a.g.e., s.165.
- Şekil 3.6. Güngör, H., (1988), Mimar Koca Sinan'ın Üç Büyük Camiinde Mekan-Strüktür İlişkileri, Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı, İstanbul, s.160.
- Şekil 3.7. Güngör, H., a.g.e., s.161.
- Şekil 3.8. Yenişehirlioğlu, F., (1982), 16.yy Osmanlı Dönemi Yapılarında Görülen Mimari Süsleme Programlarında Mimar Sinan'ın Katkısı Var mıdır?, Mimarlık, 82/5-6, s.29-35.
- Şekil 3.9. Kuran, A., (1986), a.g.e., s.107.
- Şekil 3.10. Kuran, A., (1986), a.g.e., s.107.
- Şekil 3.11. Kuran, A., (1986), a.g.e., s.225.
- Şekil 3.12. Kuran, A., (1986), a.g.e., s.225.
- Şekil 3.13. Kuran, A., (1986), a.g.e., s.229.
- Şekil 3.14. Kuran, A., (1986), a.g.e., s.229.
- Şekil 3.15. Kuran, A., (1986), a.g.e., s.102.
- Şekil 3.16. Kuran, A., (1986), a.g.e., s.136.
- Şekil 3.17. Kuran, A., (1986), a.g.e., s.136.
- Şekil 3.18. Kuran, A., (1986), a.g.e., s.120.
- Şekil 3.19. Kuran, A., (1986), a.g.e., s.63.
- Şekil 3.20. Güngör, H., a.g.e., s.145.

- Şekil 3.21. Güngör, H., a.g.e., s.146.
- Şekil 3.22. Kuran, A., (1986), a.g.e., s.84.
- Şekil 3.23. Güngör, H., a.g.e., s.153.
- Şekil 3.24. Güngör, H., a.g.e., s.154.
- Şekil 3.25. Kuran, A., (1986), a.g.e., s.62.
- Şekil 3.26. Kuran, A., (1986), a.g.e., s.95.
- Şekil 3.27. Kuran, A., (1986), a.g.e., s.188.
- Şekil 3.28. Kuran, A., (1986), a.g.e., s.188.
- Şekil 3.29. Kuran, A., (1986), a.g.e., s.37.
- Şekil 3.30. Kuran, A., (1986), a.g.e., s.48.
- Şekil 3.31. Kuran, A., (1974), Haseki Külliyesi, B.Ü. Dergisi: Hümaniter Bilimler, c.2, s.57-86.
- Şekil 3.32. Kuran, A., (1986), a.g.e., s.97.
- Şekil 3.33. Kuban, D., (1961), Beşiktaş'ta Sinan Paşa Camisi, Mimarlık ve Sanat, sayı 3, s.112-115.
- Şekil 3.34. Kuran, A., (1986), a.g.e., s.107.
- Şekil 3.35. Kuran, A., (1986), a.g.e., s.141.
- Şekil 3.36. Gurlitt, C., (1912), Die Baukunst Constantinopels, c.3, Berlin.
- Şekil 3.37. Kuran, A., (1986), a.g.e., s.194.

RESİM KAYNAKLARI

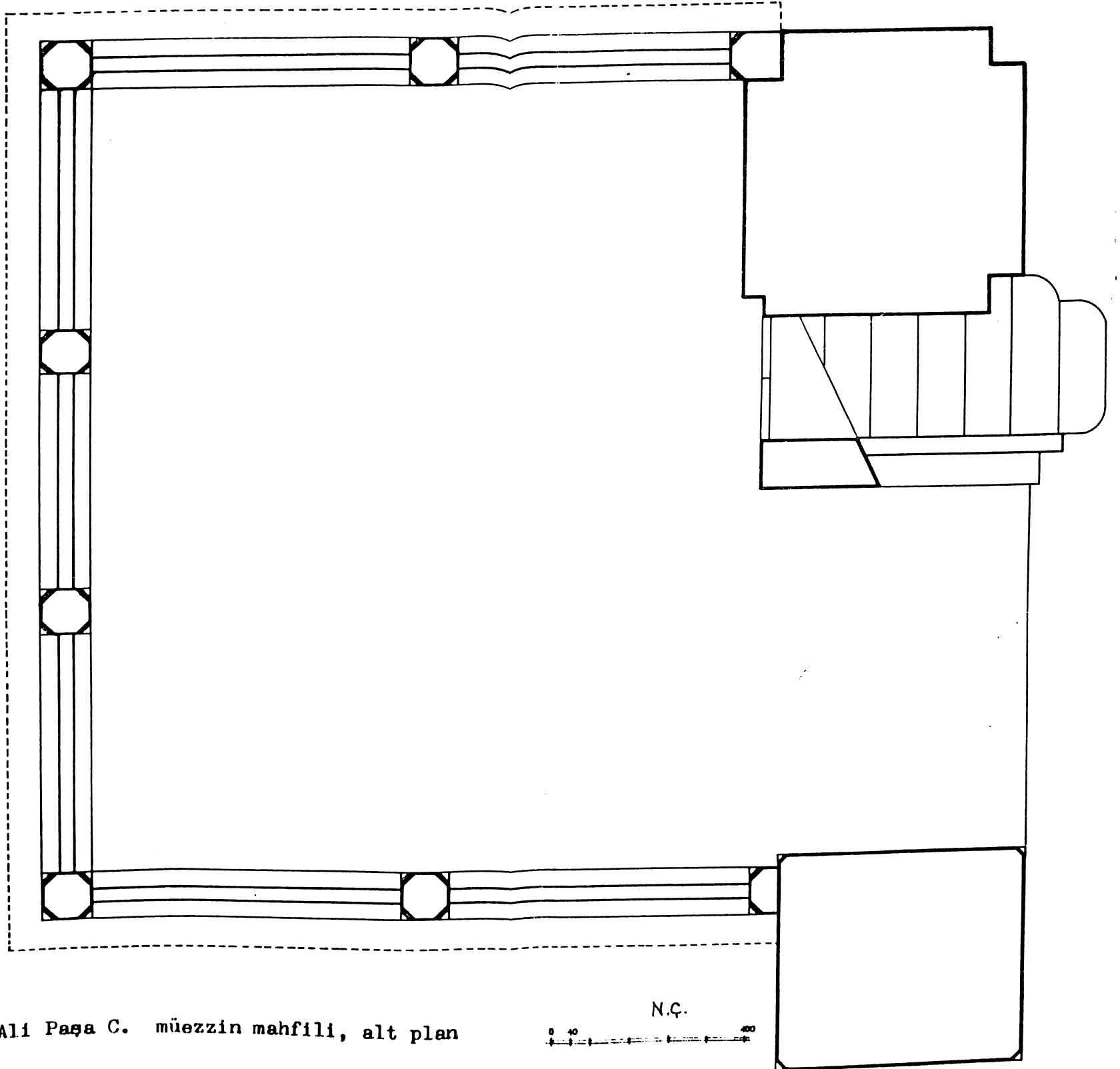
- Resim 1.1. T.Öz, (1987), İstanbul Camileri, c.I, TTK, Ankara.
- Resim 3.17 C.Gurlitt, (1912), Die Baukunst Constantinopels Berlin, c.3, 20, b.
- Resim 3.69 C.Gurlitt, (1912), a.g.e., c.3, 18, b.

Ek. 1

İncelenen Yapıların Listesi

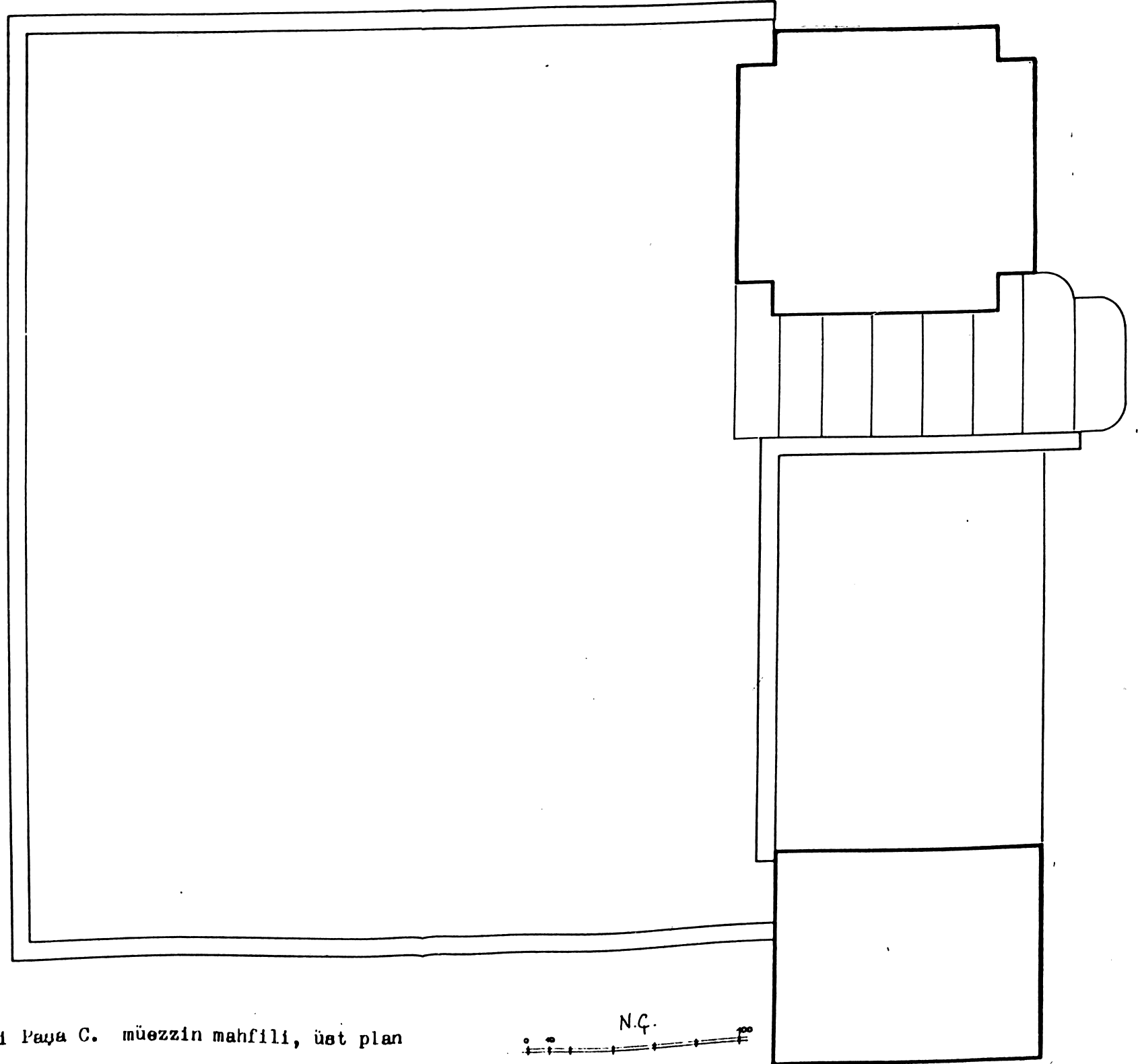
Yapının Adı	Bitiş Tarihi
Haseki Sultan Camisi	1538-39
Mihrimah Sultan Camisi (Üsküdar)	1548
Şehzade Camisi	1548
Hadım İbrahim Paşa Camisi	1551
Sinan Paşa Camisi	1555
Süleymaniye Camisi	1557
Kara Ahmet Paşa Camisi	1560'ların başı
Molla Çelebi Camisi	1561
Rüstem Paşa Camisi	1562
Mihrimah Sultan Camisi (Edirnekapı)	1565
Sokollu Camisi (Kadırga)	1571-72
Piyale Paşa Camisi	1573-74
Selimiye Camisi	1575
Sokollu Camisi (Azapkapı)	1577-78
Kılıç Ali Paşa Camisi	1580-81
Şemsi Paşa Camisi	1580-81
Zal Mahmud Paşa Camisi	1580'ler
Atil Valide Camisi	1583-84
Mesih Paşa Camisi	1585-86
Nişancı Camisi	1588-89

mim
42337
CAM

Levha 1. Kılıç Ali Paşa C. müezzin mahfili, alt plan

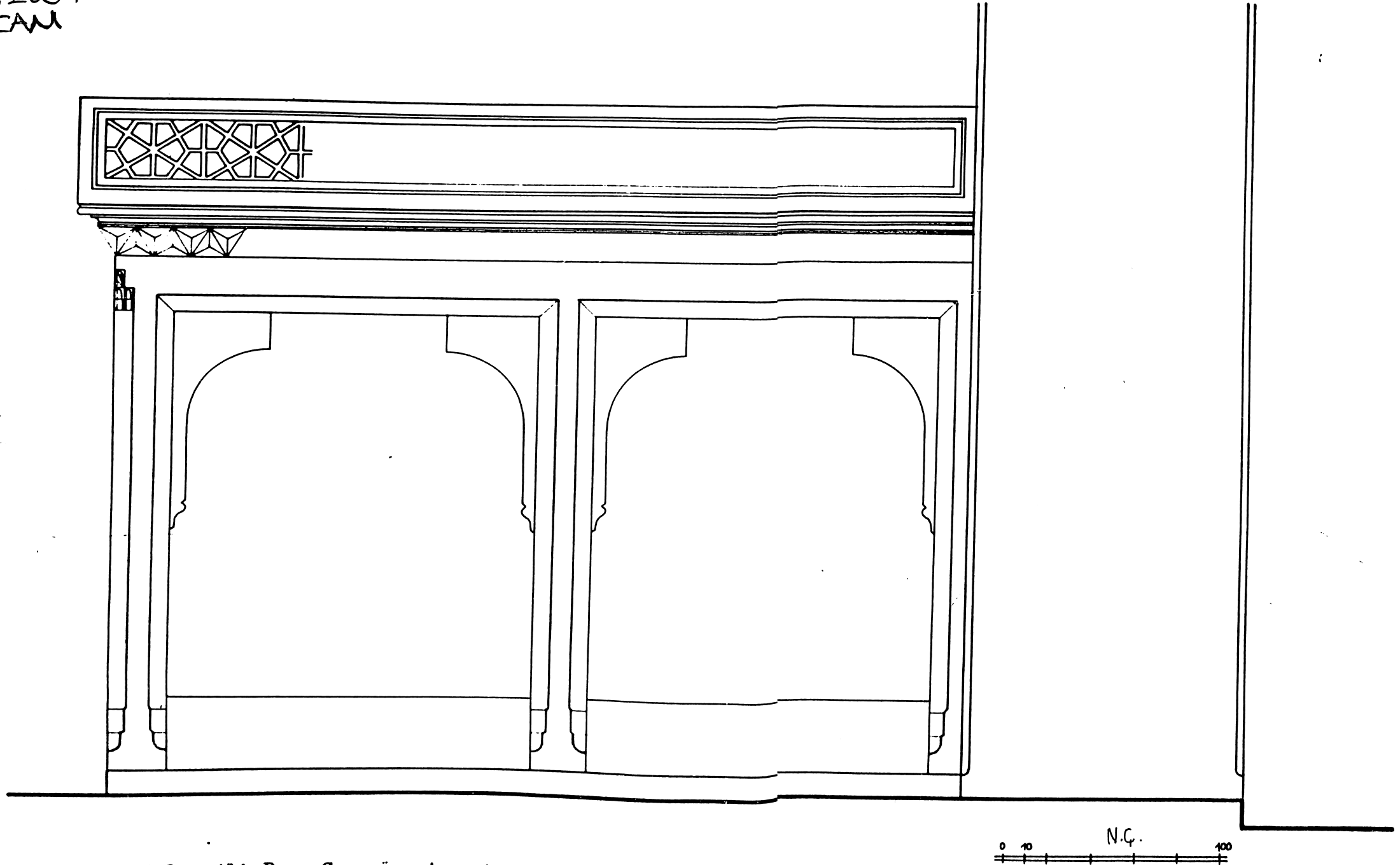
mim
42337
CAM

Levha 2. Kılıç Ali Paşa C. müezzin mahfili, üst plan

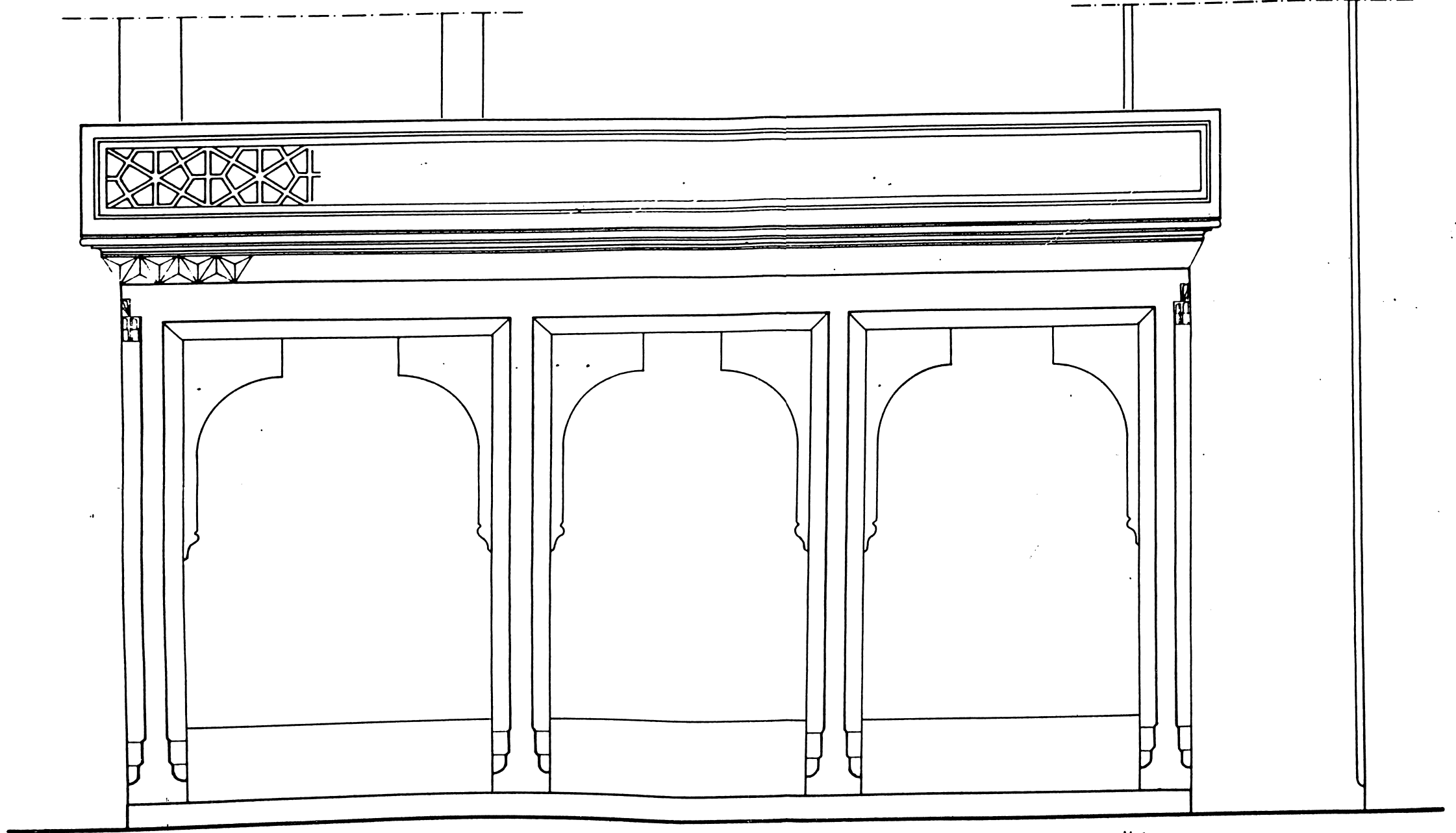
N.Ç.
0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

MİM
42337
CAM

Levha 3. Kılıç Ali Paşa C. müezzin mahfili, doğu görünüşü

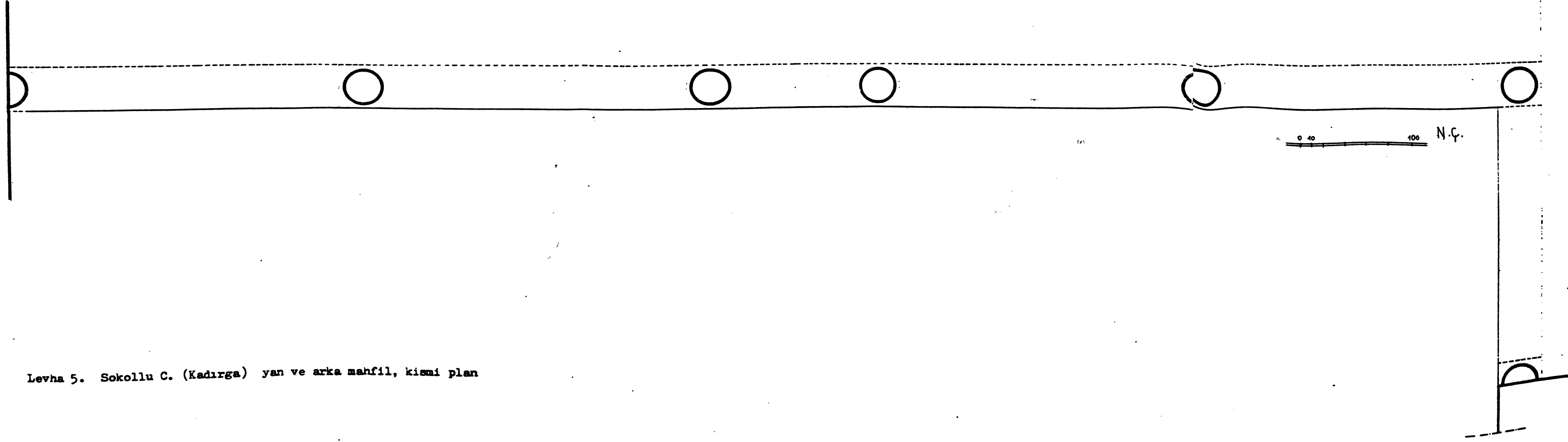
Mim
U2337
CAM

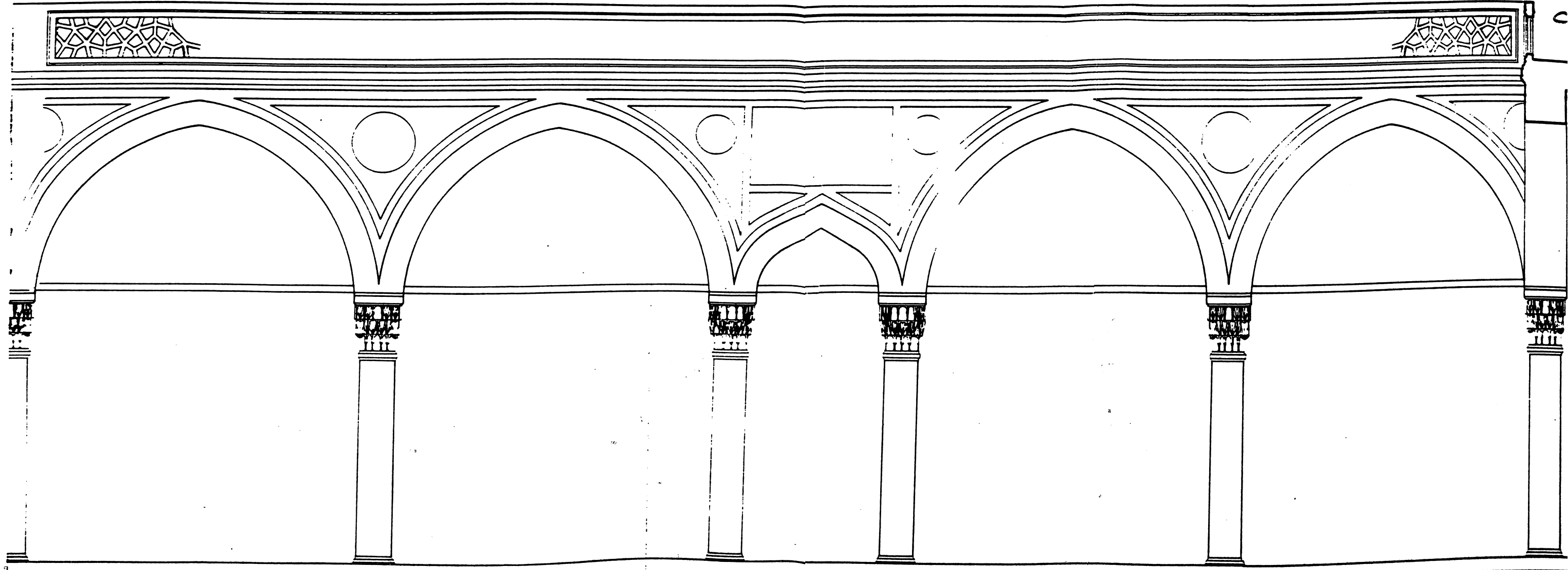
0 40 N.Ç. 100

Devha 4. Kılıç Ali Paşa C. müezzin mahfili, güney görünüşü

MİM
U2337
CAM

Levha 5. Sokollu C. (Kadırga) yan ve arka mahfil, kısmi plan

Levha 6. Sokollu C. (Kadirga) yan ve arka mahfil, kesit ve görünüş

N.Ç. : —————

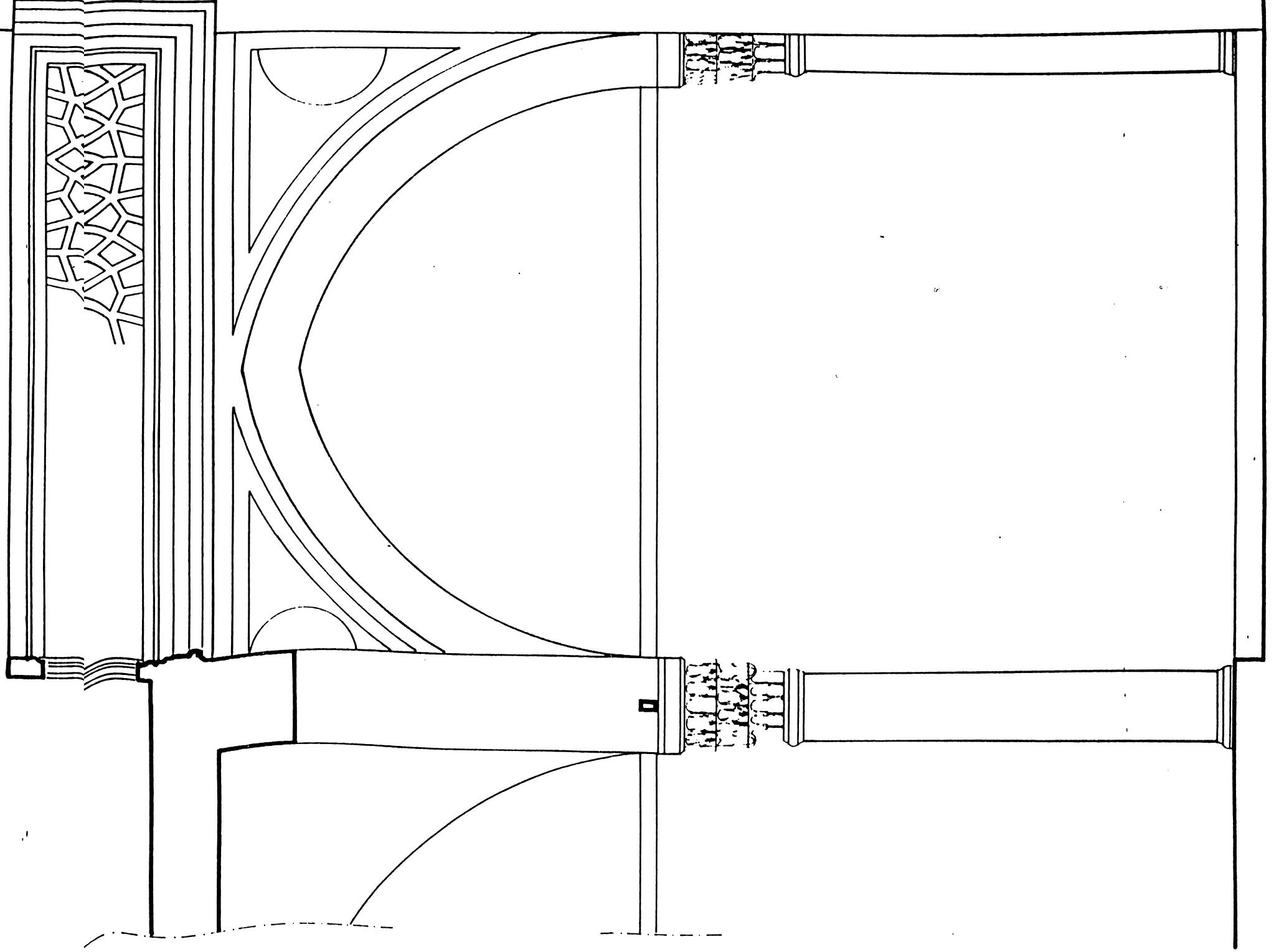
mim
42337
CAM

Levha 6. Sokollu C. (Kadirga) yan ve arka mahfil, kesit ve görünüş

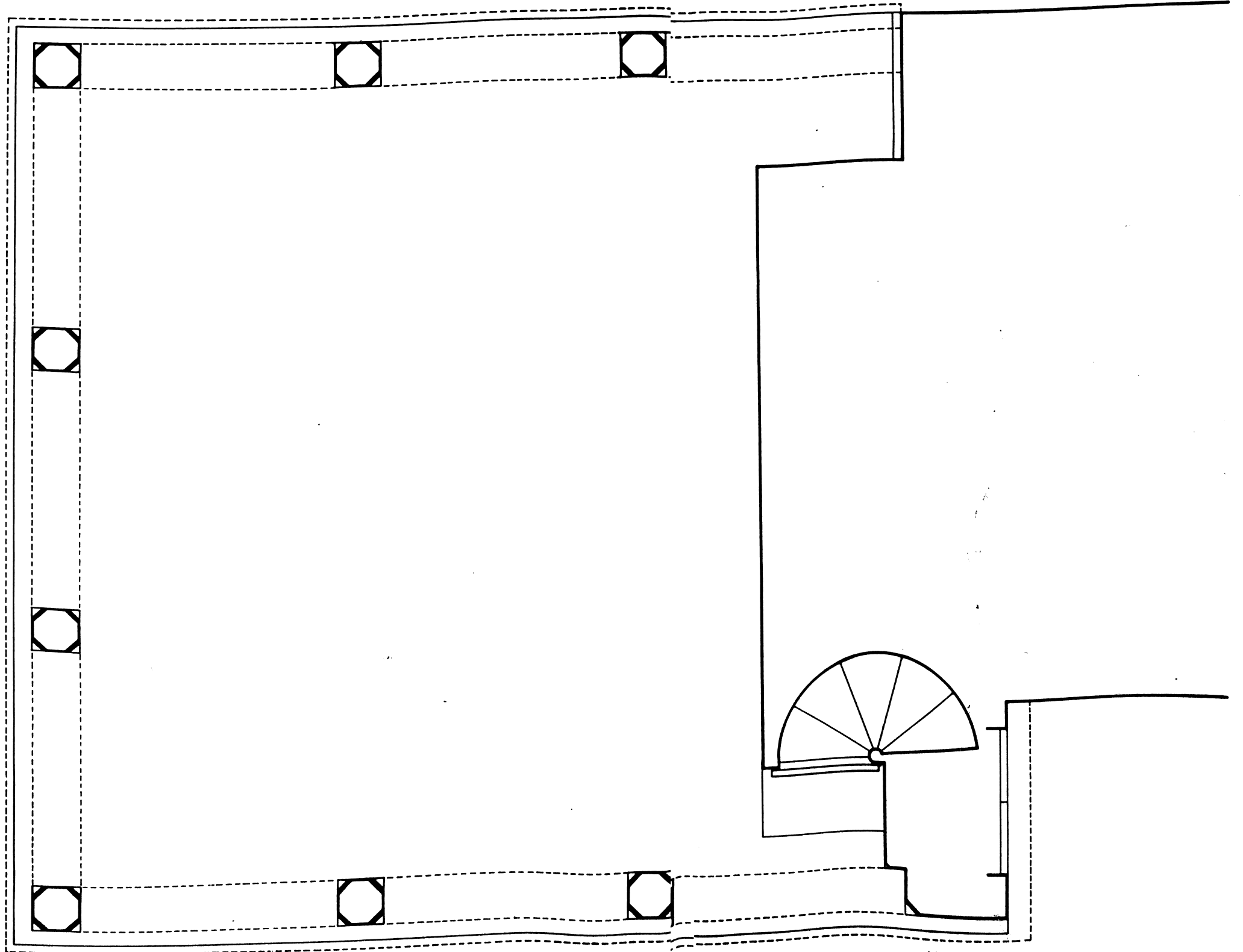
N.Ş. : —————

MİM
U2337
CAM

N Çi 0 10 100

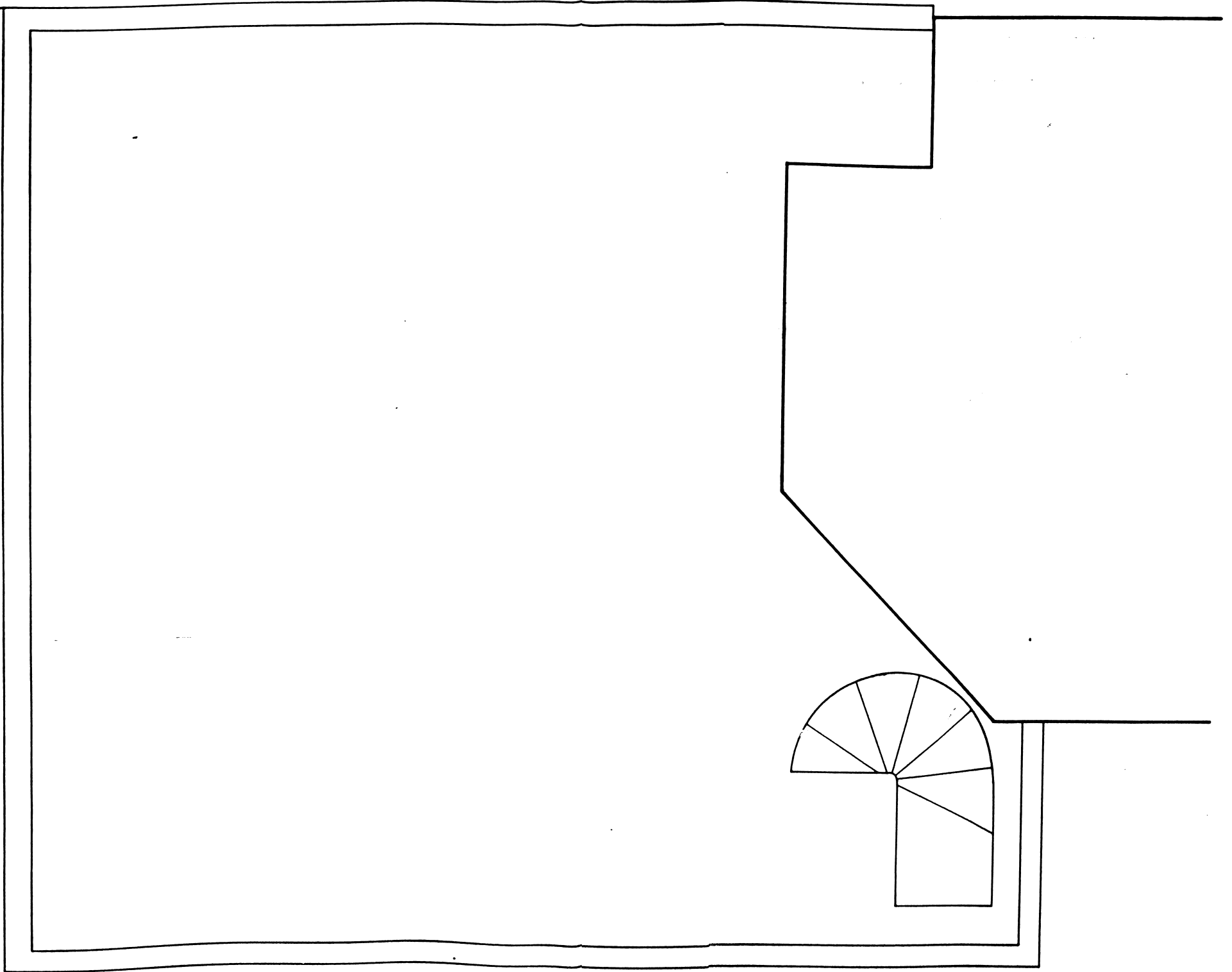
mim
42337
CAM

Levha 11. Şehzade C. müezzîn mahfili, alt plan

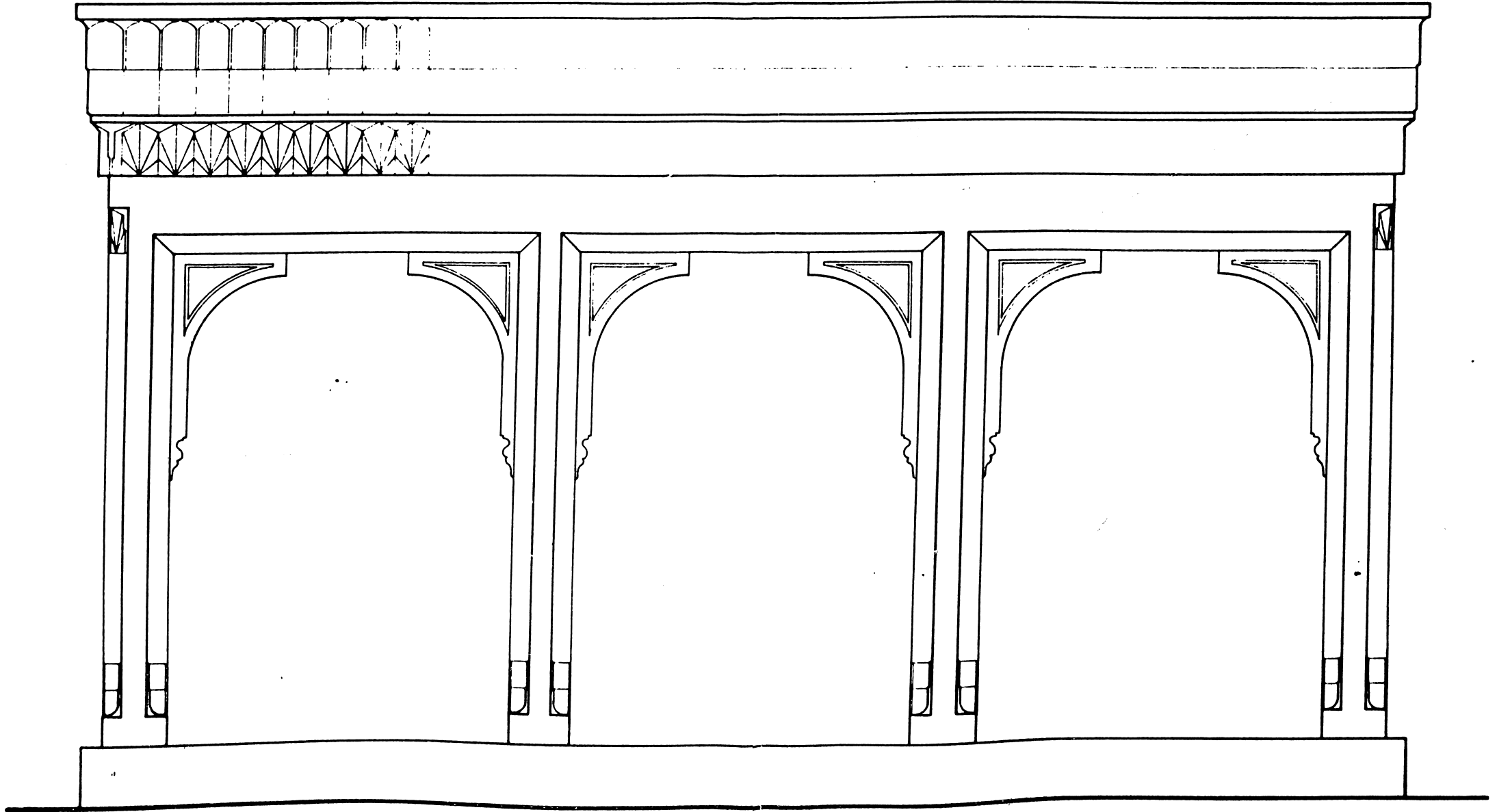
0 40 100
N.Ç.

MİM
U2337
CAM

Levha 12. Şehzade C. müezzin mahfili, üst plan N.Ç.

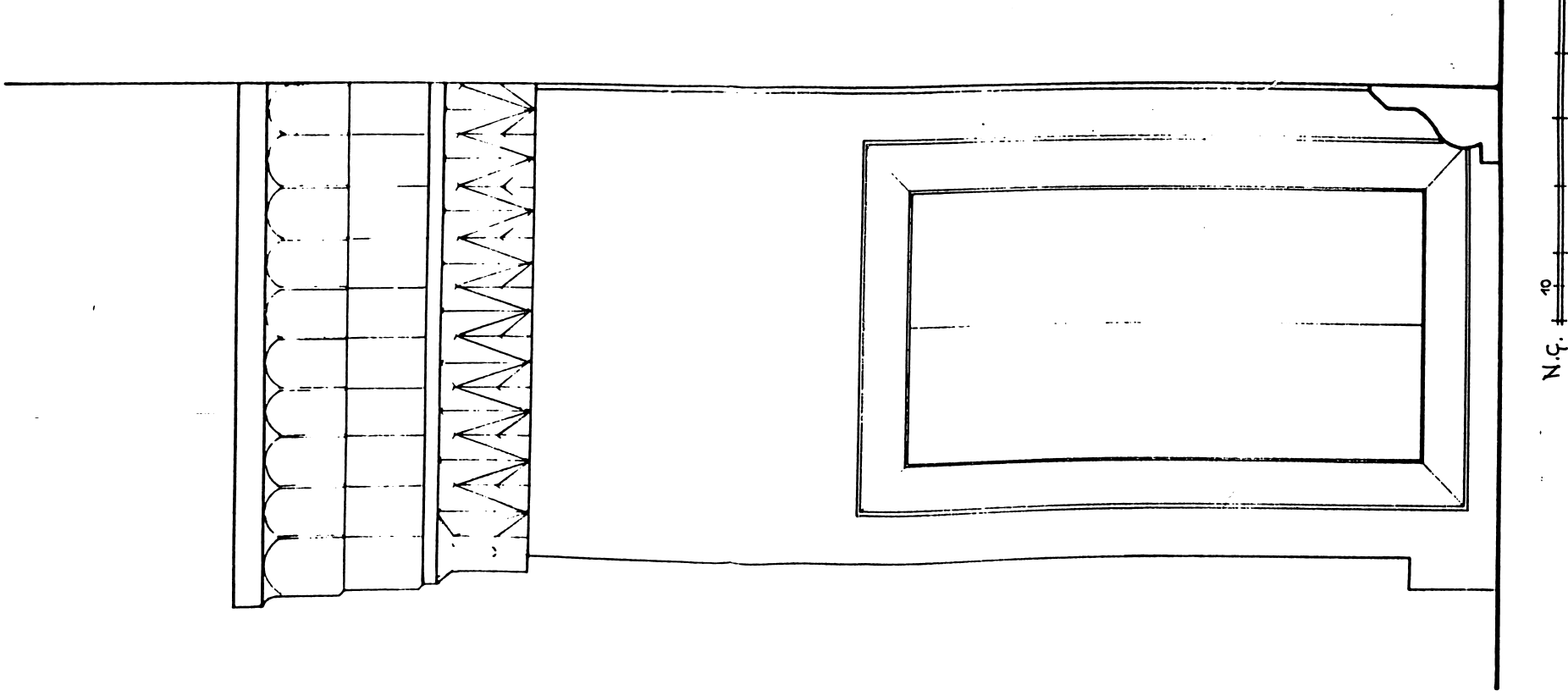
mim
42337
CAM

Levha 13. Şehzade C. müezzin mahfili, doğu görünüşü

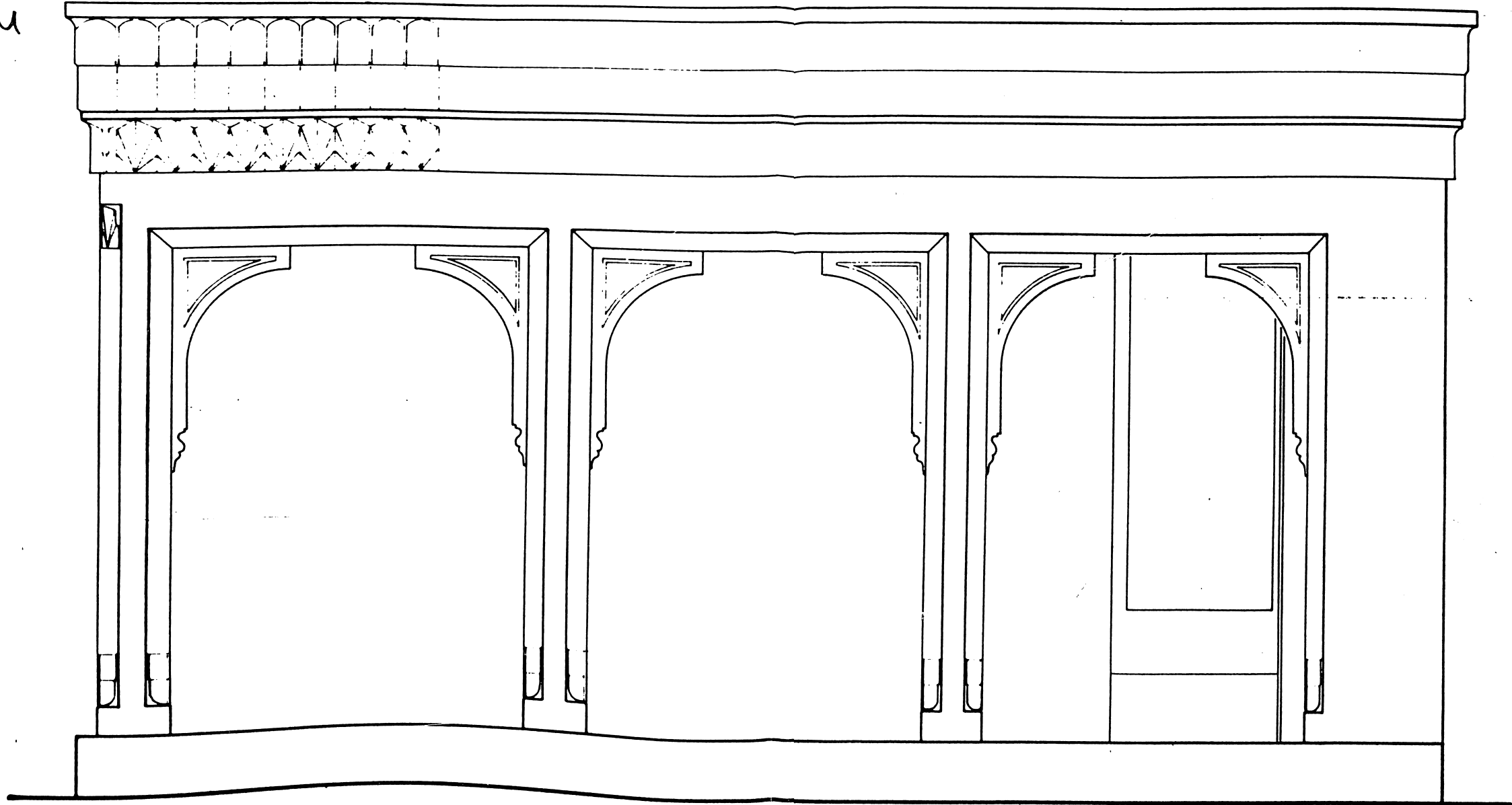
N.Ç.

mim
42337
CAM

Levha . Şehzade C. müezzin mahfili, batı görünüşü

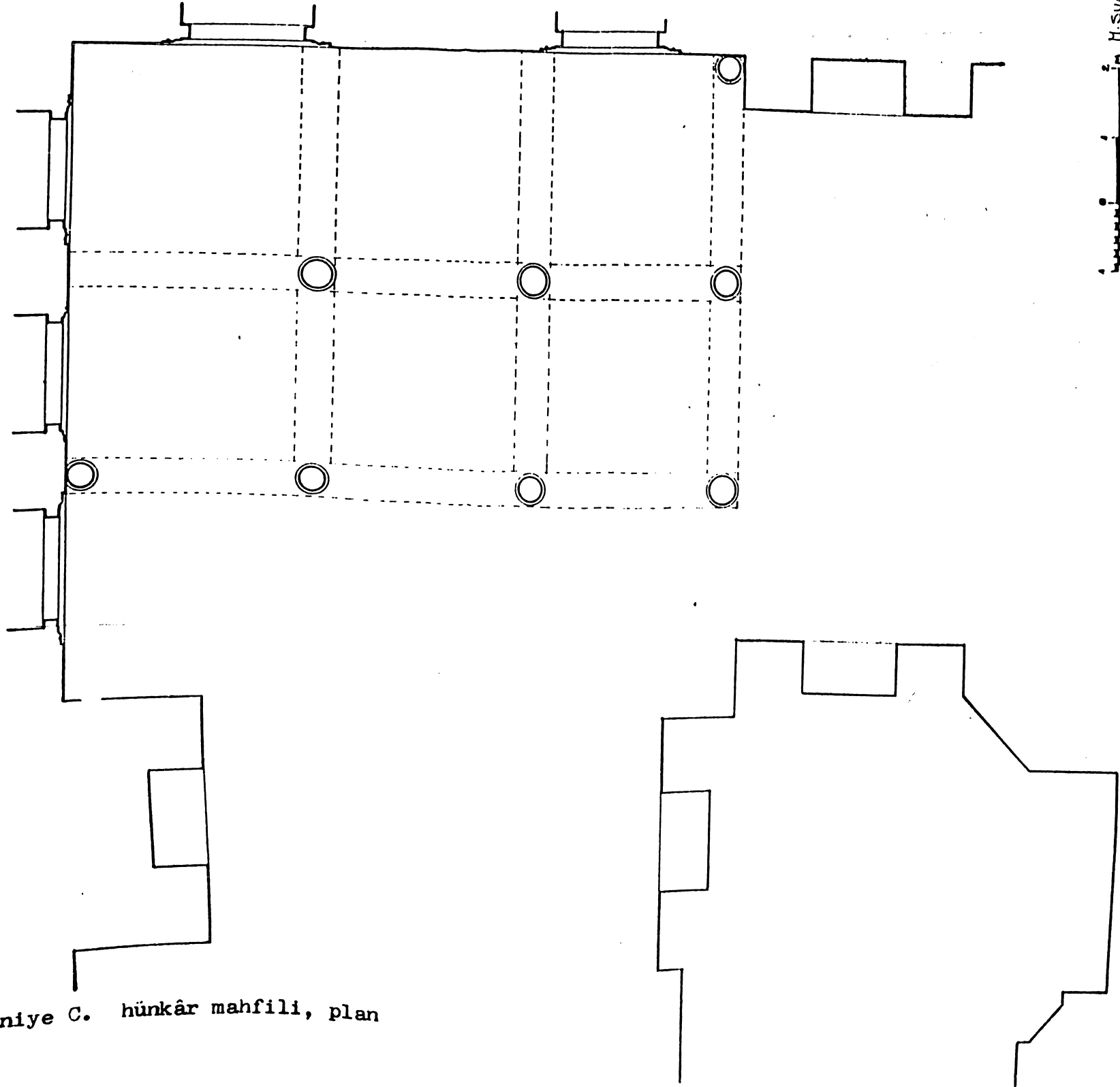
MİM
42337
CAM

Levha 14. Şehzade C. müezzin mahfili, kuzey görünüşü

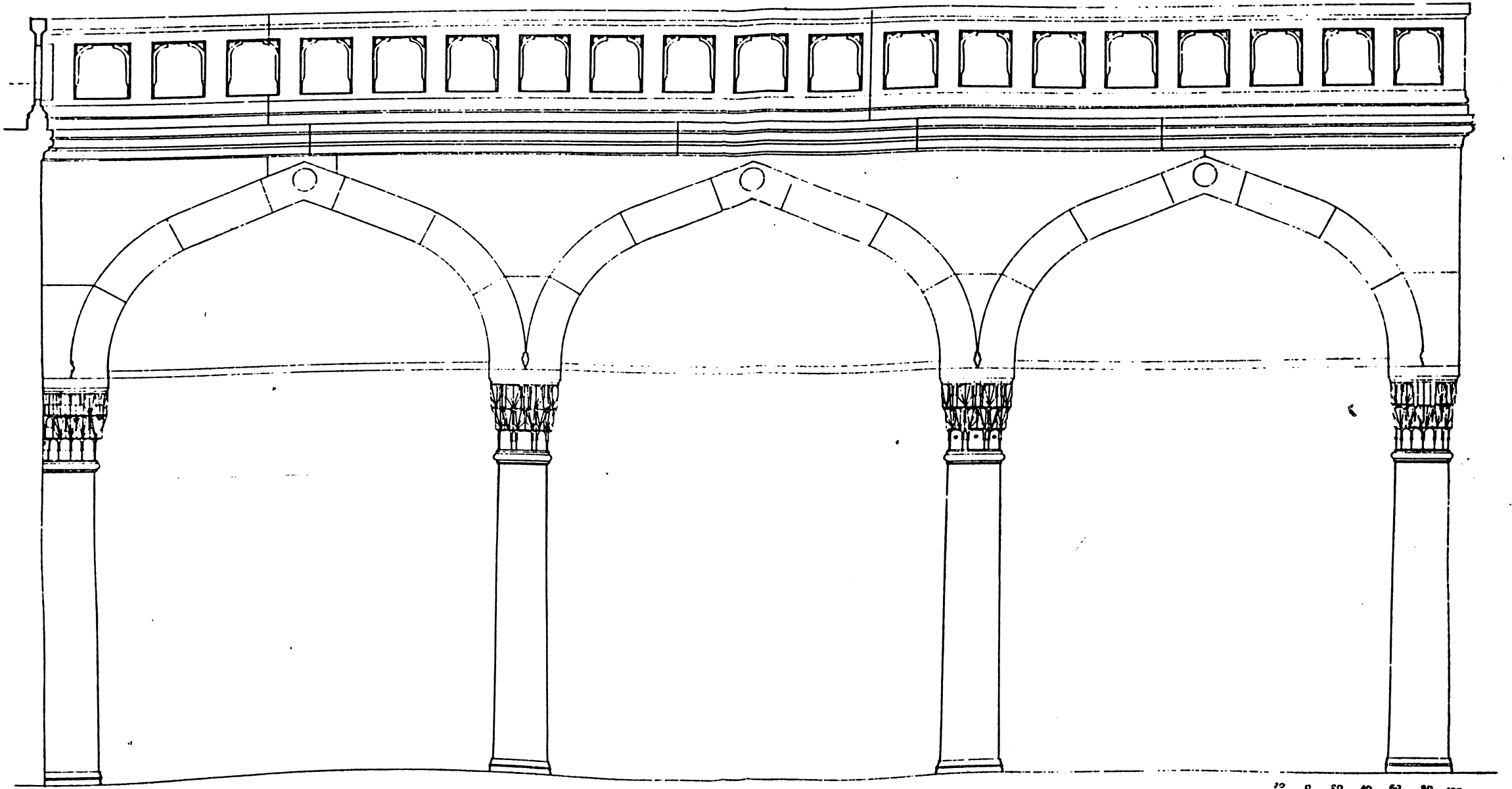
N.Ç. 0 10 20

MİM
U2337
CAM

Levha 15. Süleymaniye C. hünkâr mahfili, plan

mim
42337
CAM

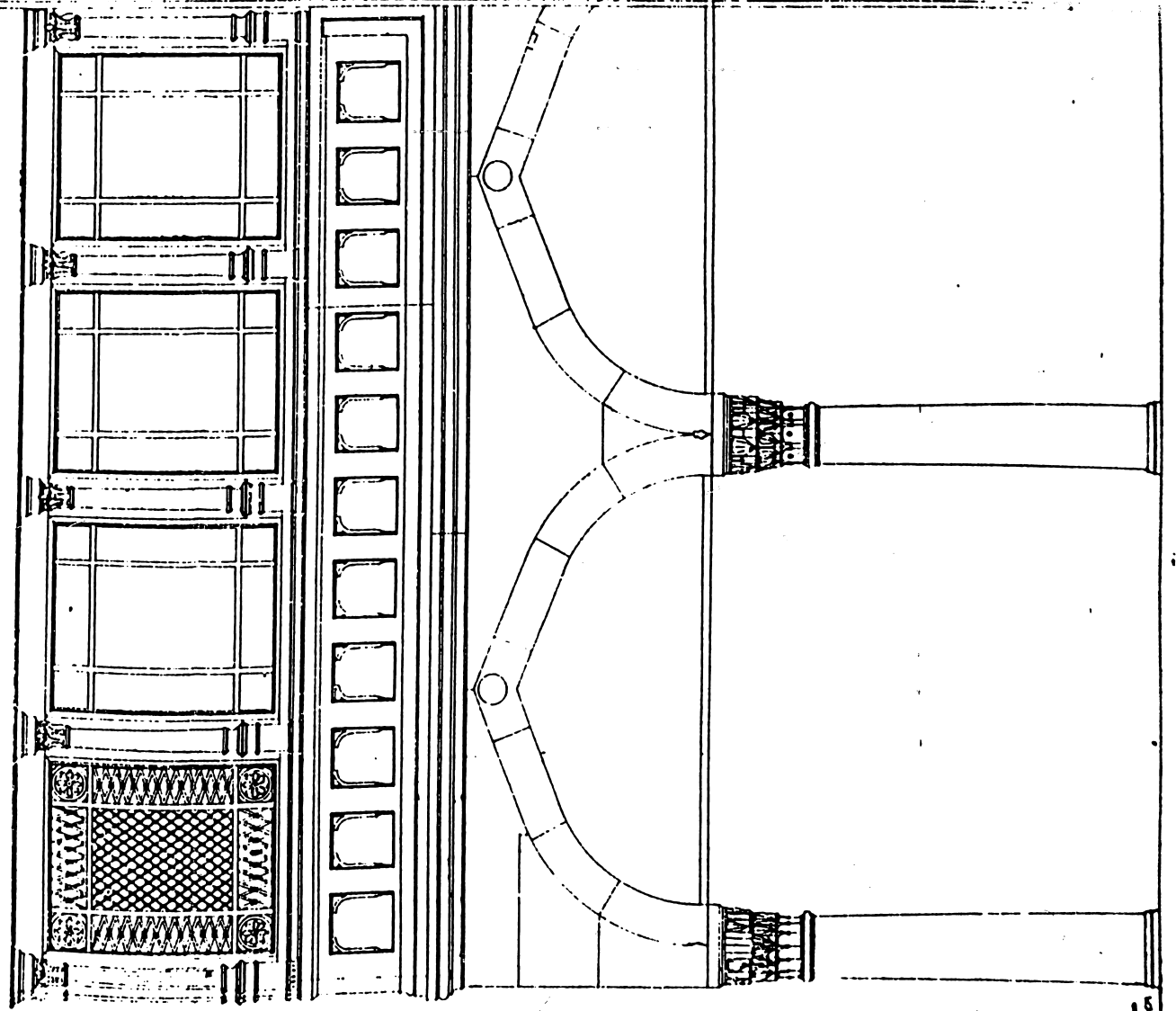

M. Sudalı

0 5m 10m 15m 20m 25m 30m 35m 40m 45m 50m 55m 60m 65m 70m 75m 80m 85m 90m 95m 100m c.m.

Levha 16. Süleymaniye C. hünkâr mahfili, kesit ve kuzey görünüşü

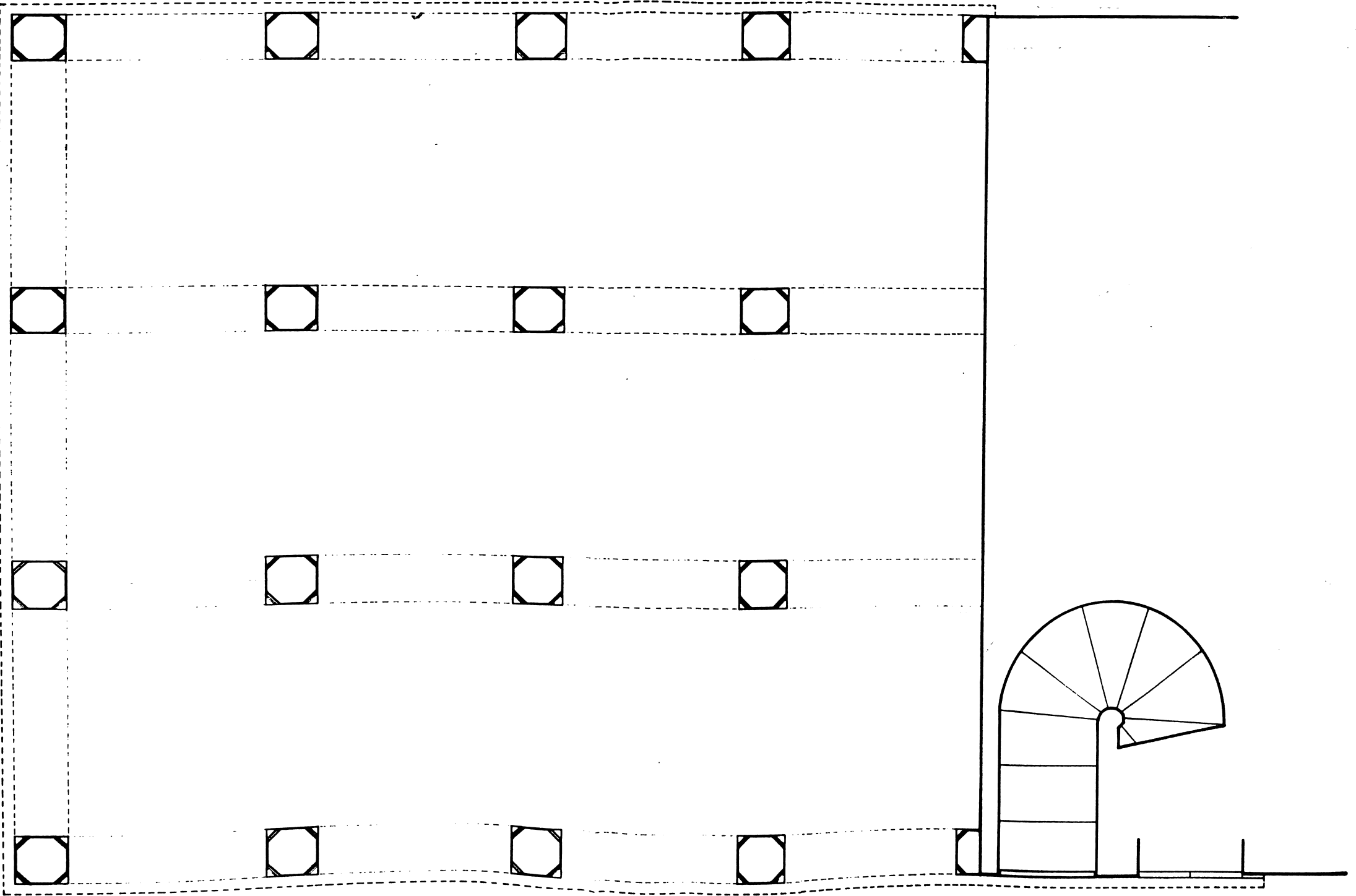
MİM
U2337
CAM

M. Sudalı

Levha 17. Süleymaniye C. hünkâr mahfili, batı görünüşü

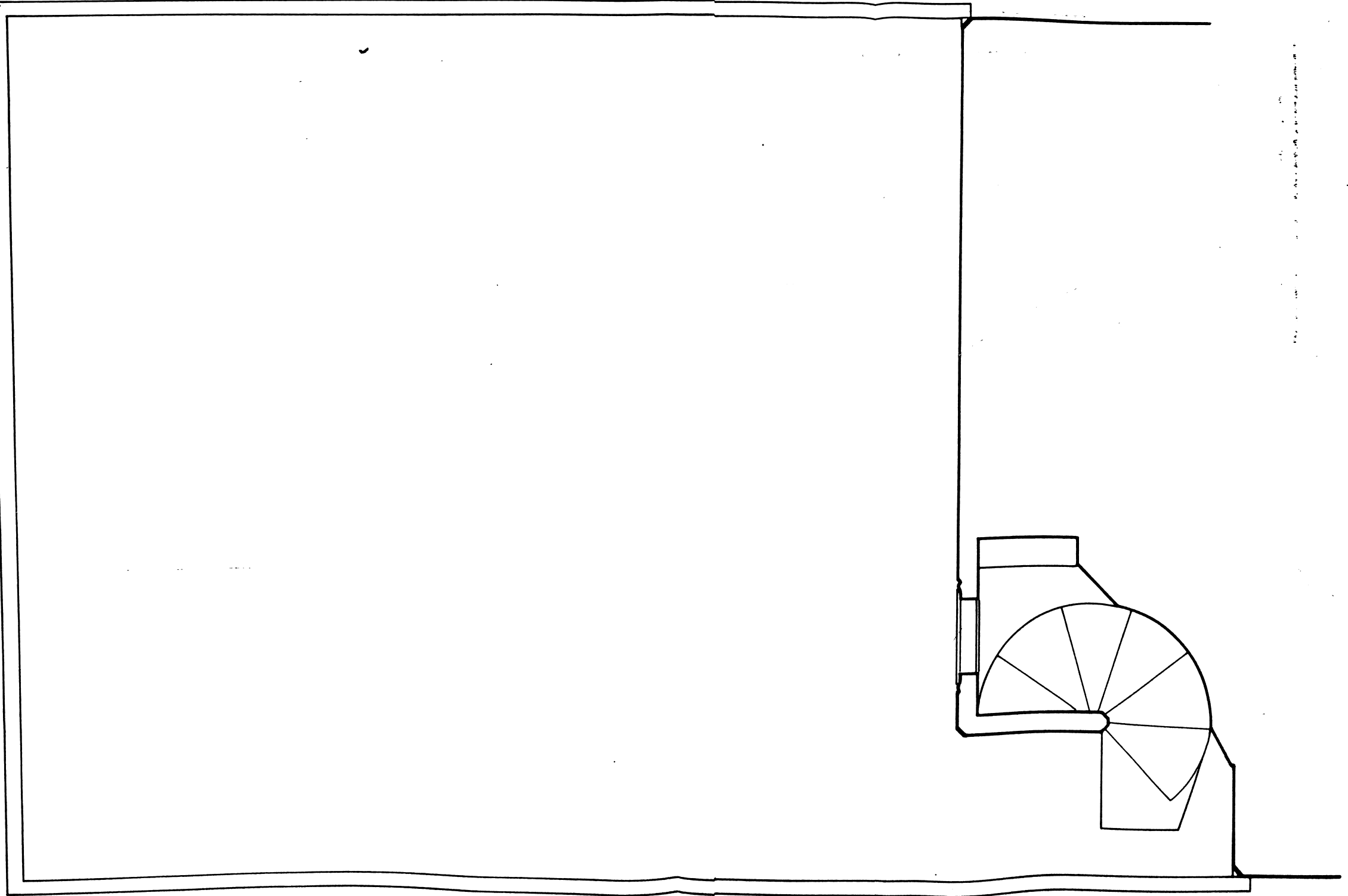
Mim
42337
CAM

Levha 18. Süleymaniye C. müezzîn mahfili, alt plan

N.Ç. 0 40 80

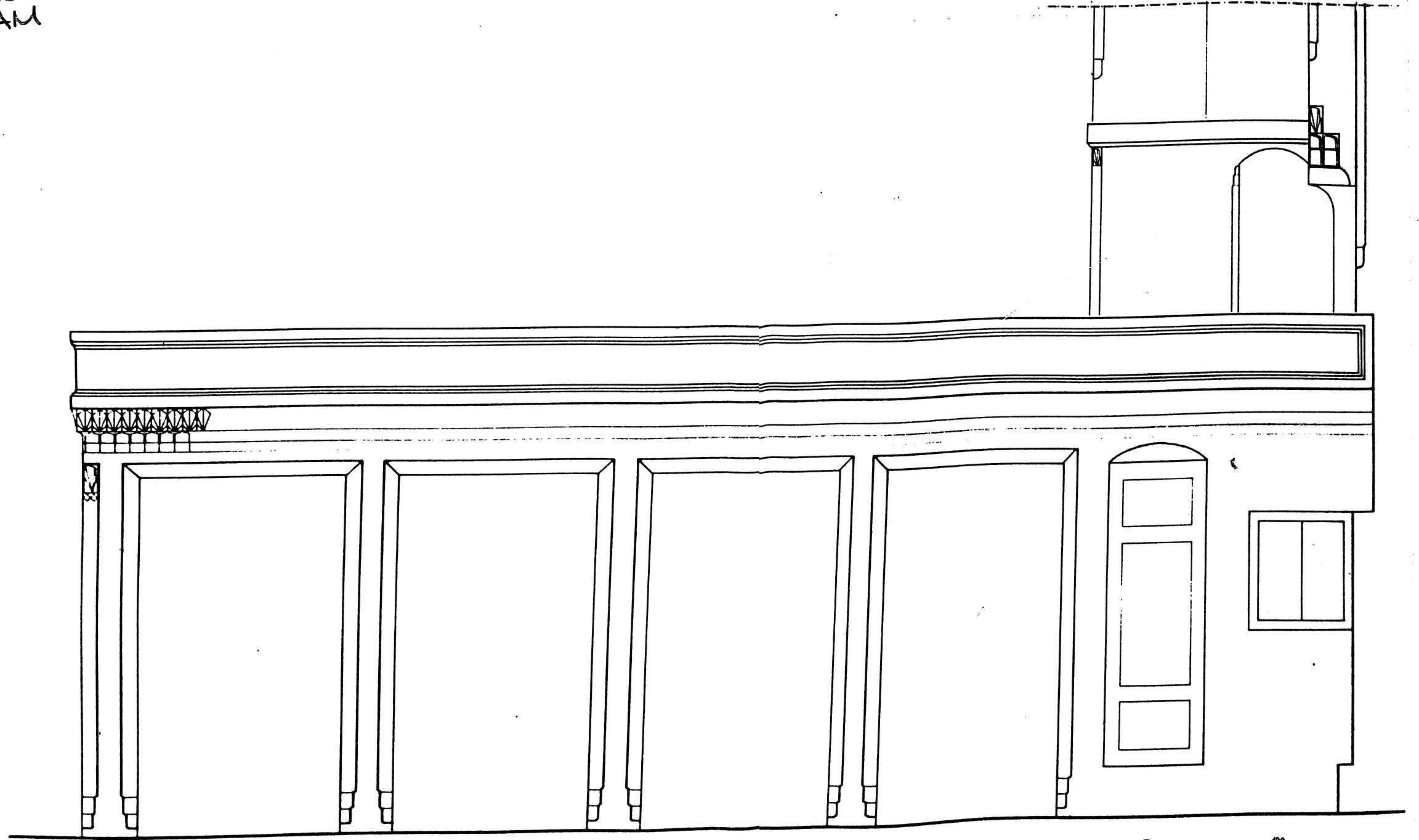
MİM
U2337
CAM

Levha 19. Süleymaniye C. müezzin mahfili, üst plan

N.Ç. 0 10 100

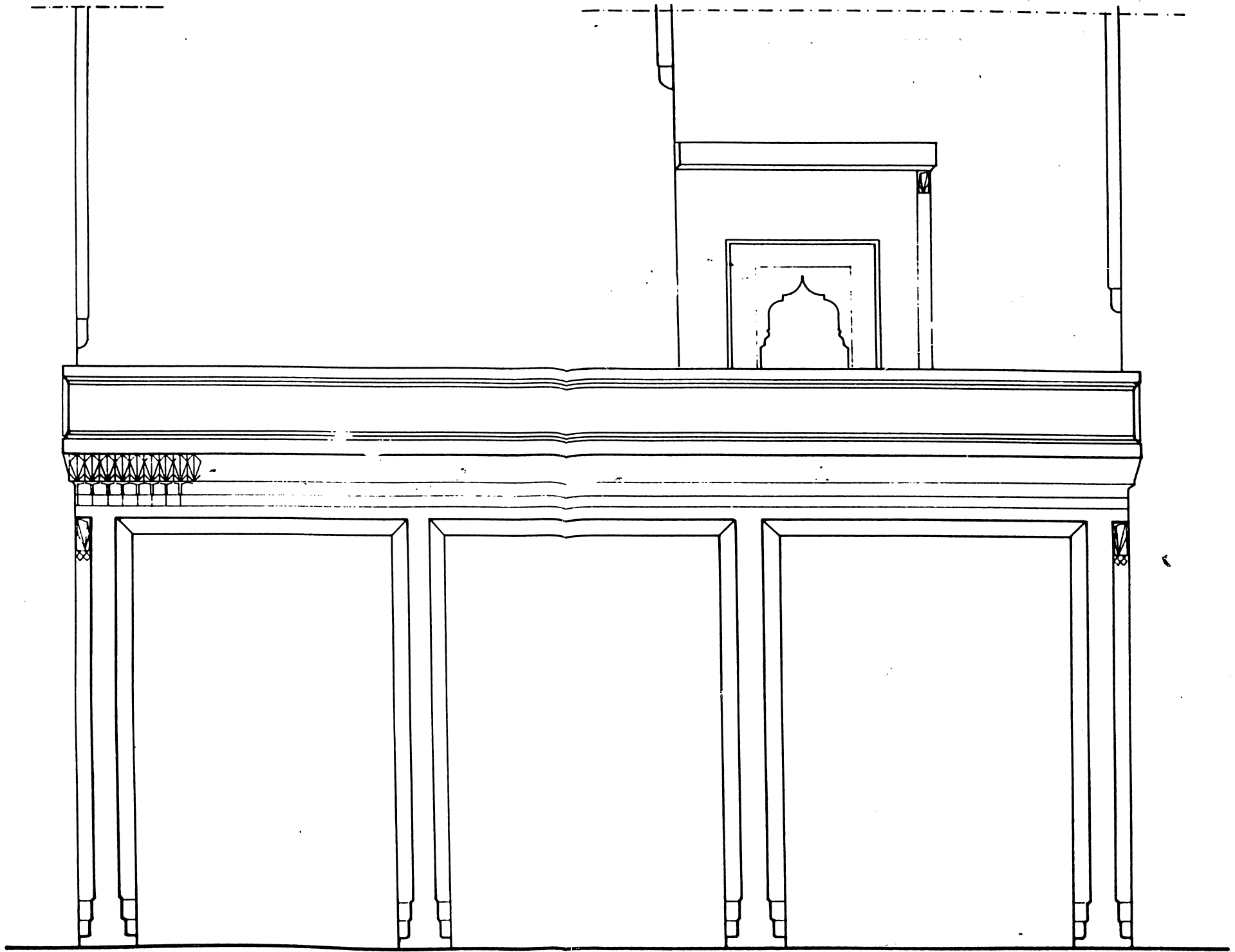
mim
U2337
CAM

N.Ç. 0 10 20 30 40

Levha 20. Süleymaniye C. müezzin mahfili, kuzey görünüşü

MİM
42337
CAM

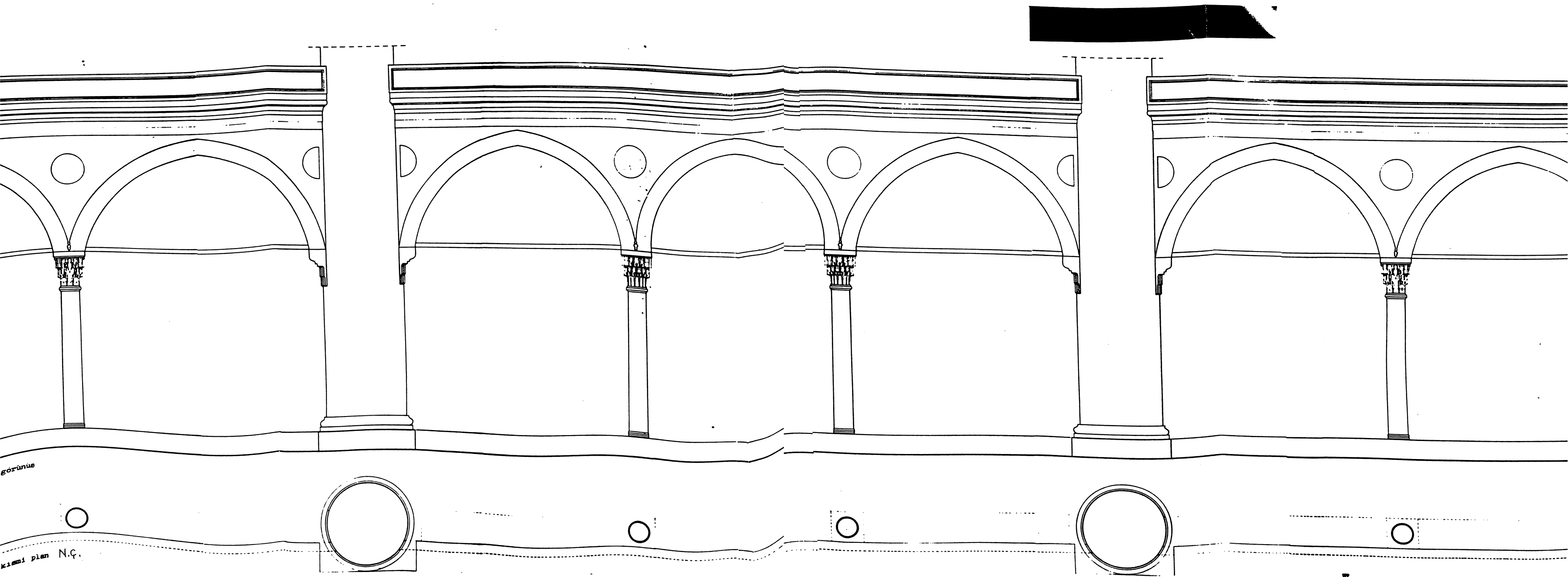

Levha 21. Süleymaniye C. müezzin mahfili, doğu görünüşü

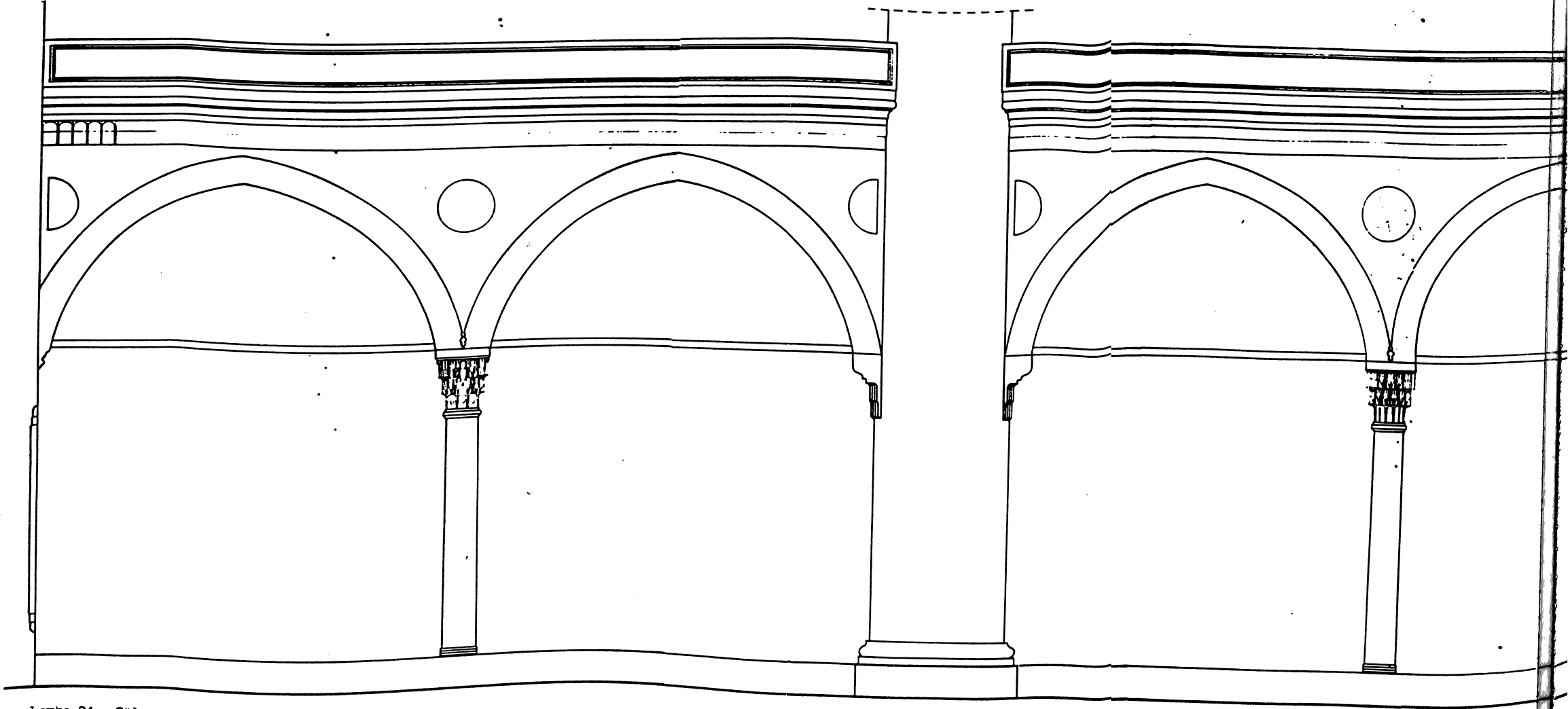
N.Ç. 0 20 40 60 80 100

görünüş

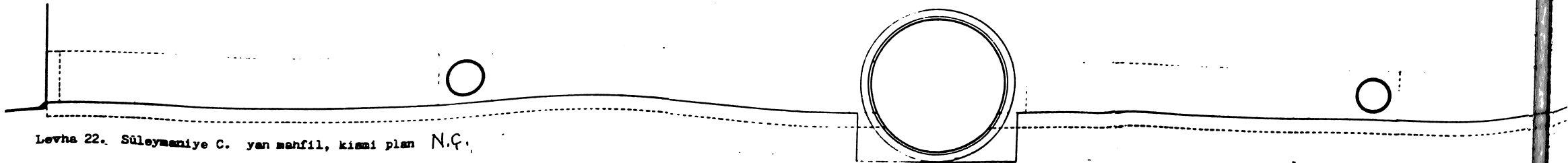
Kısmi plan N.Ç.

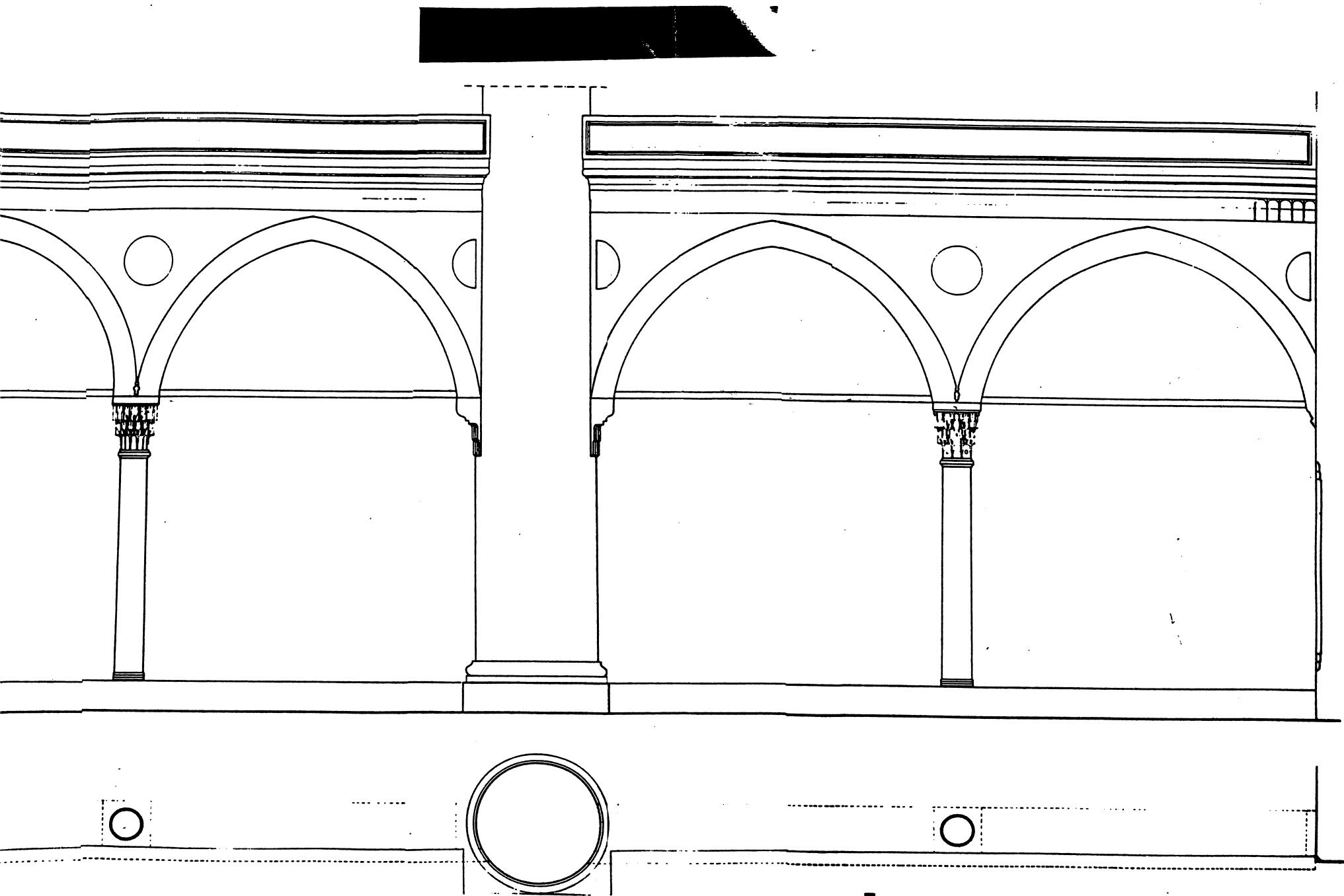
MİM
U2337
CAM

Levha 24. Süleymaniye C. yan mahfil, görünüş

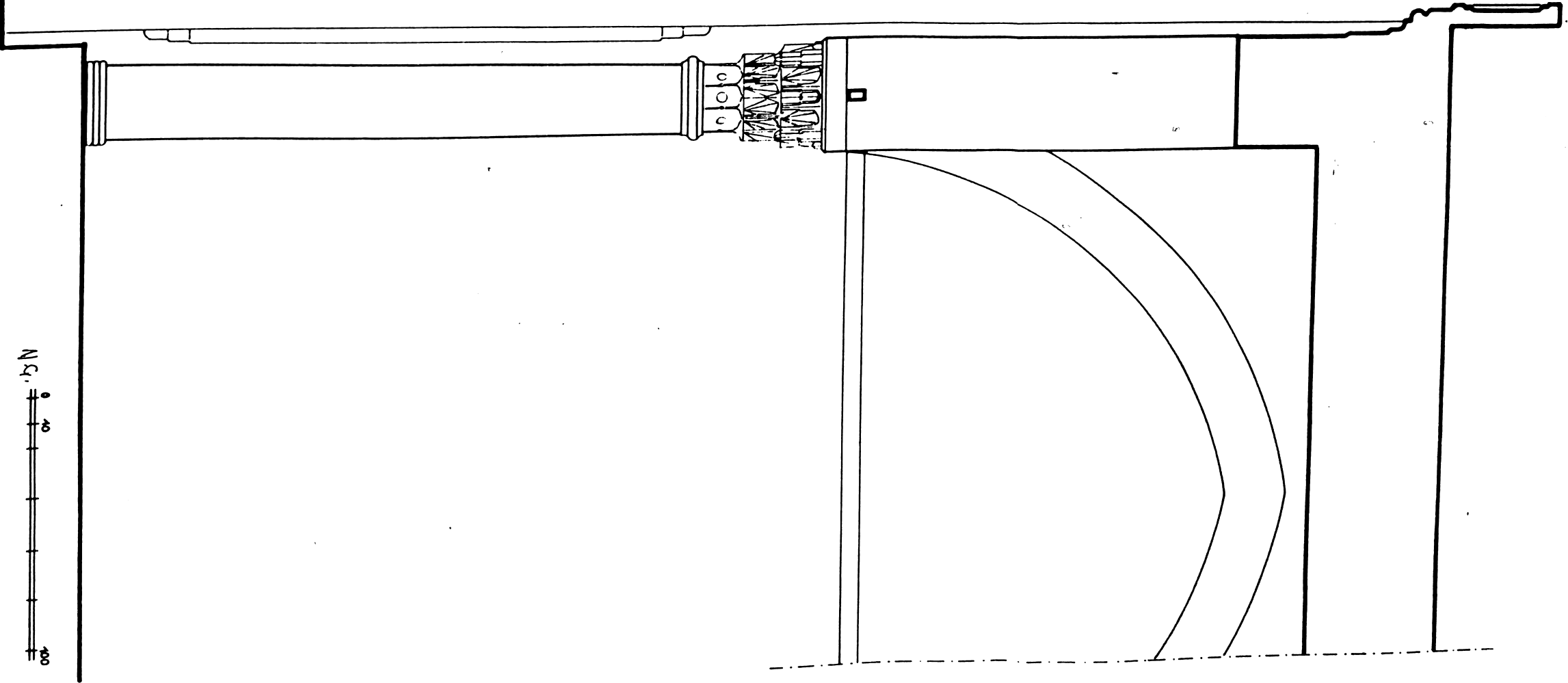
Levha 22. Süleymaniye C. yan mahfil, kısmi plan N.Ç.

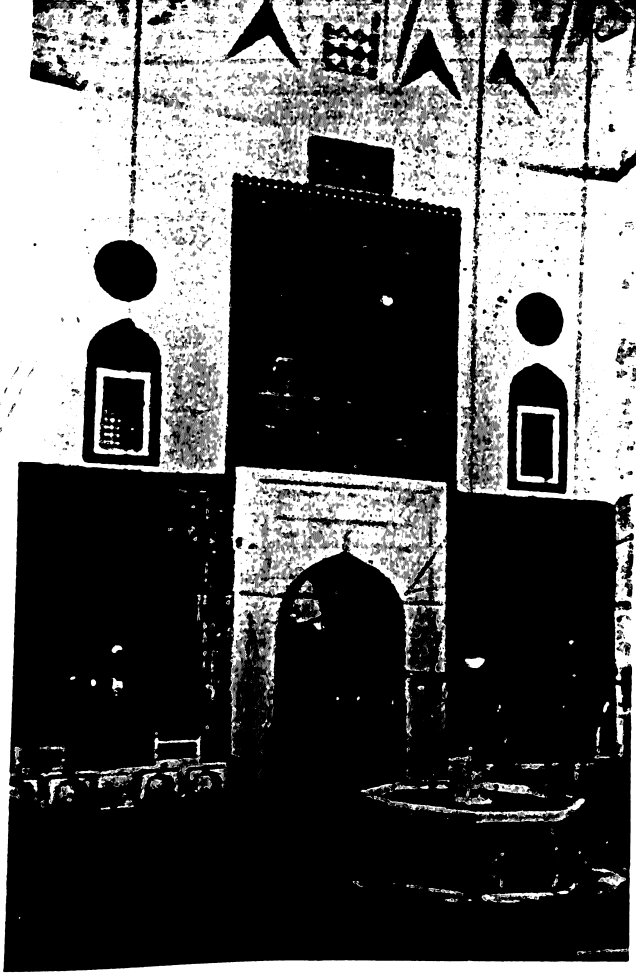

mim
U2337
CAM

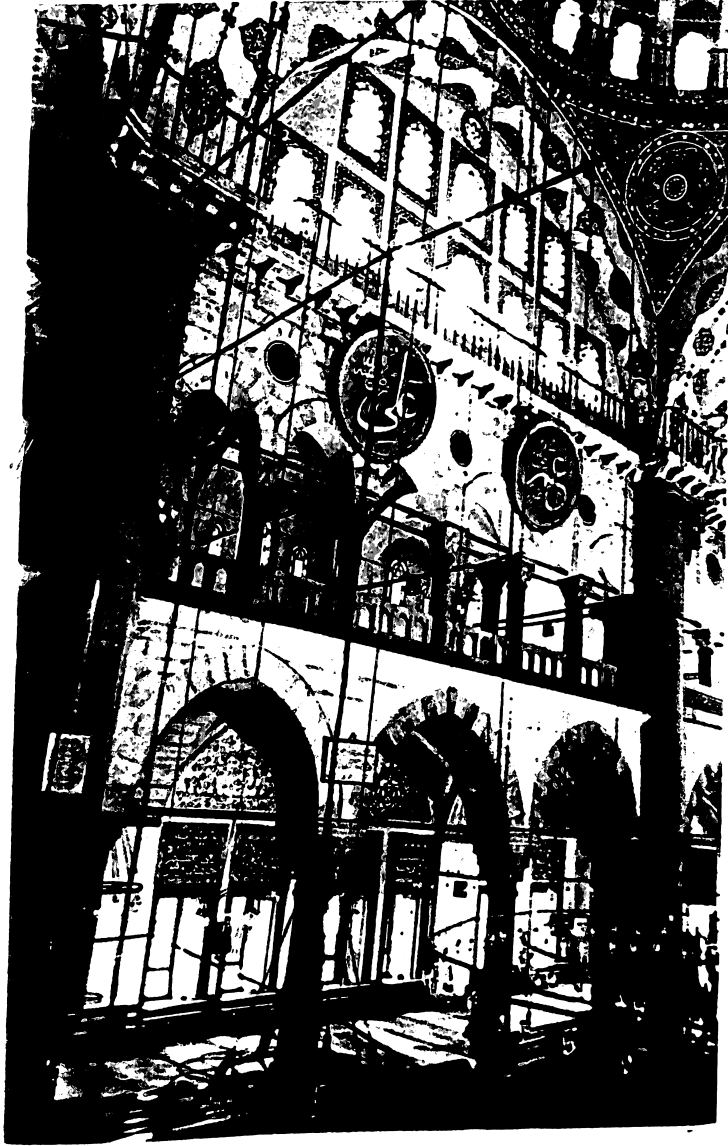
Levha 23. Süleymanlıye C. yan mahfil, kesit

N.Ç. 9 40

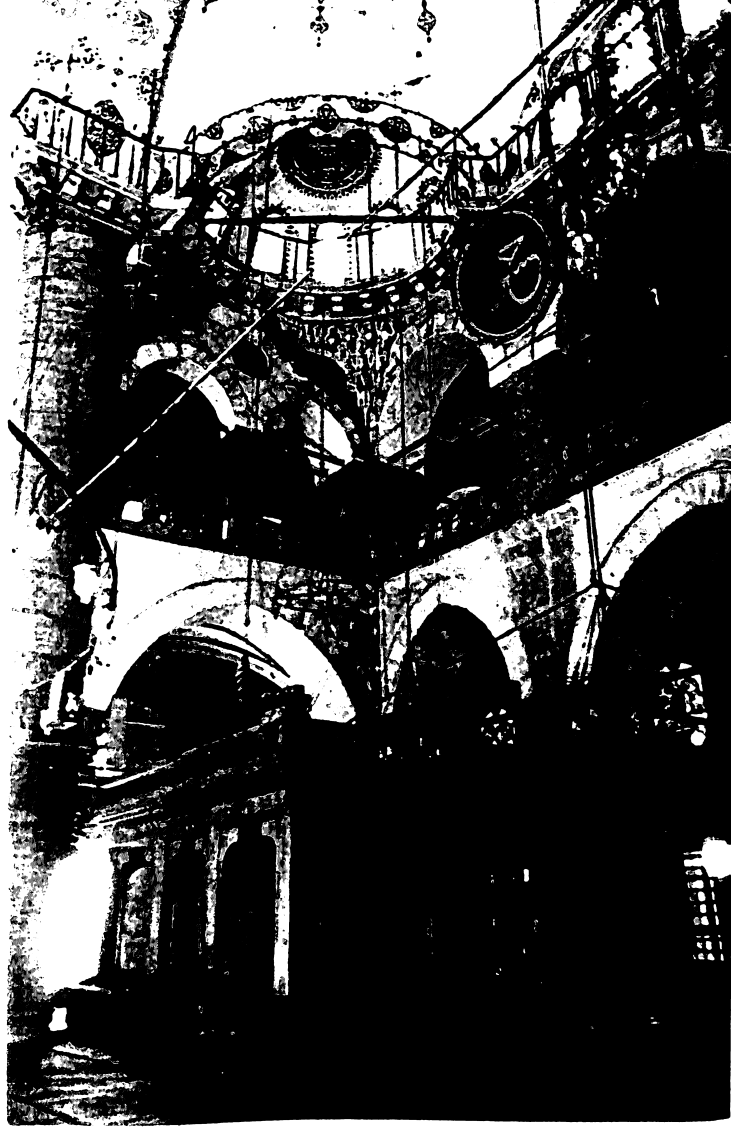

Resim 1.1. Yeşil C. (Bursa) hünkâr
mahfili

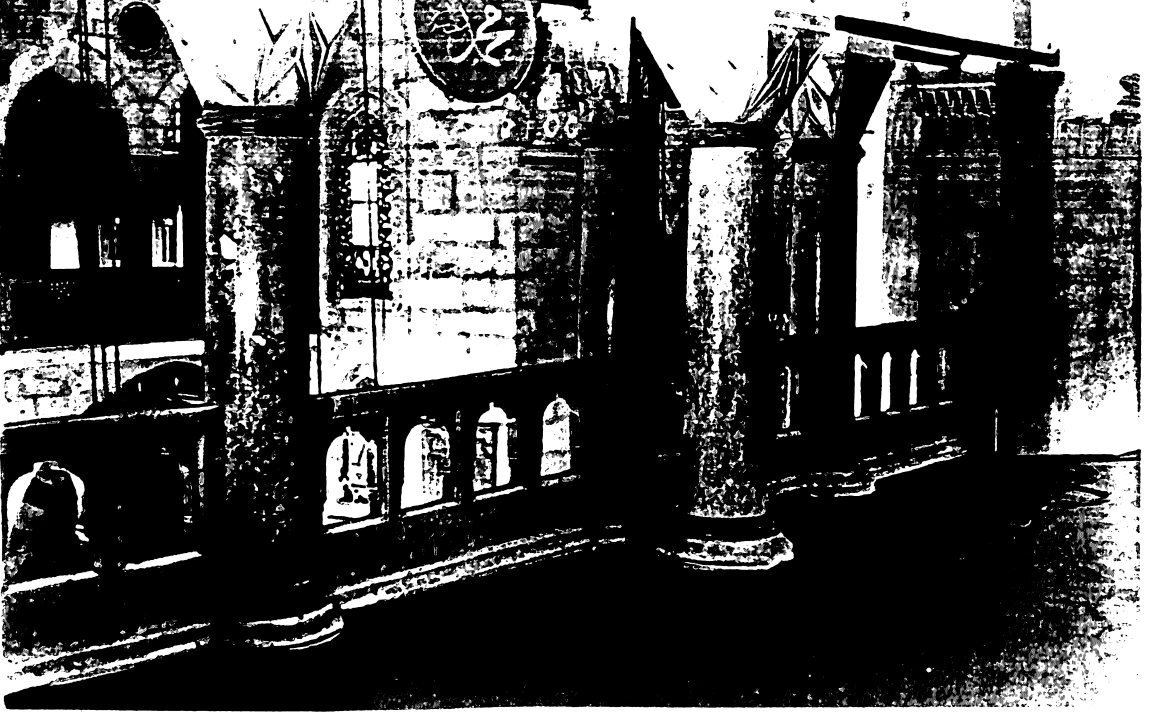
Resim 3.1. Kılıc Ali Pasa C. sol yan
manfil

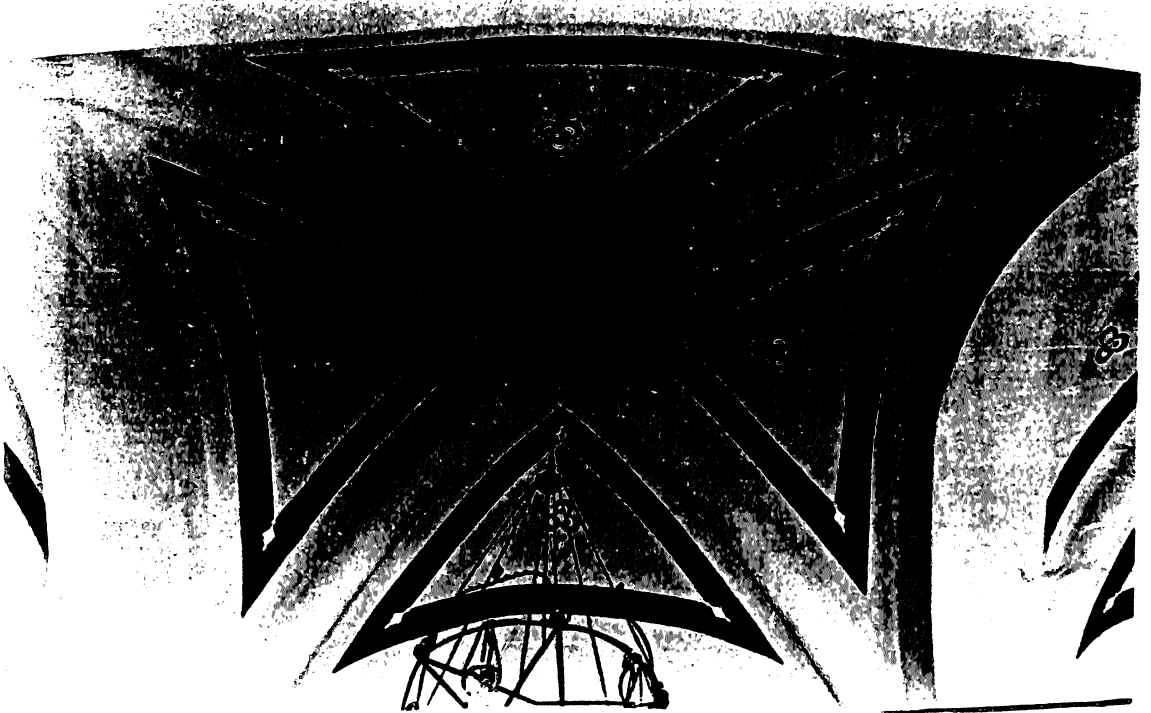
Resim 3.2. Kılıç Ali Paşa C. müezzin mahfili

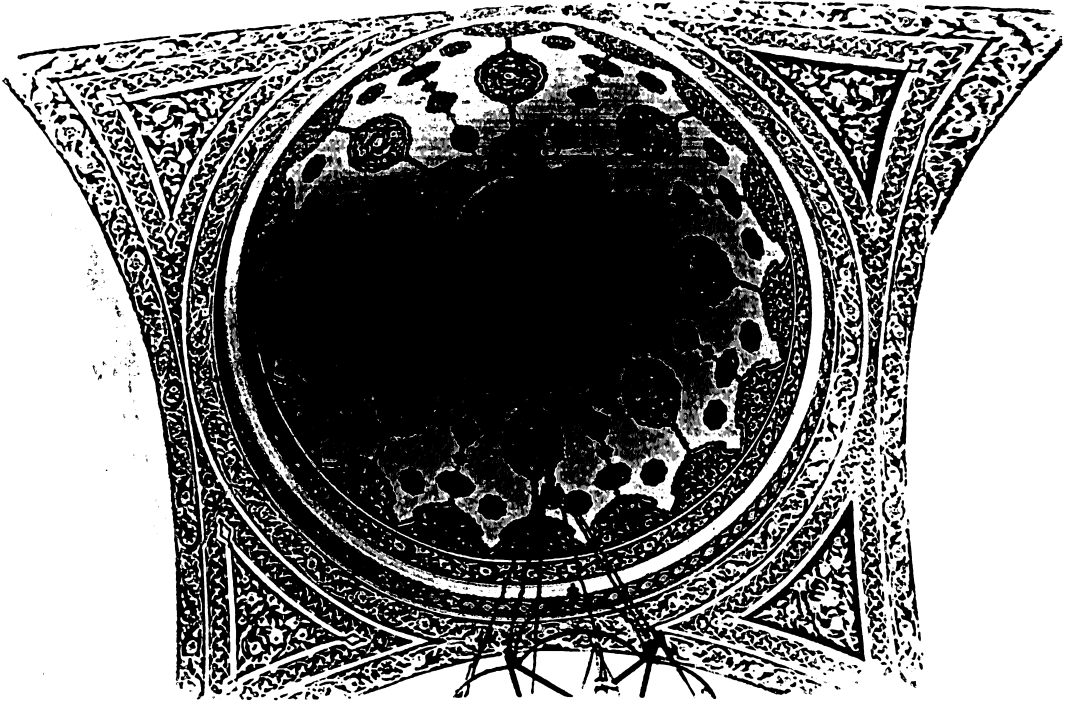
Resim 3.3. Kılıç Ali Paşa C. sağ yan manfil

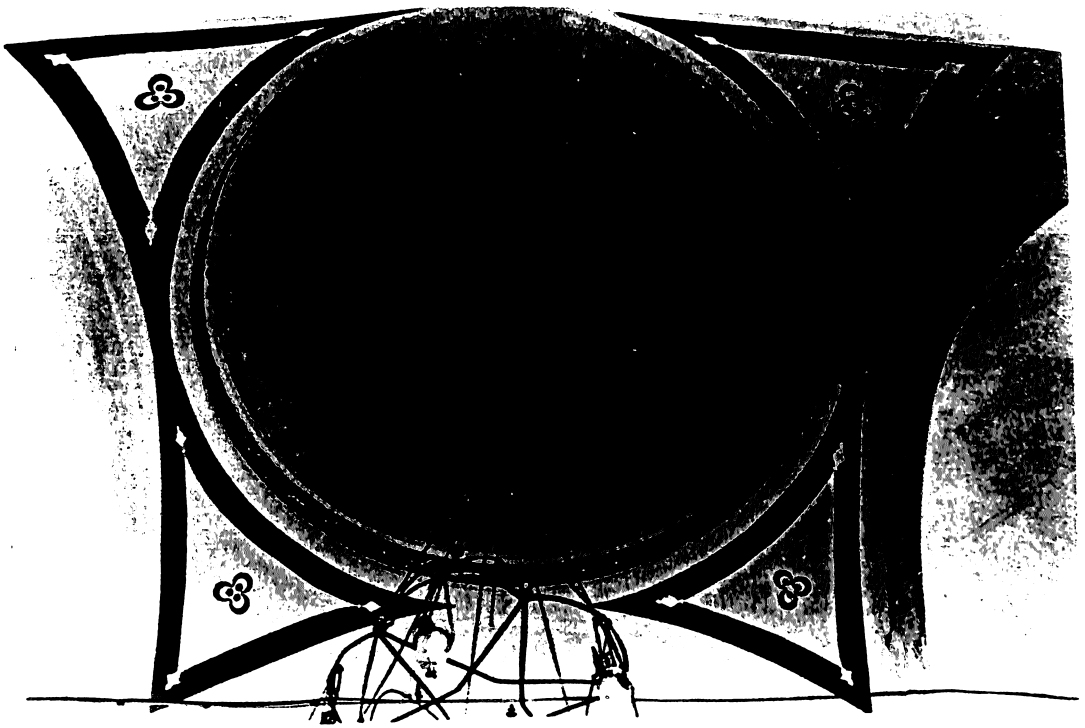
Resim 3.1. Kılıc Ali Paşa C. mahfil katı sütunları

Resim 3.5. Kılıc Ali Paşa C. mahfil tonozu

Resim 3.6. Kılıc Ali Paşa C. mahfil kubbesi

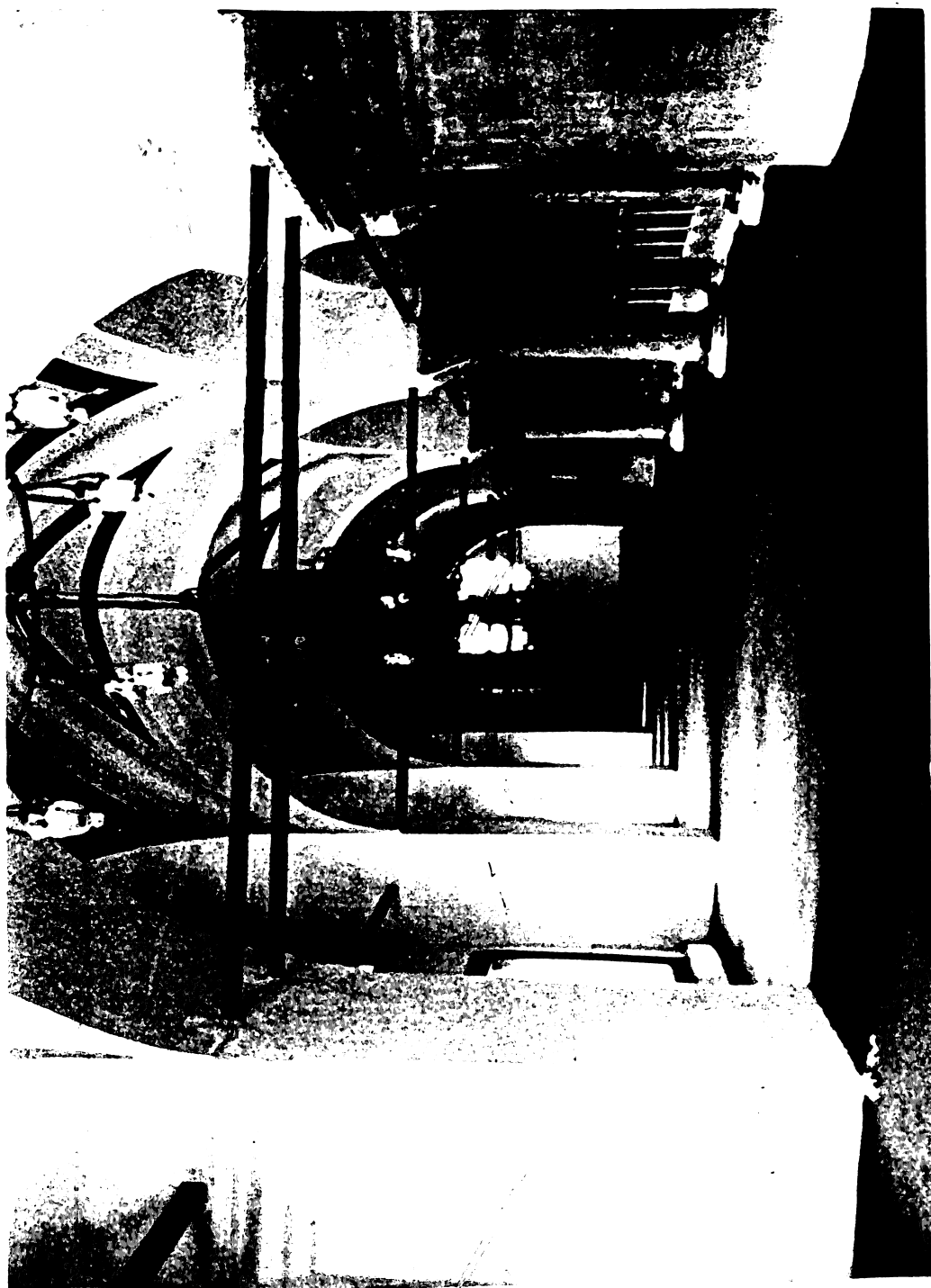
Resim 3.7. Kılıc Ali Paşa C. mahfil kubbesi

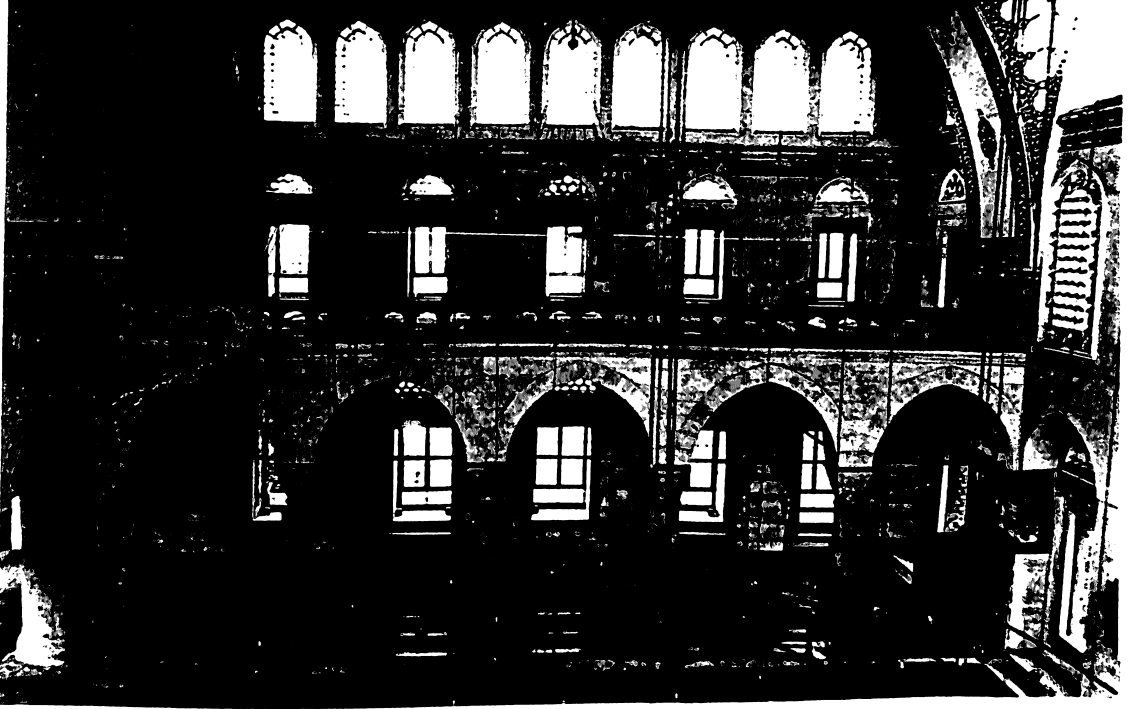
Resim 3.8. Kılıc Ali Pasa C. manfil katı pencereleri

Resim 3.9. Kılıc Ali Paşa C. mahfil altı pencereleri

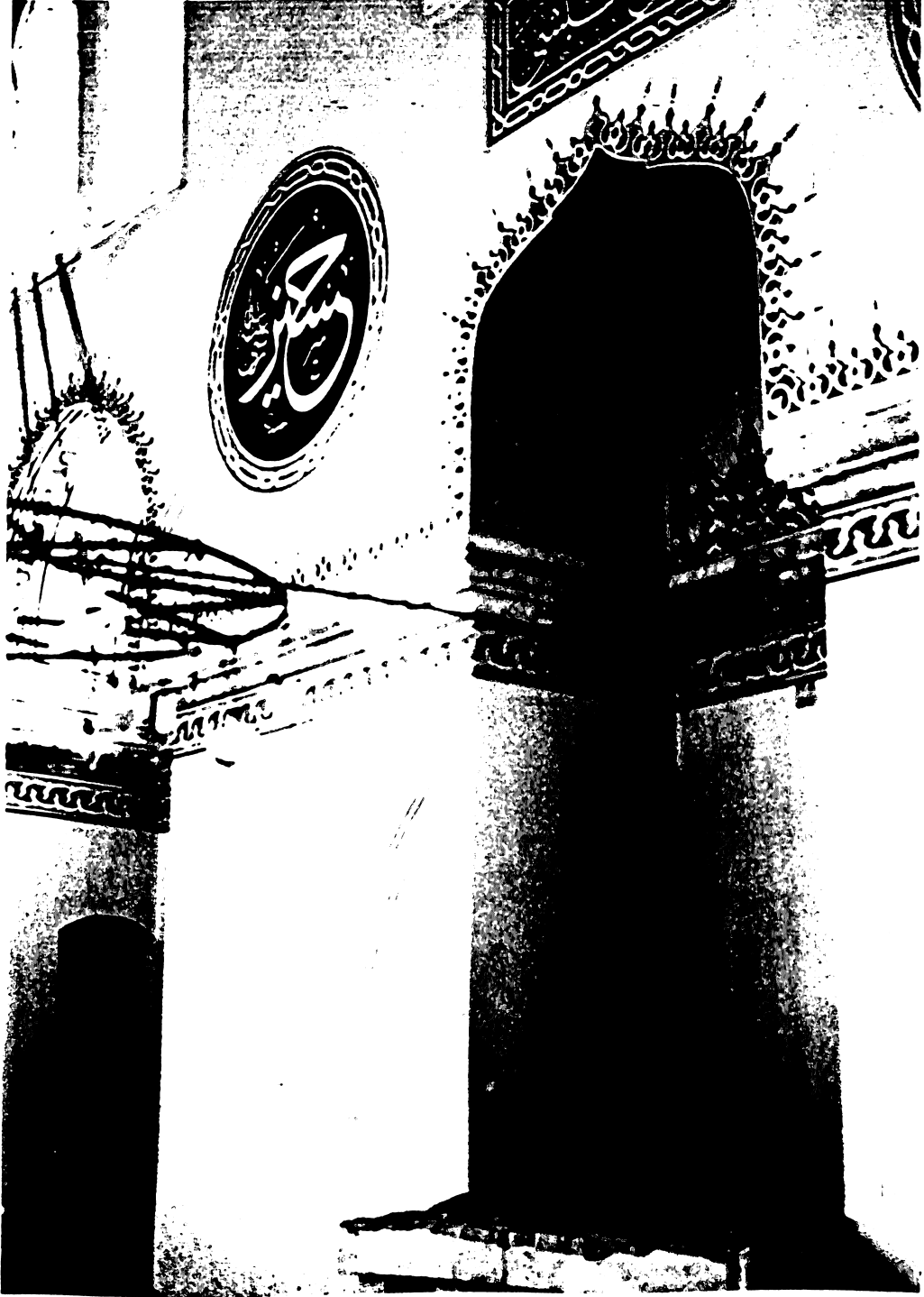
Resim 3.10. Kilic Ali Pasa C. mahfil kati

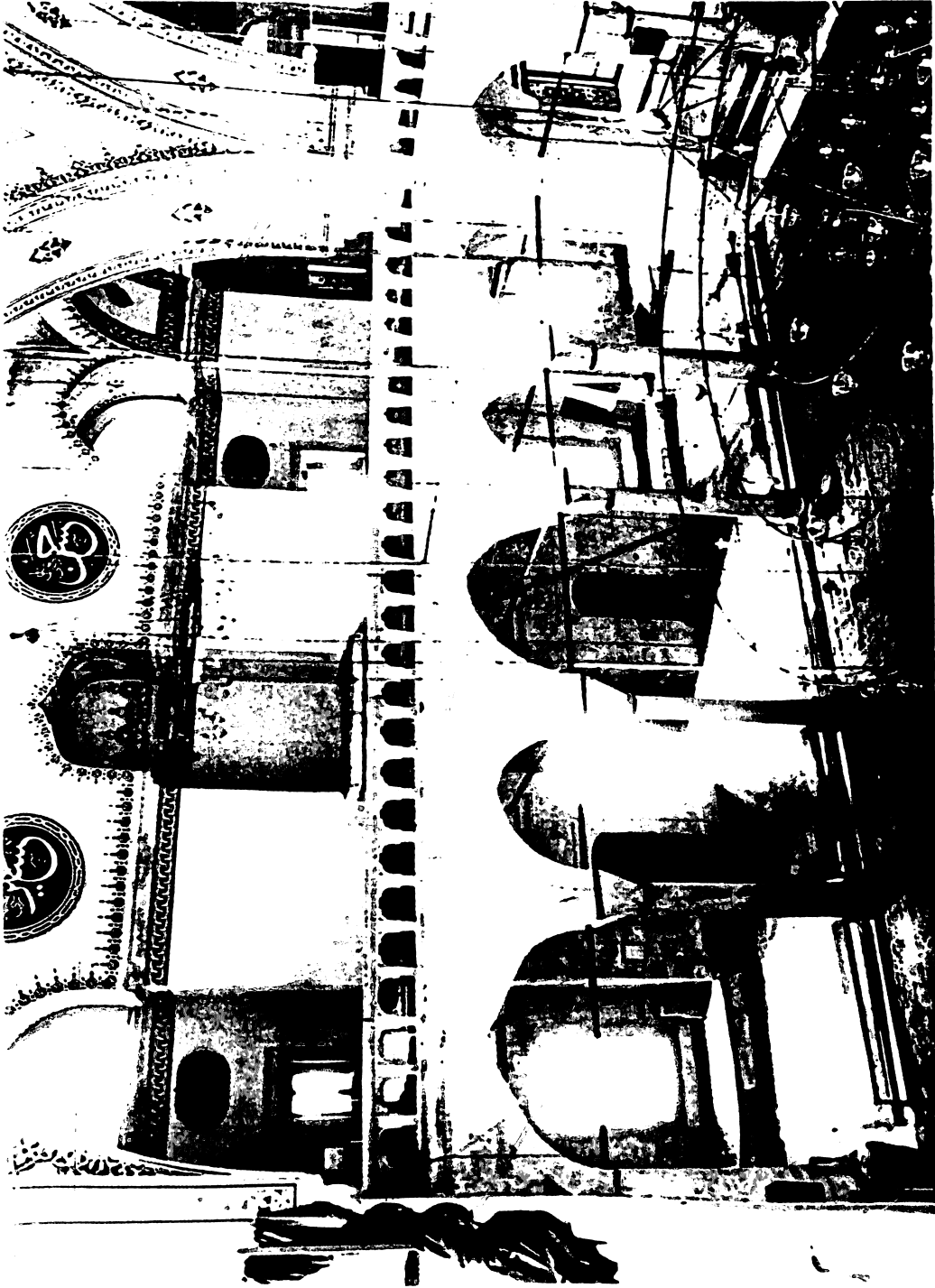
Resim 3.11. Zal Mahmut Paşa C. sol yan mahfil

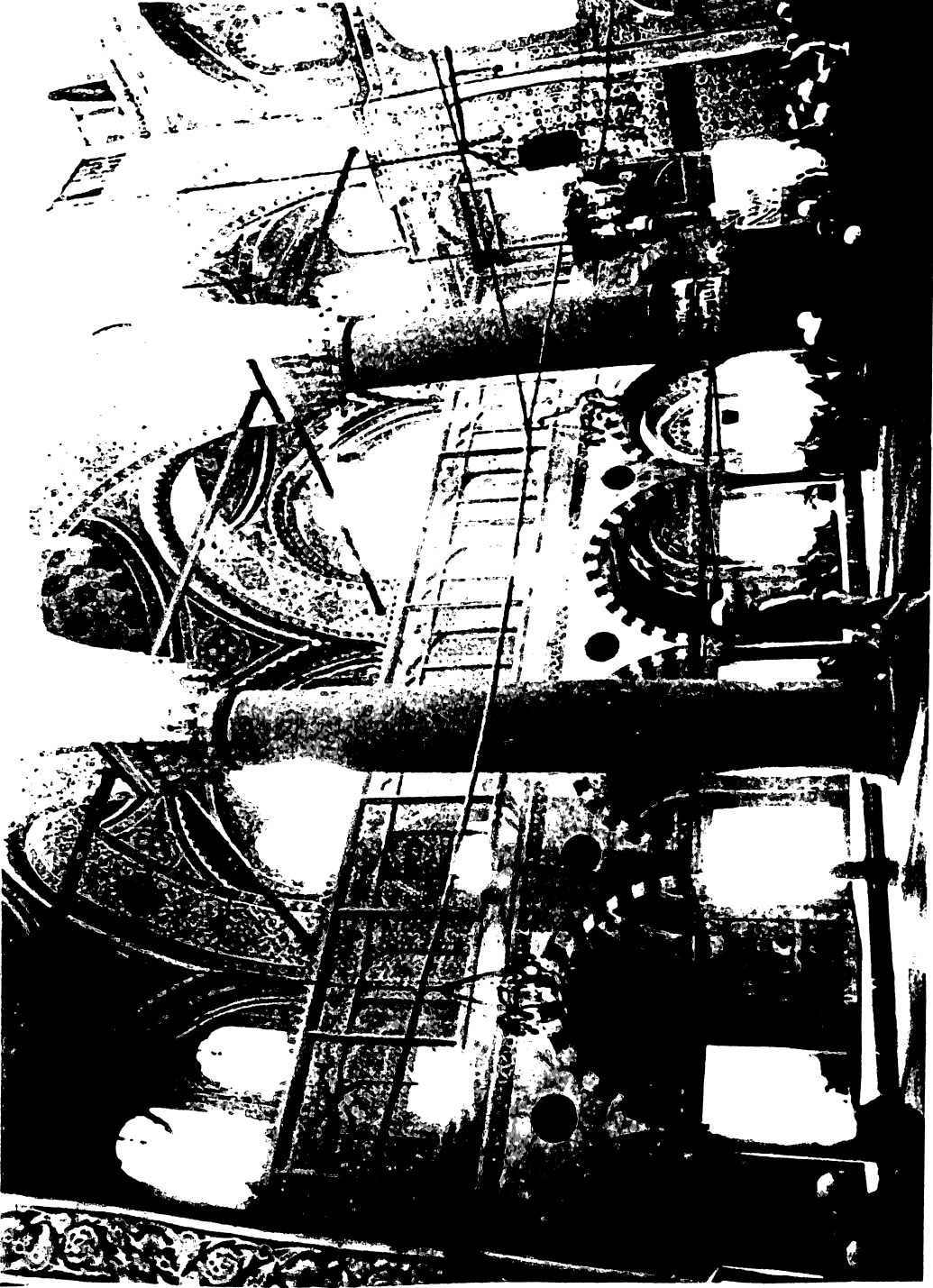
Resim 3.12. Zal Mahmut Paşa C. sol arka köşe

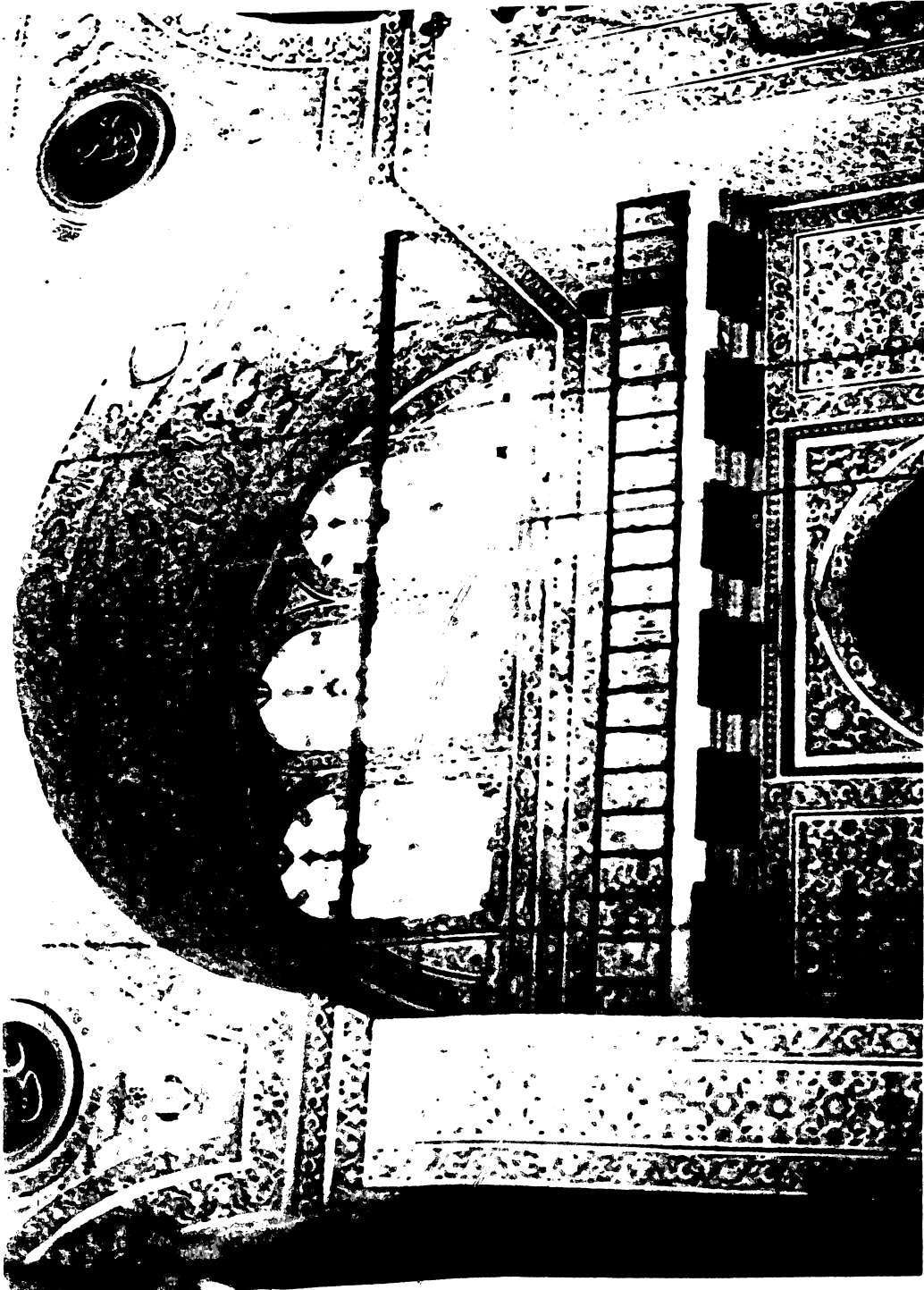
Resim 3.13. Zal Mahmut Paşa C. kuzey duvarındaki niş

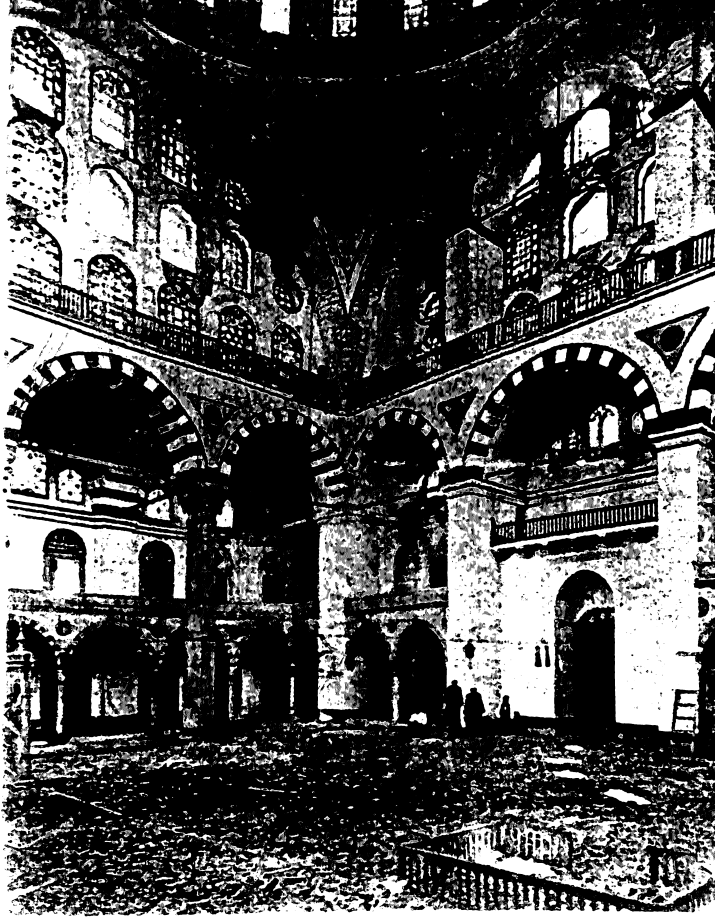
Resim 3.14. Zal Mahmut Paşa C. arka mahfil

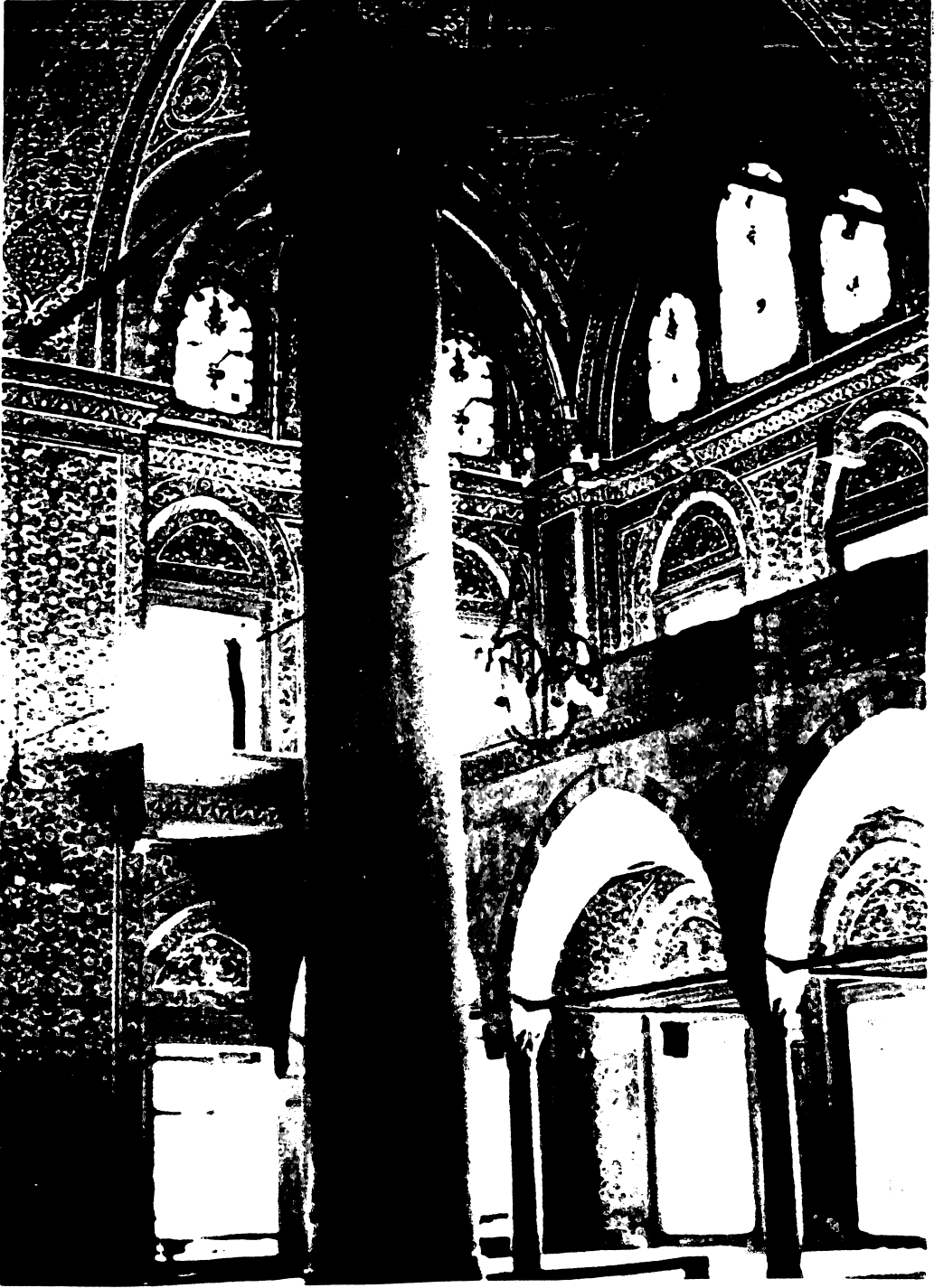
Resim 3.15. Mihrimah C. (Edirnekapi) sol yan mahfil

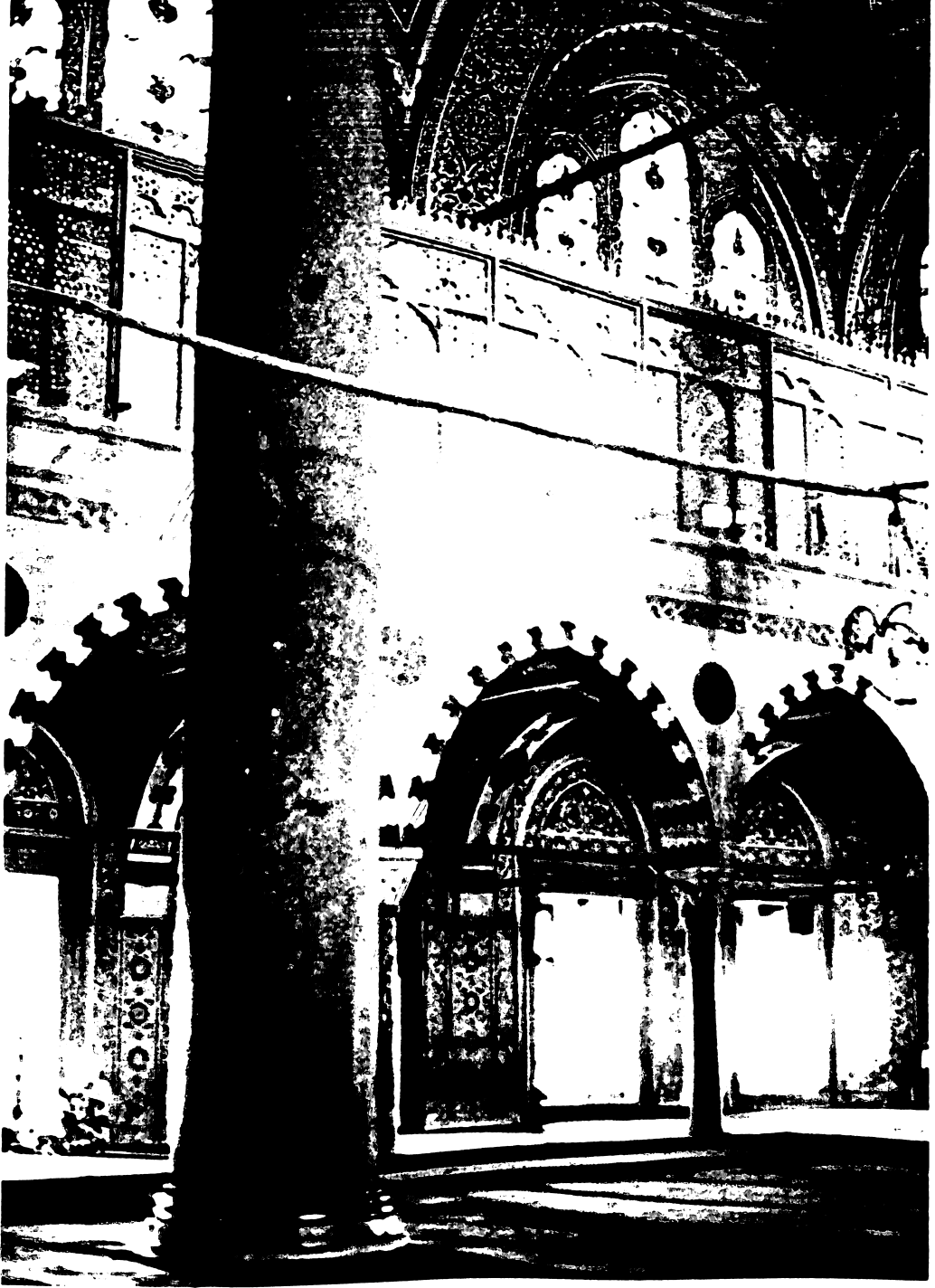
Resim 3.16. Mihrimah C. (Edirnekapi) muezzin mahfili

Resim 3.17. Minrman C. (Edirnekapı)
caminin 20. yy basındaki
durumu

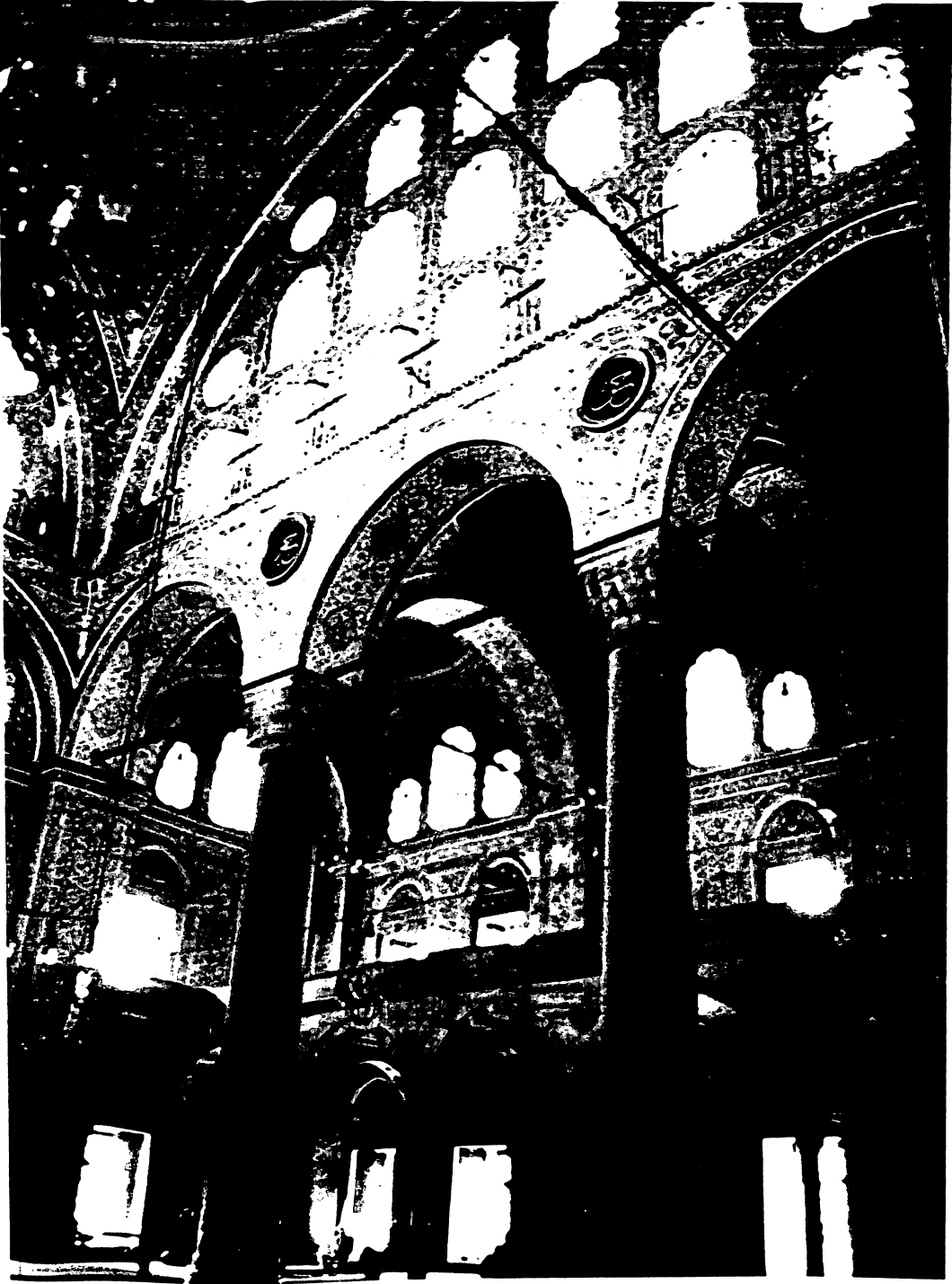
Resim 3.18. Mihrimah C. (Edirnekapı) sağ yan mahfil

Resim 3.19. Mihrimah C. (Edirnekapi) sol yan mahfil

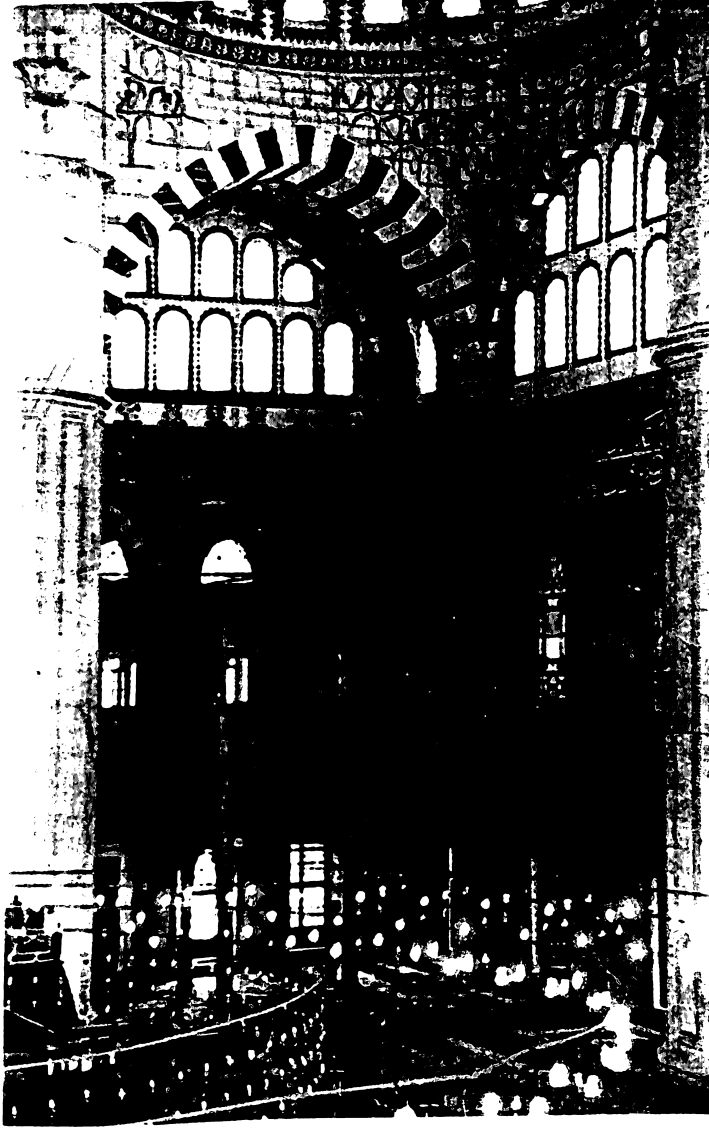
Resim 3.20. Mihriman C. (Edirnekapi)
giris kapısı yanı

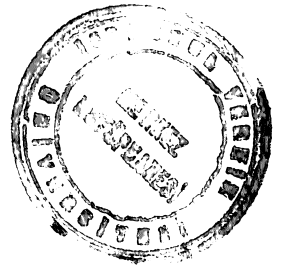
Resim 3.21. Mihrimah C. (Edirnekapi) sağ yan mahfil

Resim 3.22. Selimiye C. (Edirne) hünkâr mahfili girişı

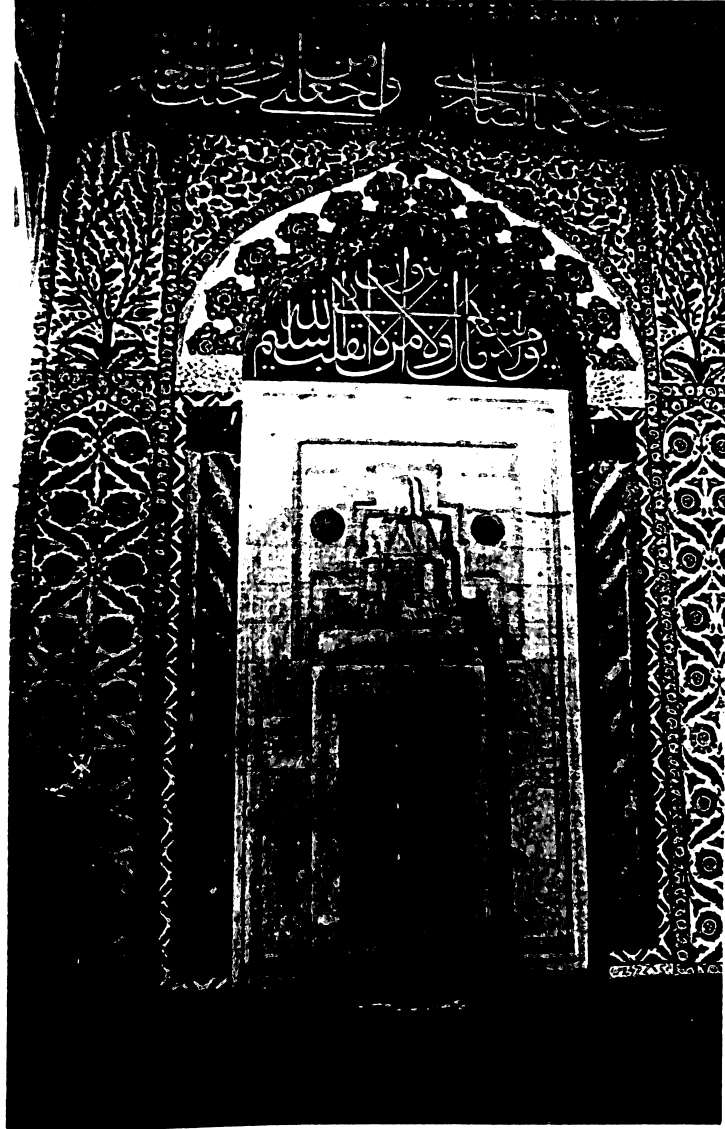

Resim 3.23. Selimiye C. (Edirne) hünkâr mahfili

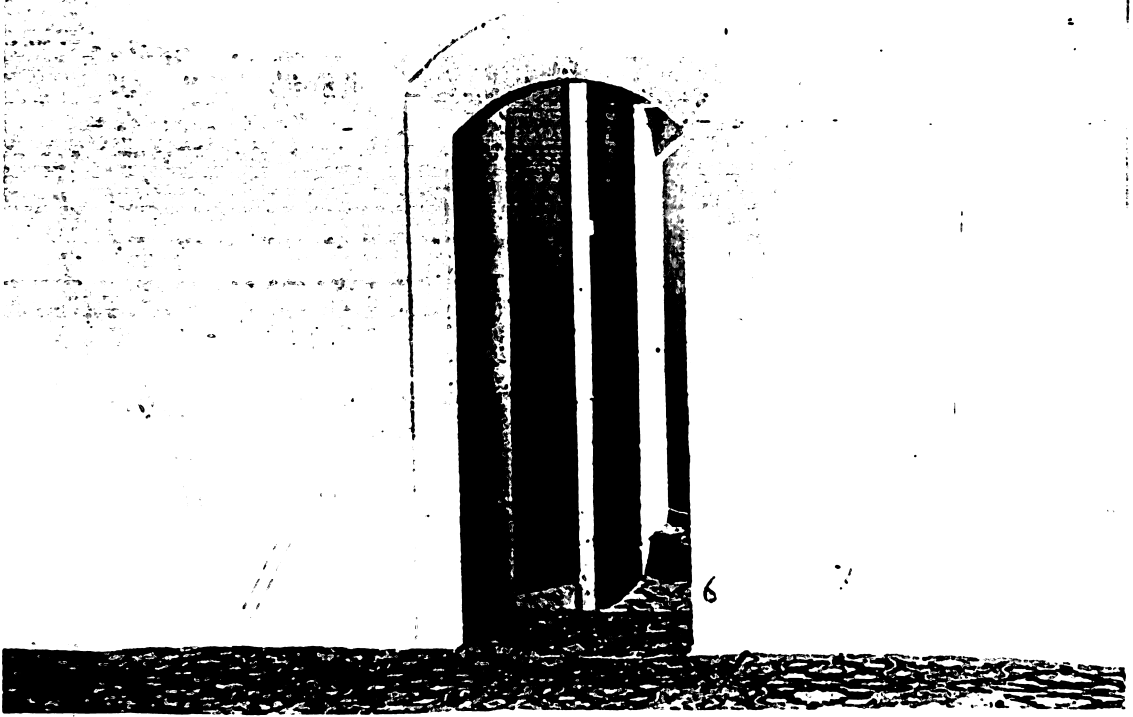
Resim 3.24. Selimiye C. (Edirne) hünkâr mahfili yan oda girişi

Resim 3.25. Selimiye C. (Edirne) hünkâr mahfili mihrabı

Resim 3.26. Selimiye C. (Edirne) hünkâr
mahfili penceresi

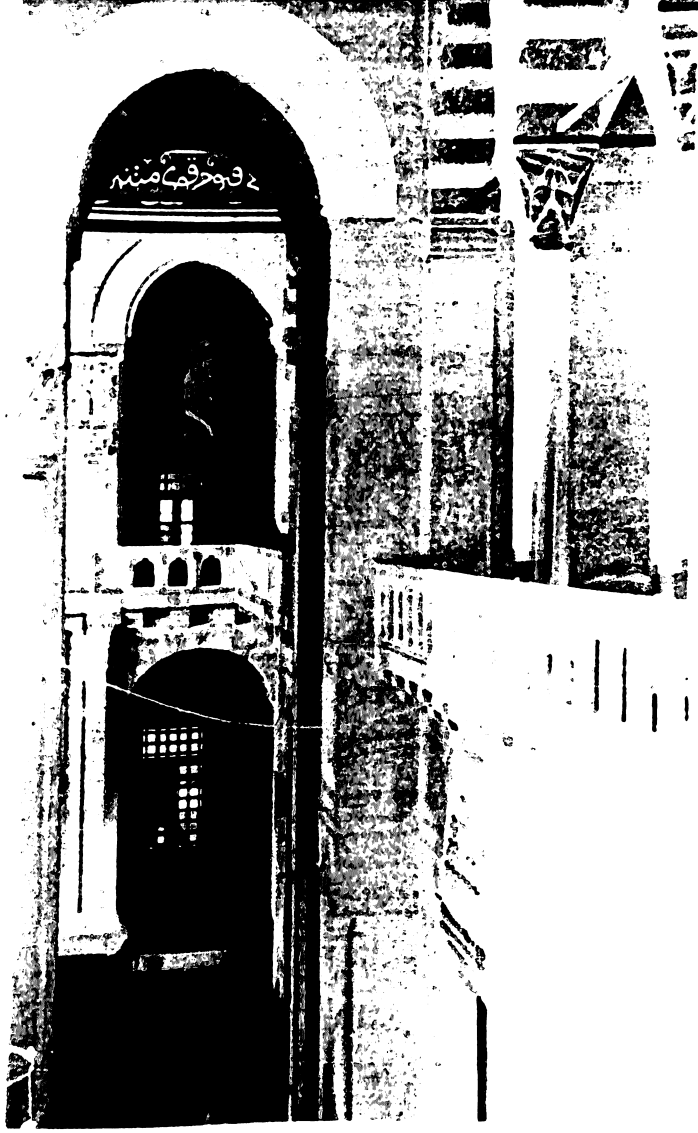
Resim 3.27. Selimiye C. (Edirne) mahfiller arası geçişler

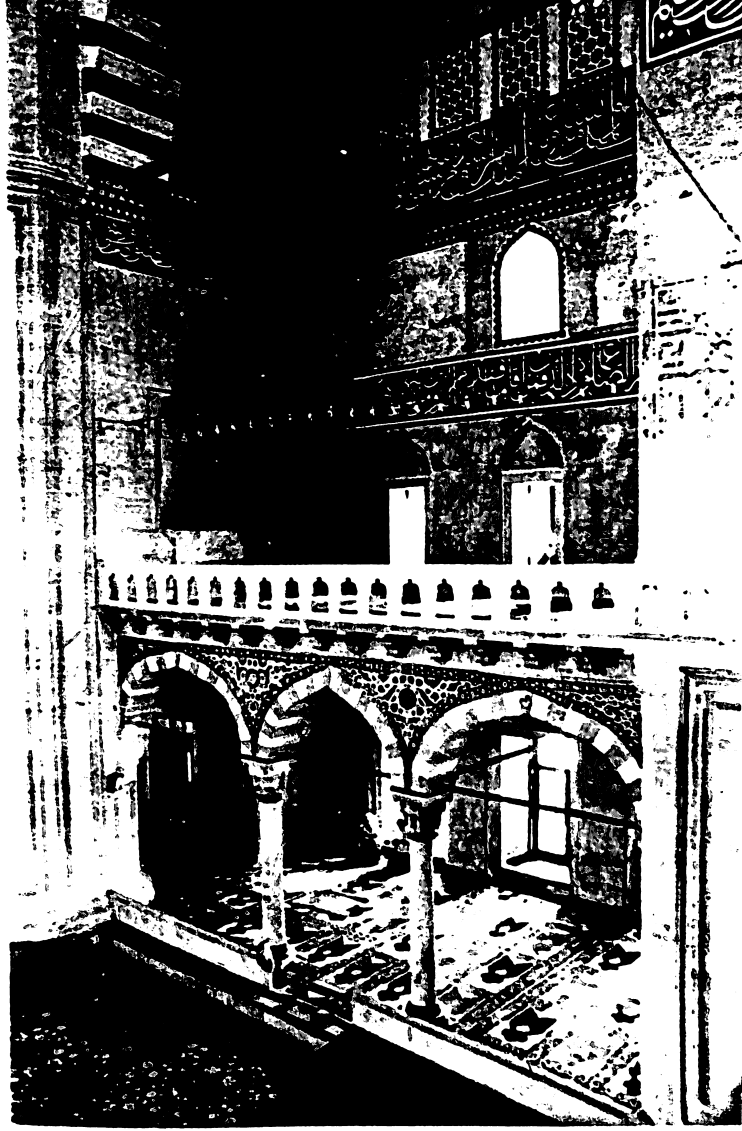
Resim 3.28. Selimiye C. (Edirne) sol yan mahfil mihrabı

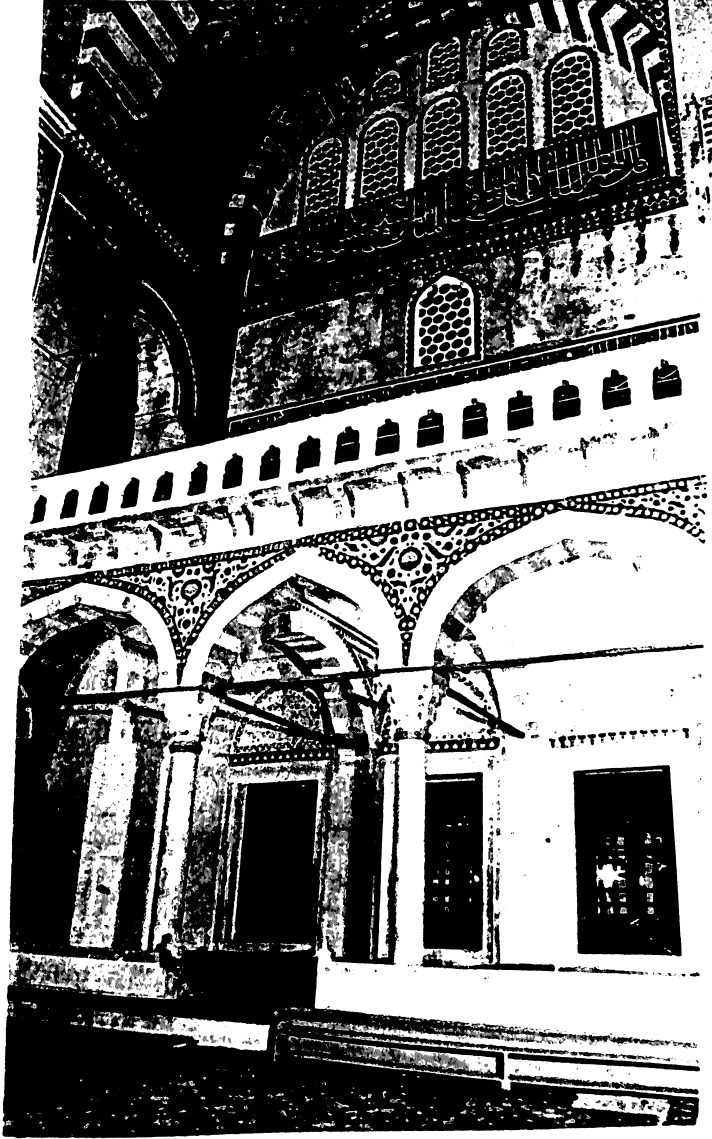
Resim 3.29. Selimiye C. (Edirne) arka mahfil

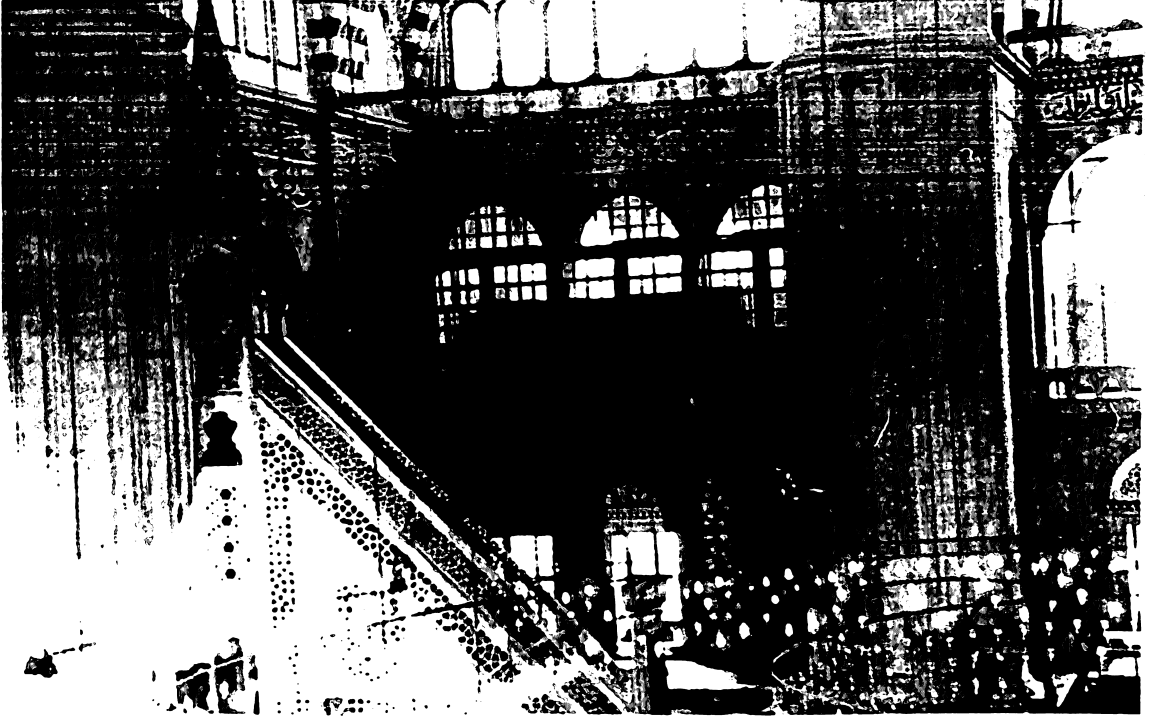
Resim 3.30. Selimiye C. (Edirne) arka köşe

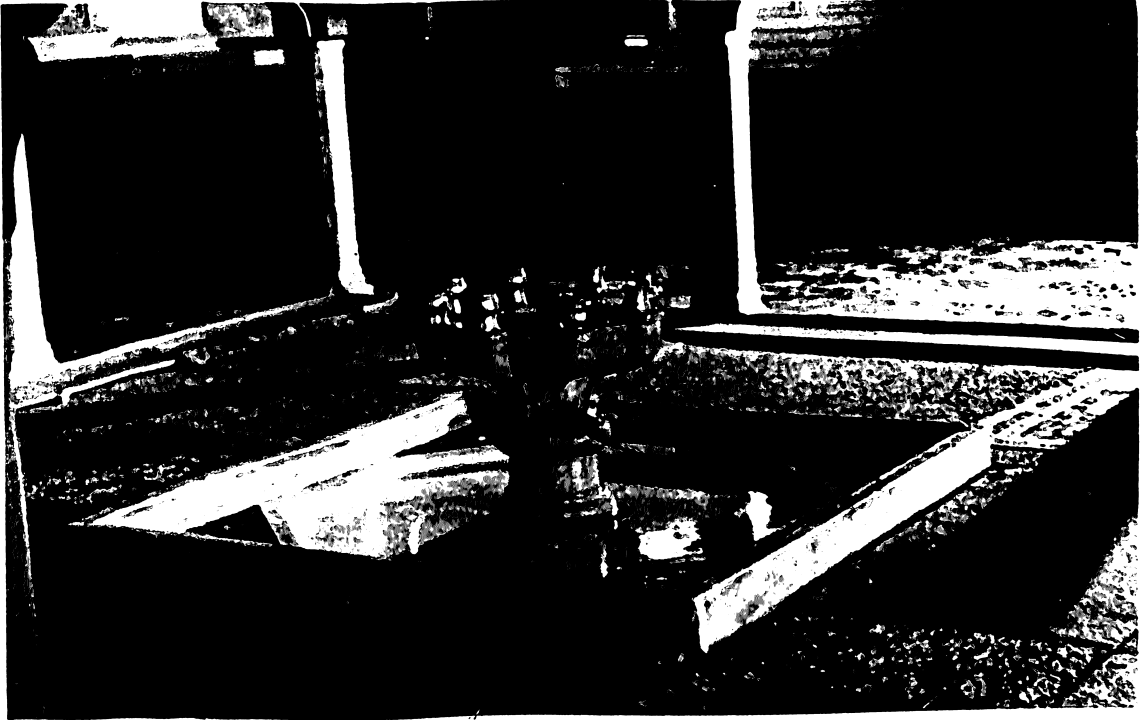
Resim 3.31. Selimiye C. (Edirne) arka mahfil

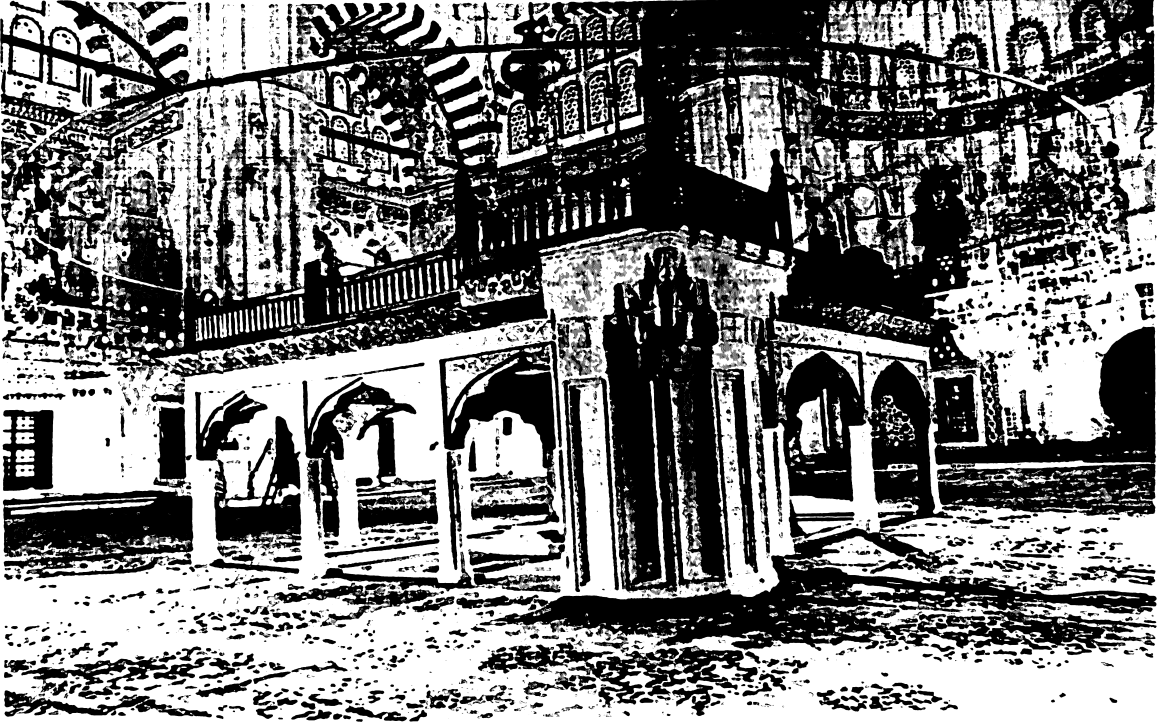
Resim 3.32. Selimiye C. (Edirne) arka mahfil

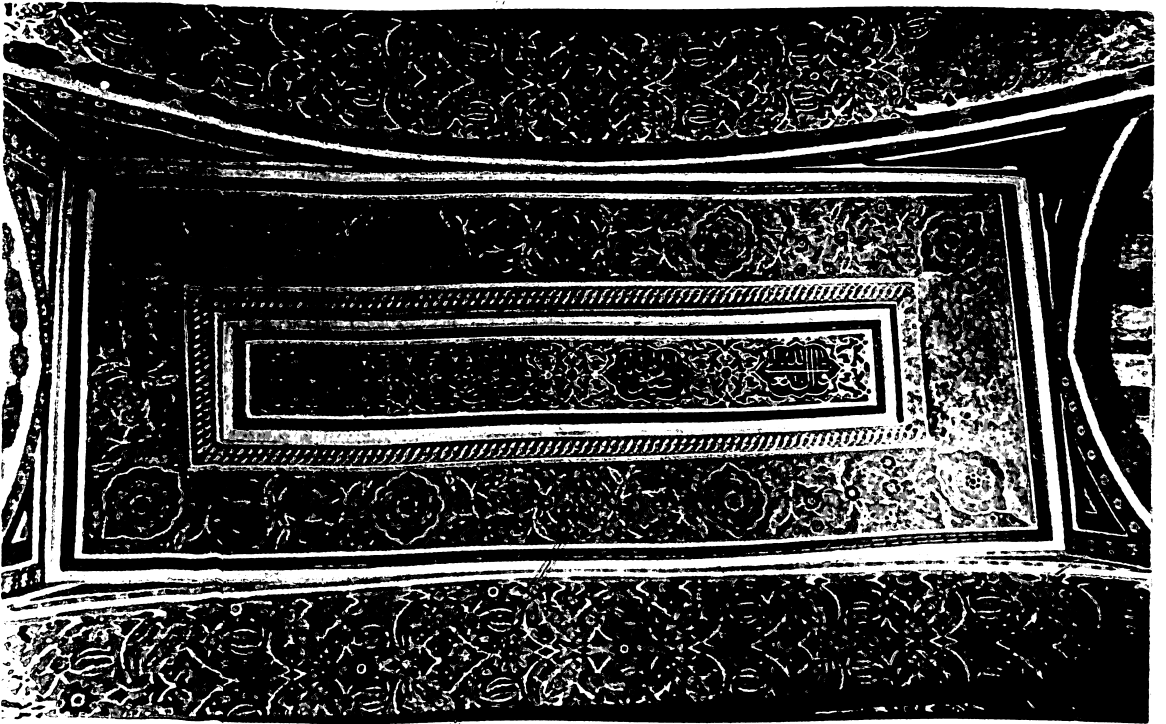
Resim 3.33. Selimiye C. (Edirne) sağ yan mahfil (kitaplık)

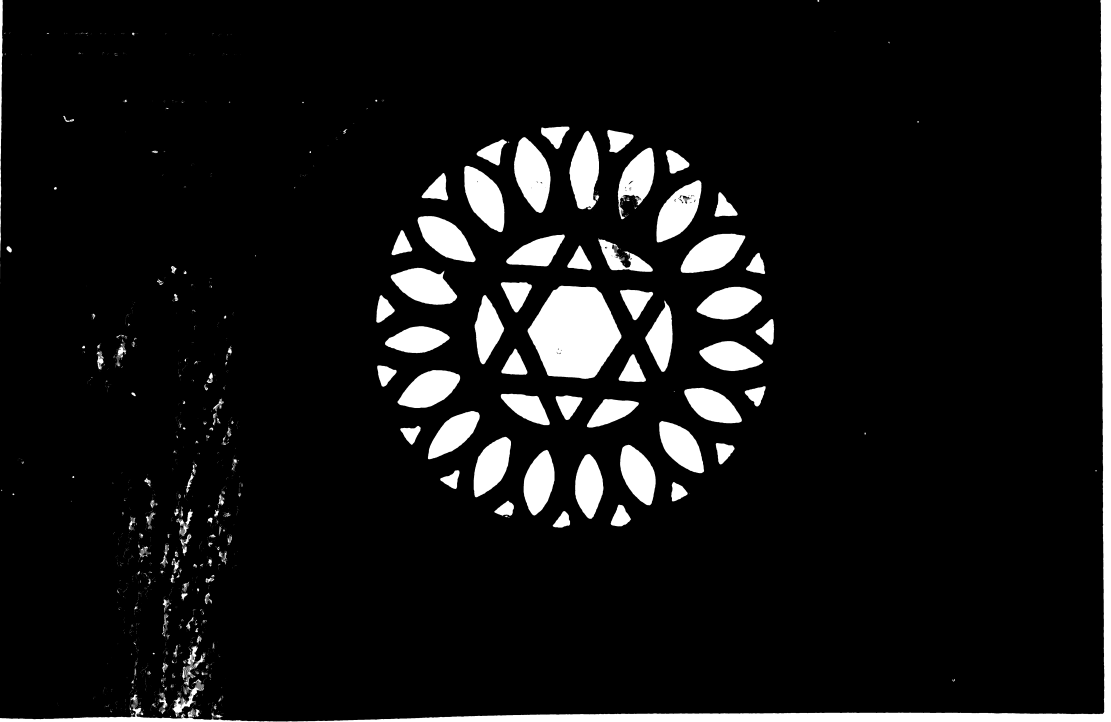
Resim 3.34. Selimiye (Edirne) müezzin mahfili altındaki şadırvan

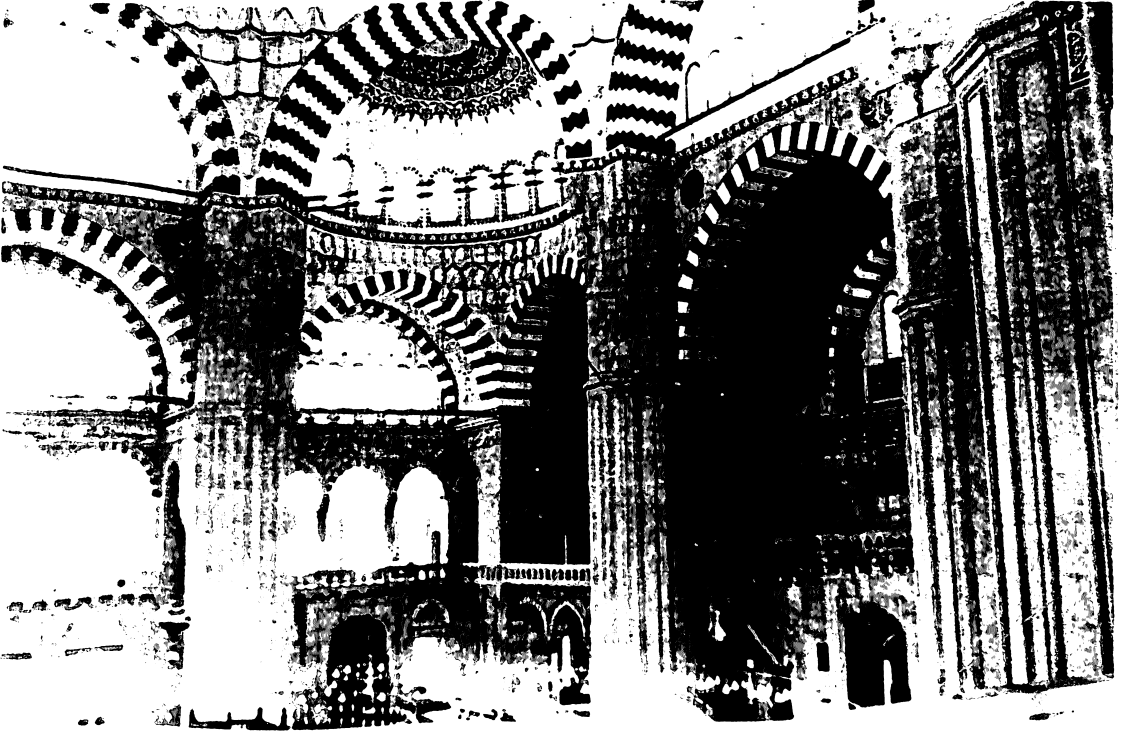
Resim 3.35. Selimiye C. (Edirne) müezzin mahfili

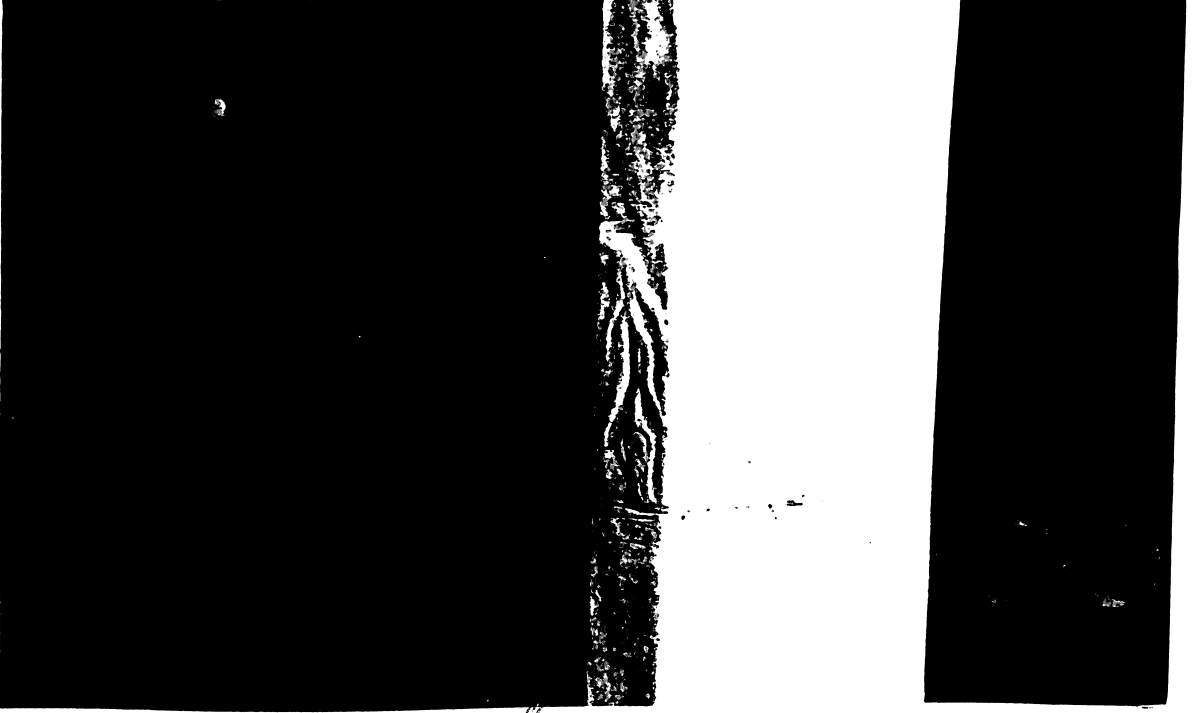
Resim 3.36. Selimiye C. (Edirne) mahfil alt tavanı

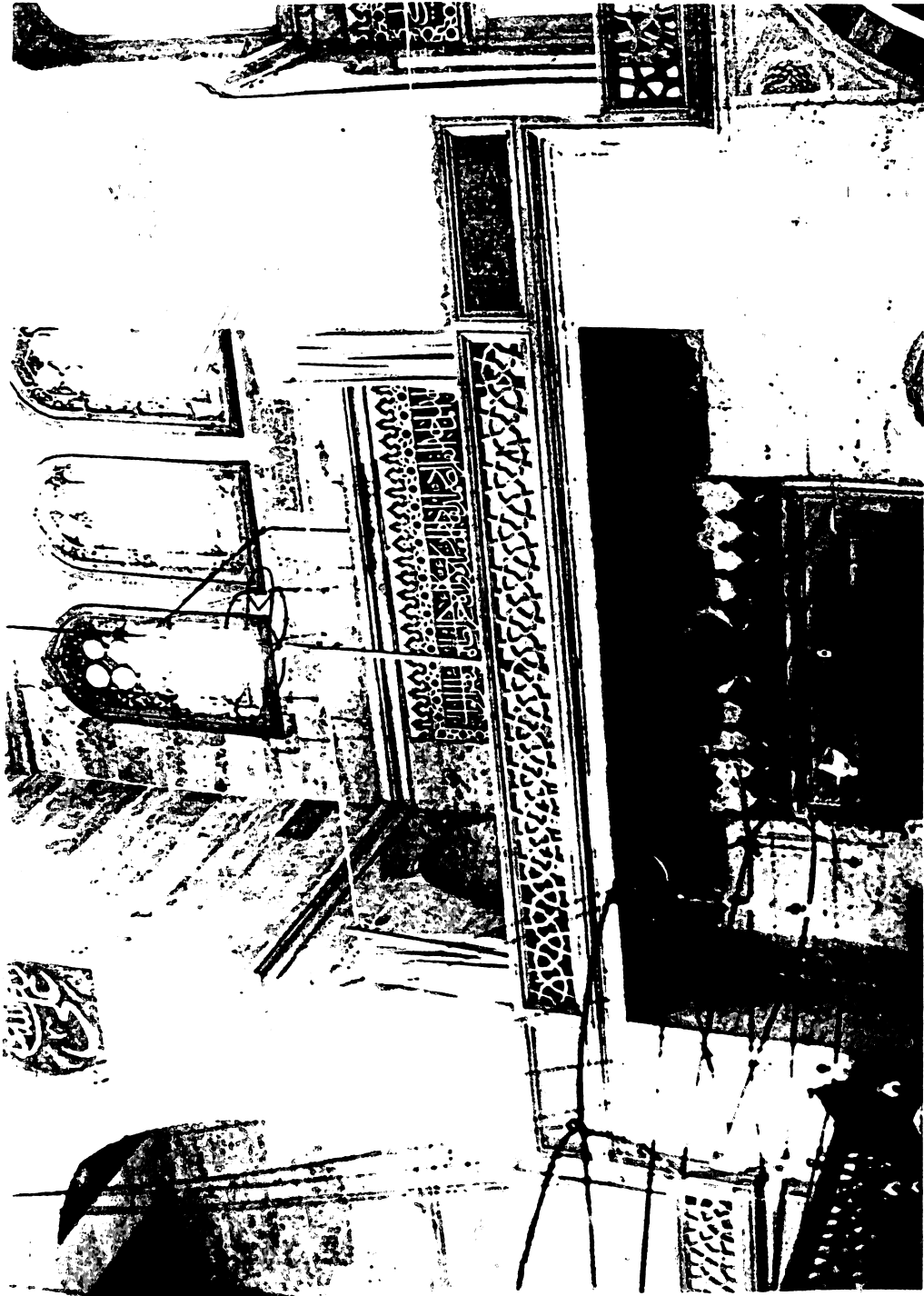
Resim 3.37. Selimiye C. (Edirne) mahfil merdiveni penceresi

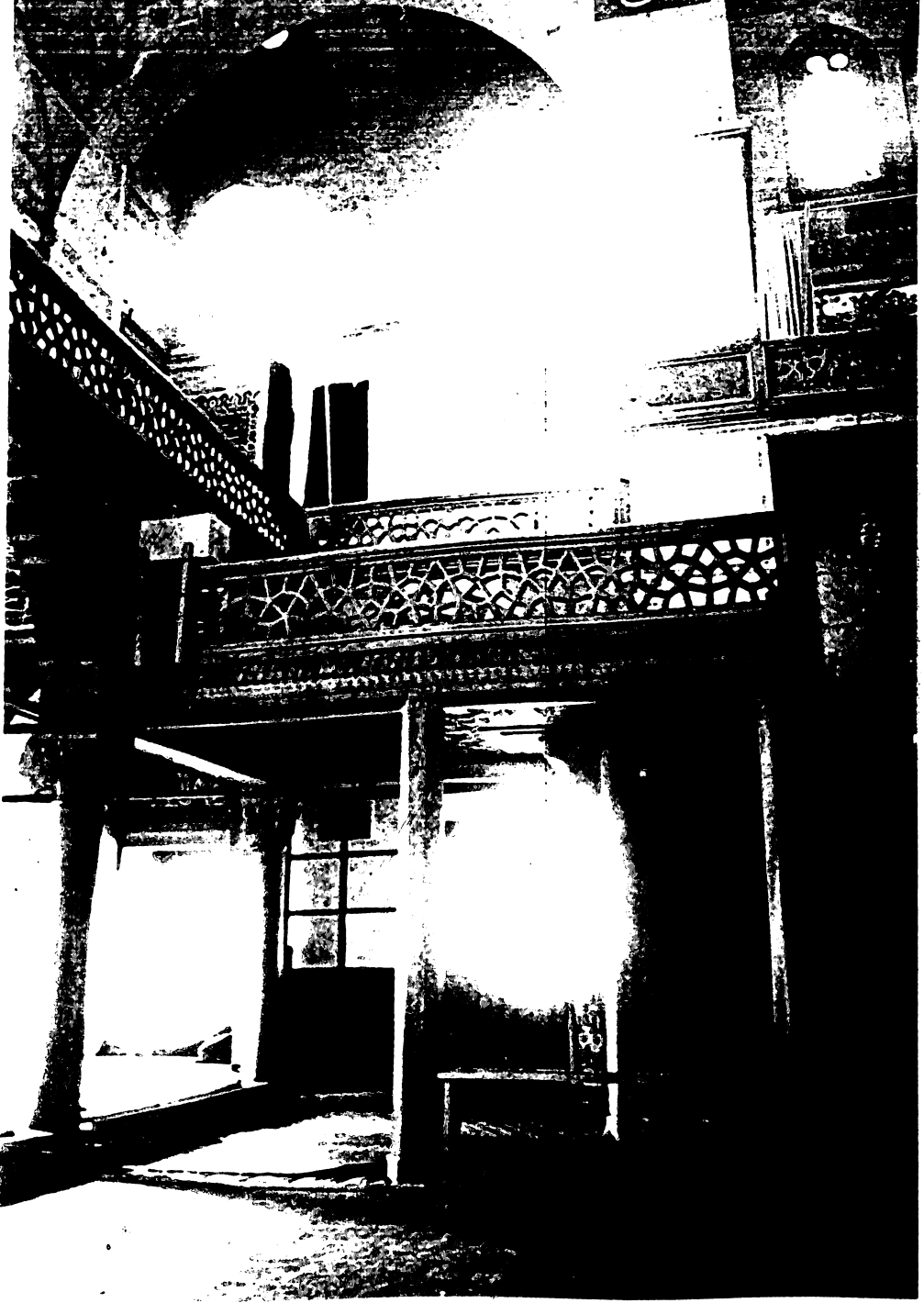
Resim 3.38. Selimiye C. (Edirne) sağ arka köşe

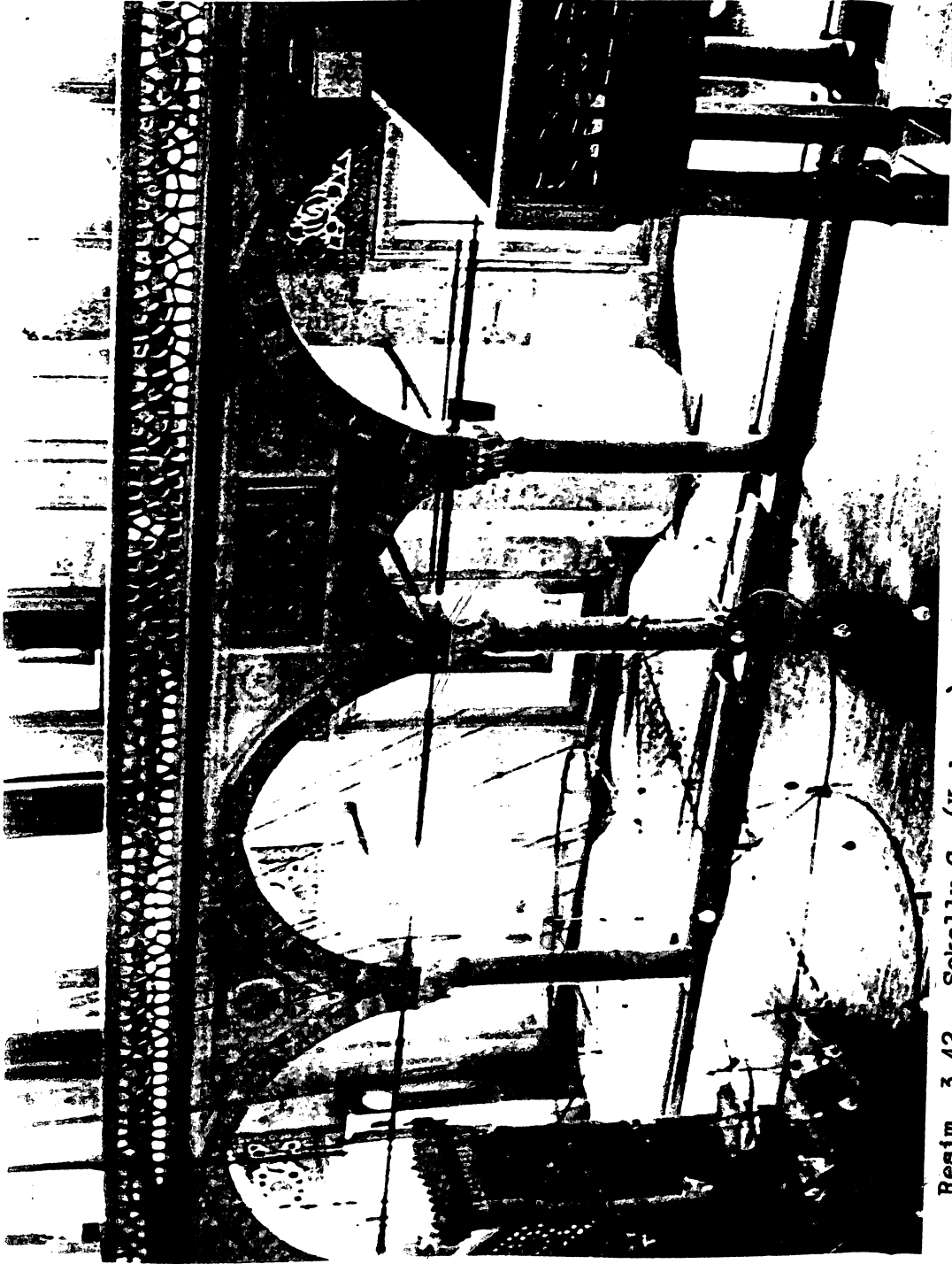
Resim 3.39. Selimiye C. (Edirne) müezzin mahfili sütunu

Resim 3.40. Sokollu C. (Kadirga) arka mahfil

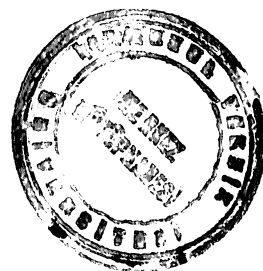
Resim 3.41. Sokollu C. (Kadirga) muezzin mahfili

Resim 3.42. Sokollu C. (Kadirga) sağ yan mahfil

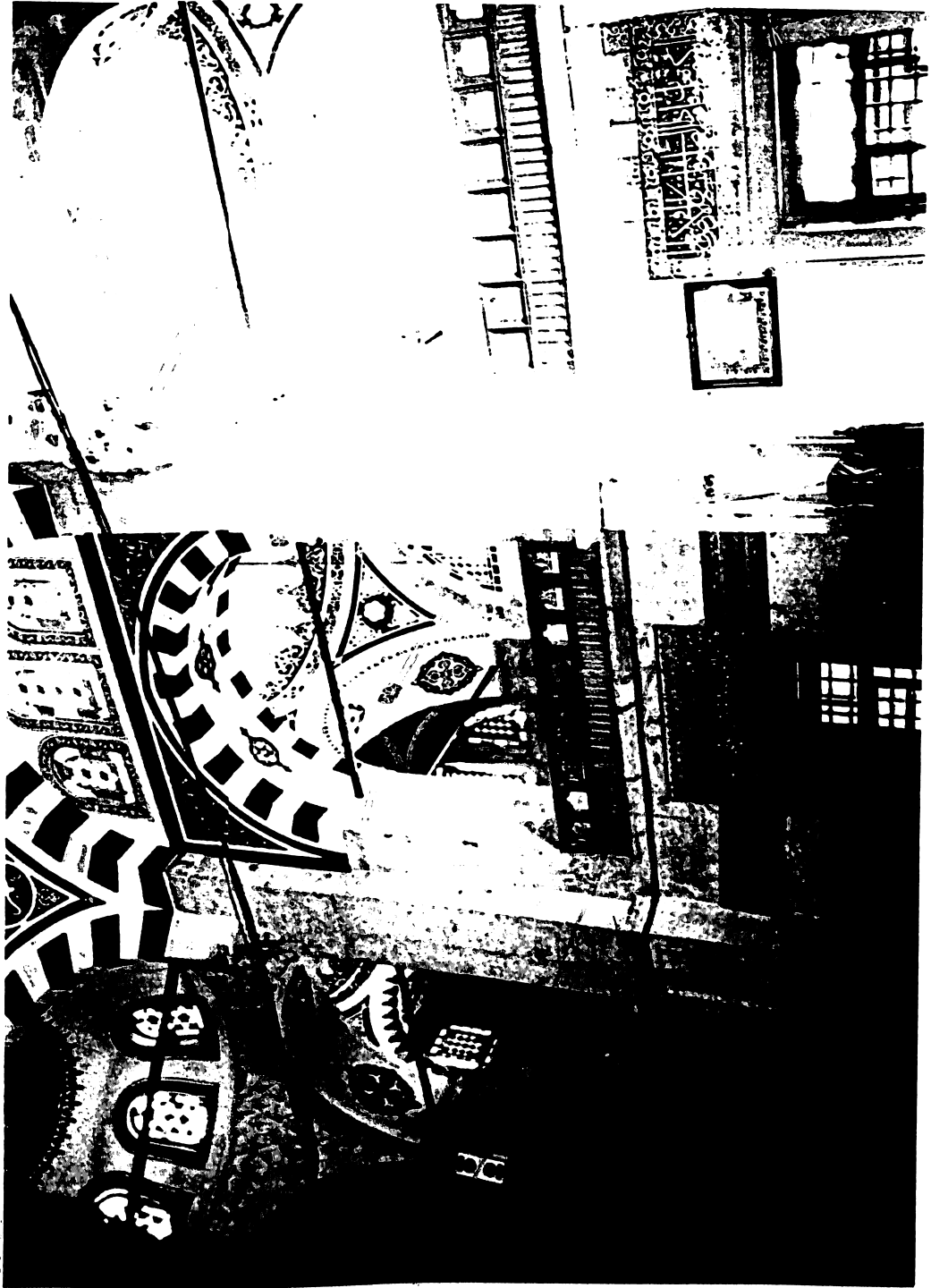

Resim 3.13. Soloklu C. (Kadirga) sol arka kose

Resim 3.44. Sokollu C. (Kadırga) sol yan mahfil

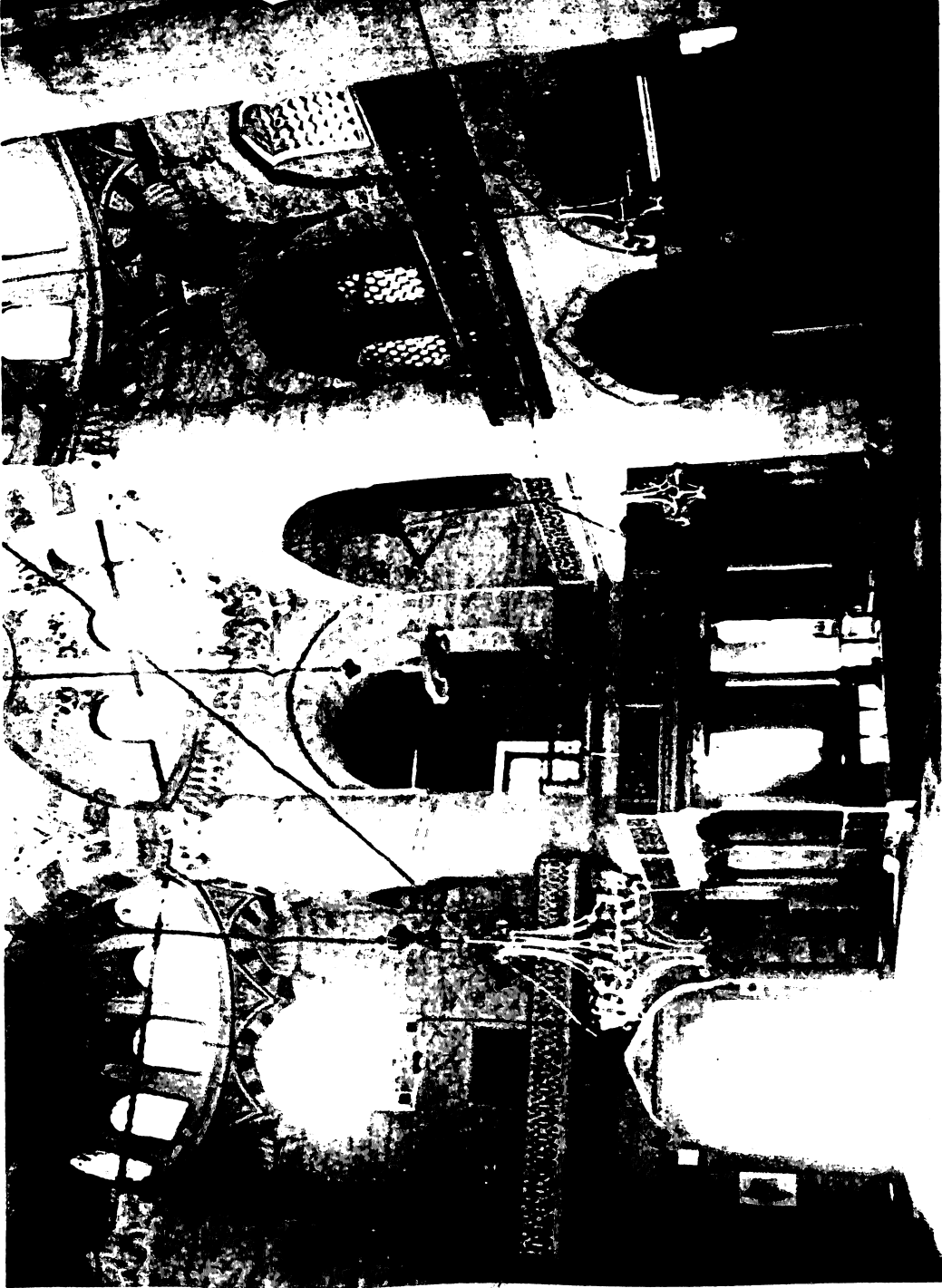
Resim 3.45. Mesih Paşa C. sol yan mahfil

Resim 3.46. Mesih Paşa C. sağ arka ve müezzin mahfili

Resim 3.47. Mesih Paşa C. müezzîn mahfili

Resim 3.48. Nişancı C. sol arka köşe

Resim 3.49. Nişancı C. sol yan mahfil

Resim 3.50. Kara Ahmet Paşa C. müezzin mahfili

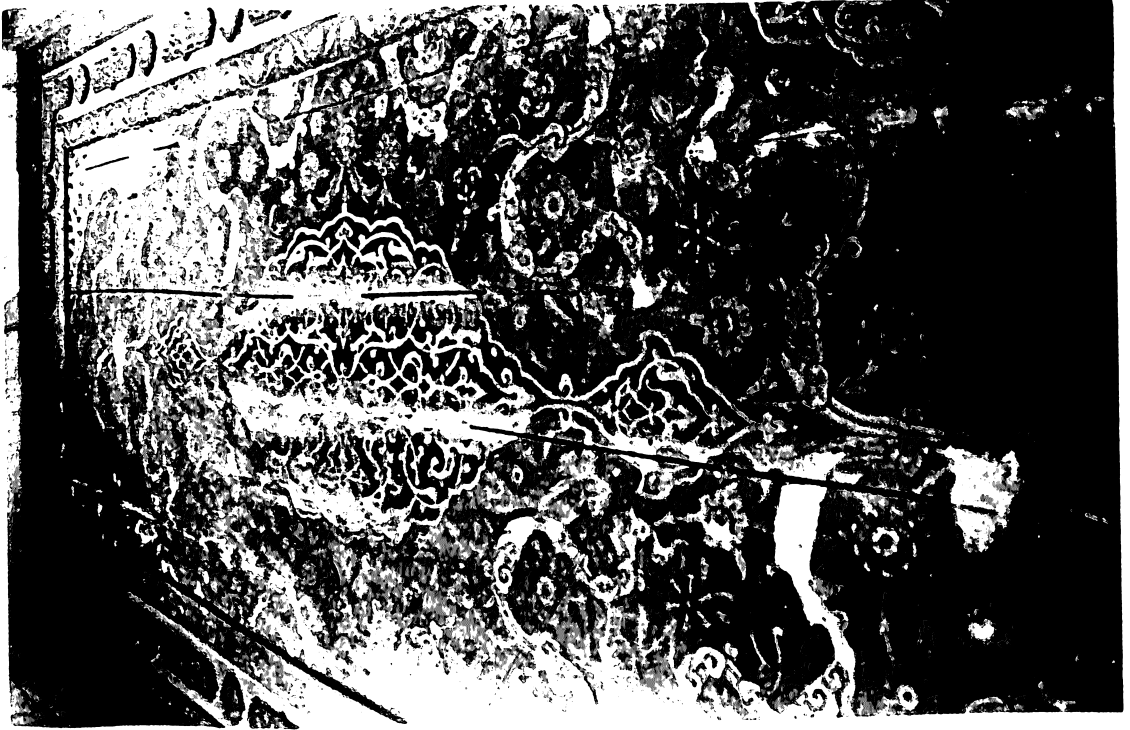
Resim 3.51. Kara Ahmet Pasa C. sol yan mahfil

Resim 3.52. Kara Annet Pasa C. yan
manfil minrası

Resim 3.53. Kara Ahmet Pasa C. kapi sol yanı

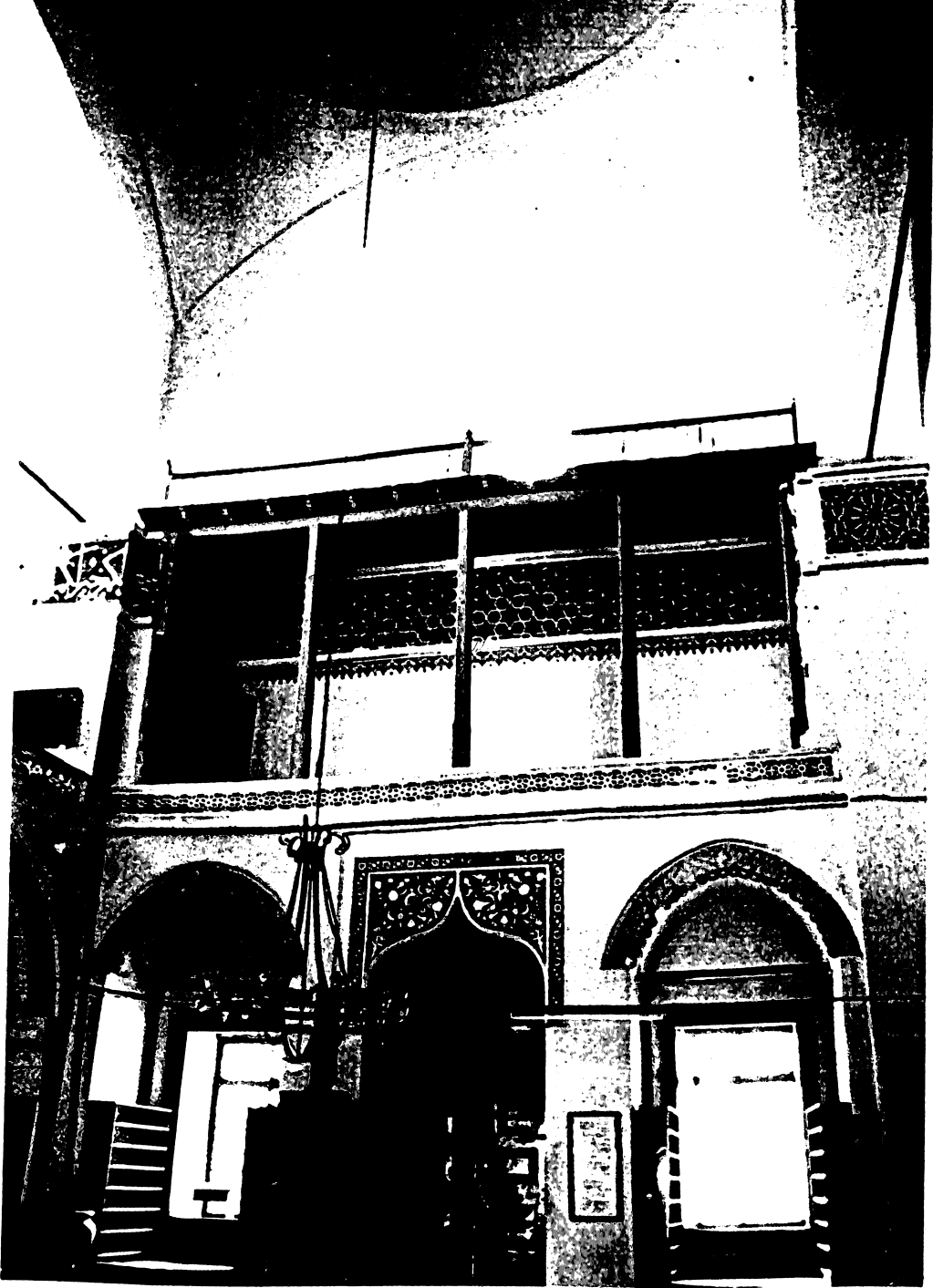
Resim 3.54 Kara Ahmet Pasa C. kapi yanı mahfili alt tavanı

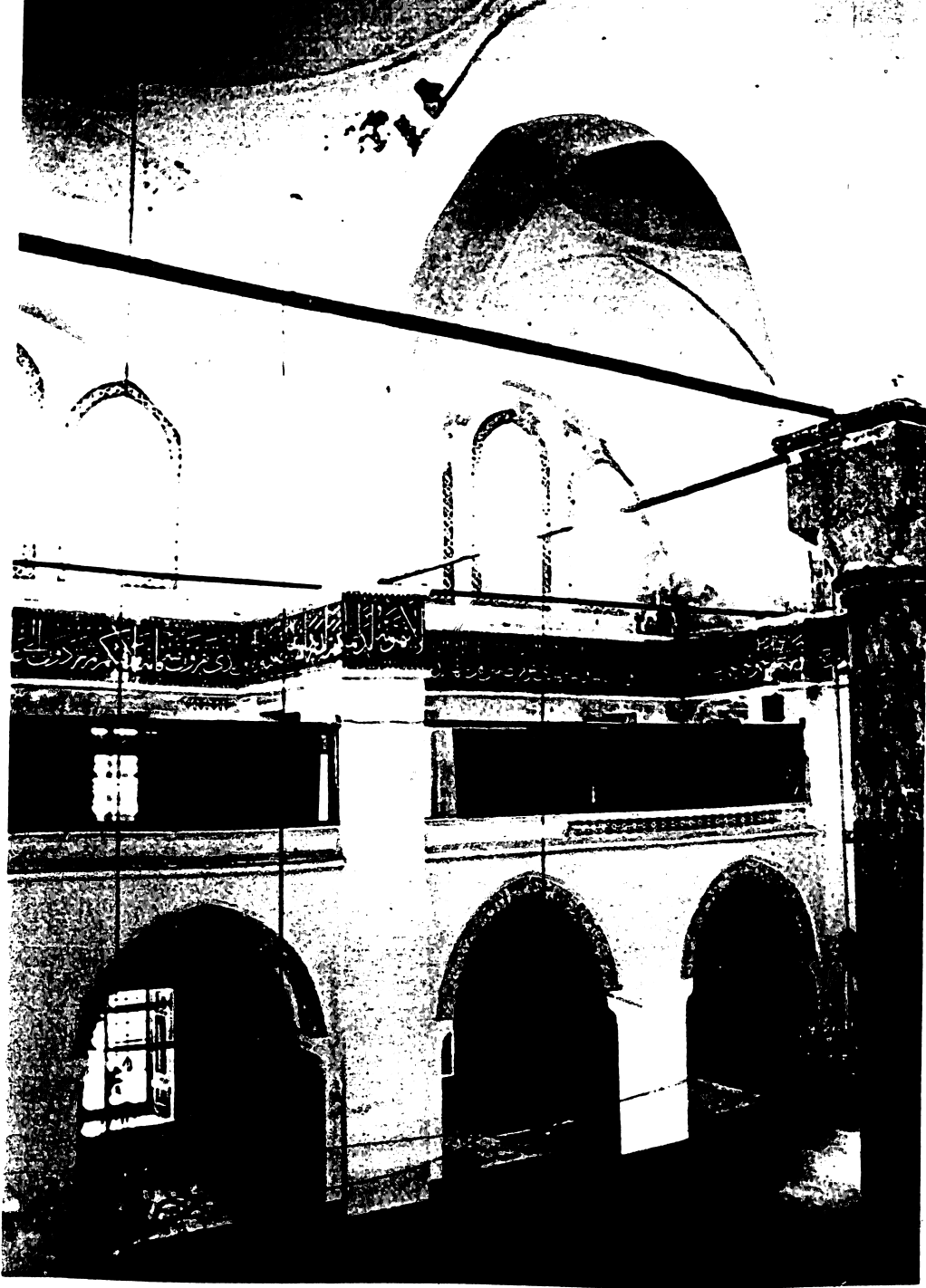
Resim 3.60. Piyale Paşa C. // müezzin mahfili

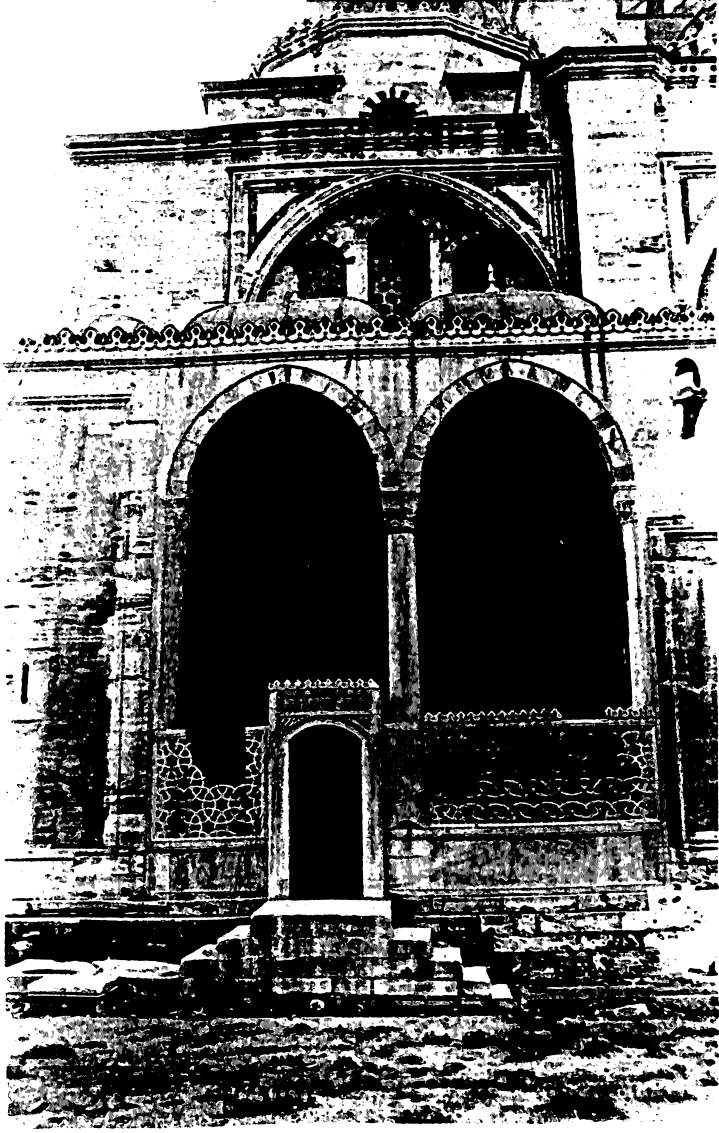
Resim 3.61. Piyale Paşa C. müezzin mahfili

Resim 3.62. Piyale Paşa C. kapı üstü mahfili

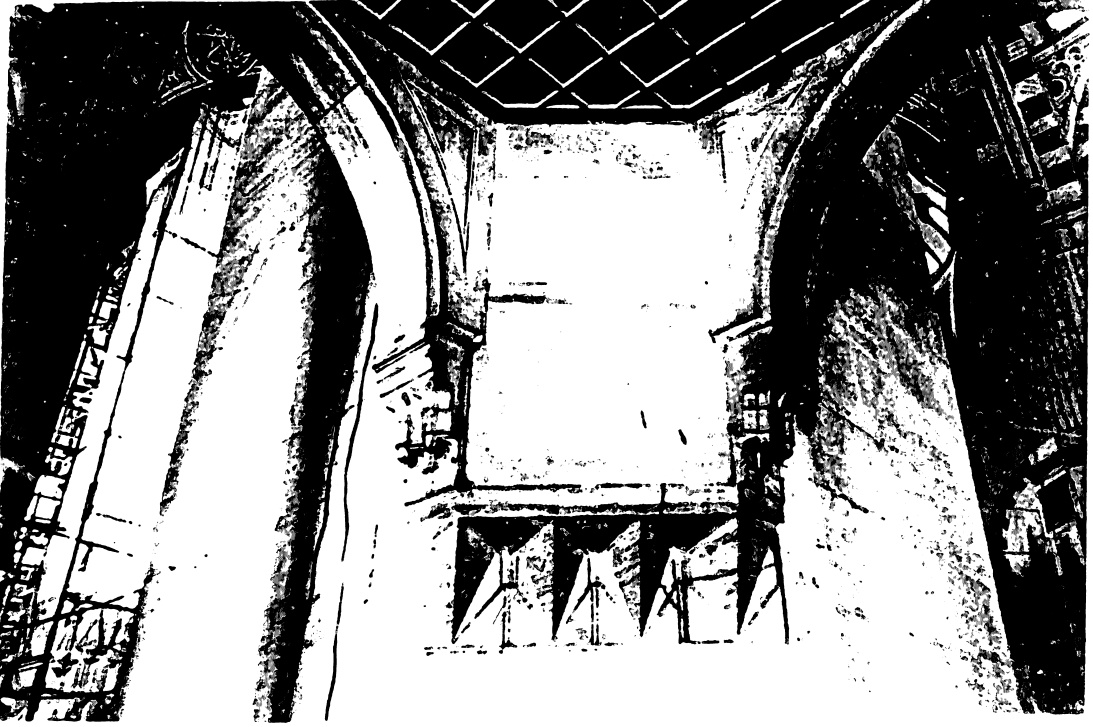
Resim 3.63. Piyale Paşa C. sol yan mahfil

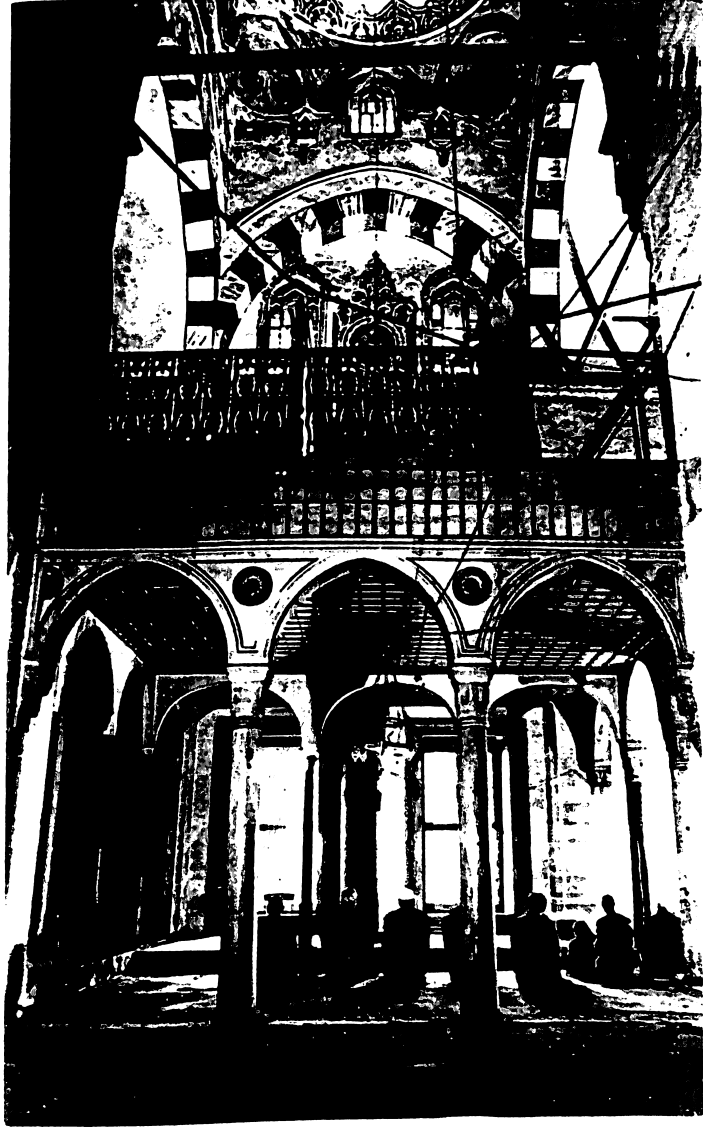
Resim 3.64. Şehzade C. hünkâr mahfili
girişi

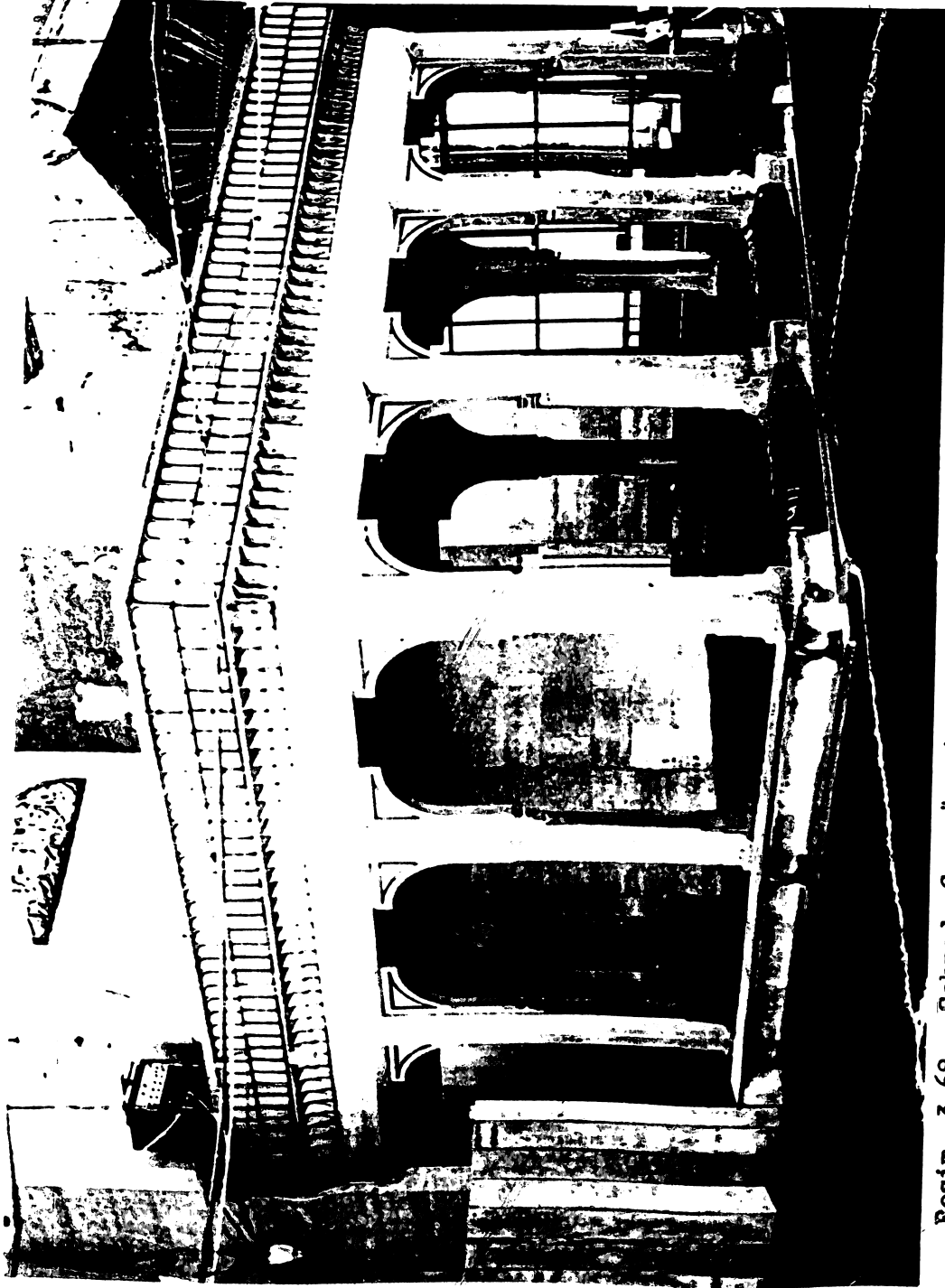
Resim 3.65. Şehzade C. hünkâr mahfili

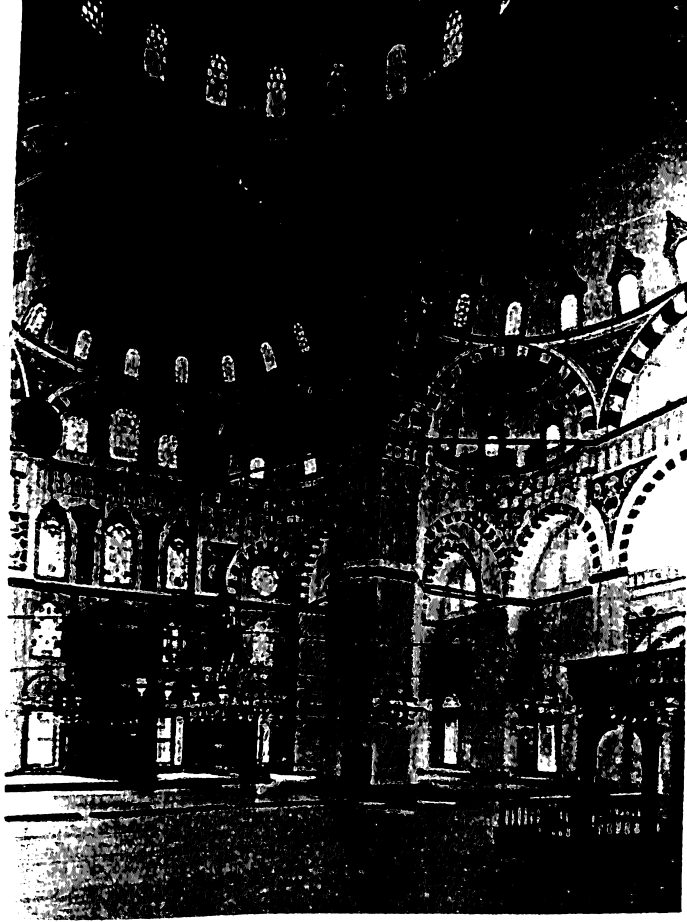
Resim 3.66. Şehzade C. hünkâr mahfilinin filayağına bitişme köşesi

Resim 3.67. Şehzade C. hünkâr mahfili

Resim 3.68. Şehzade C. müezzin mahfili

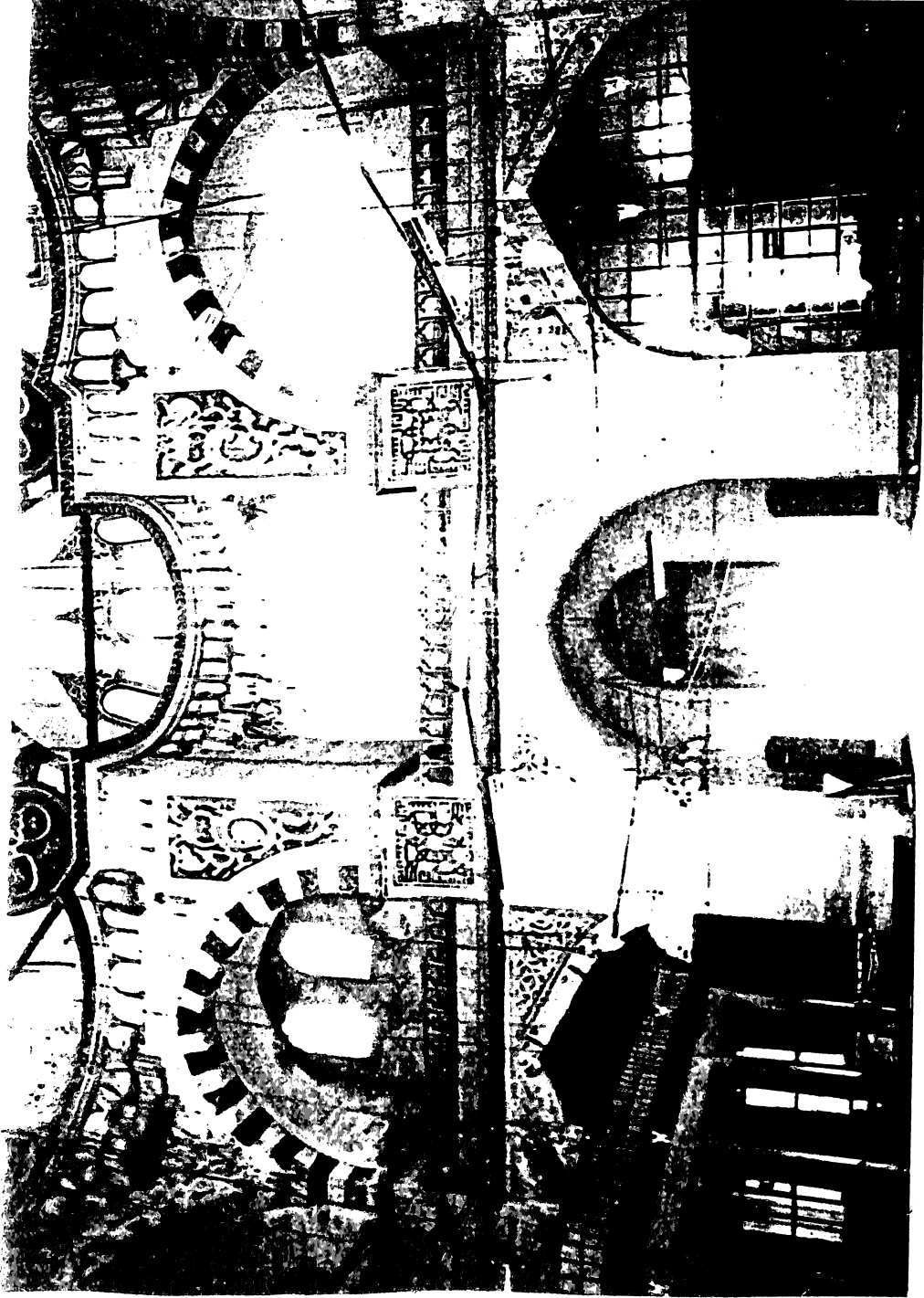
Resim 3.69 Şehzade C. caminin 20. yy
başındaki durumu

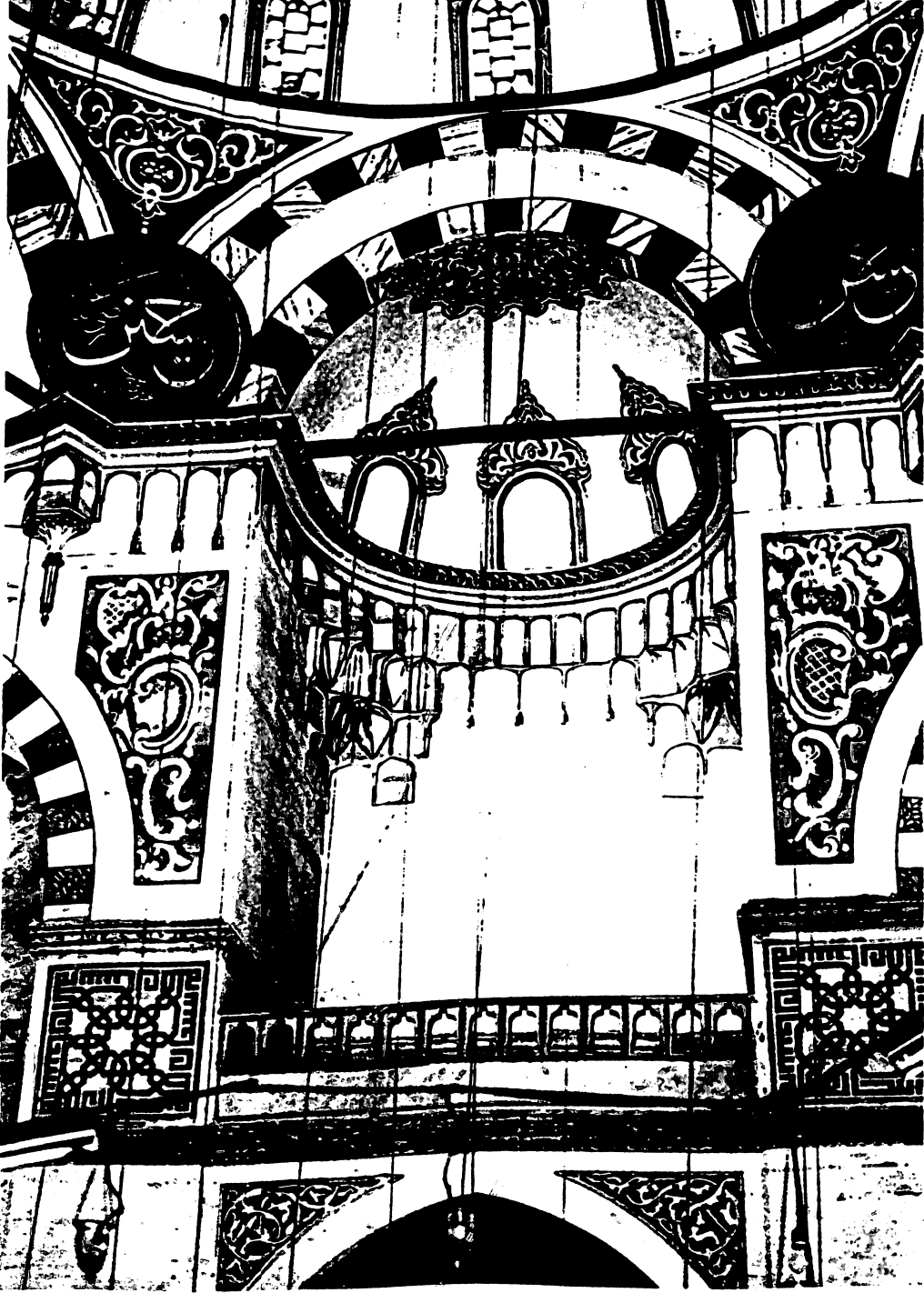
Resim 3.70. Şehzade C. sol kapı üstü mahfili

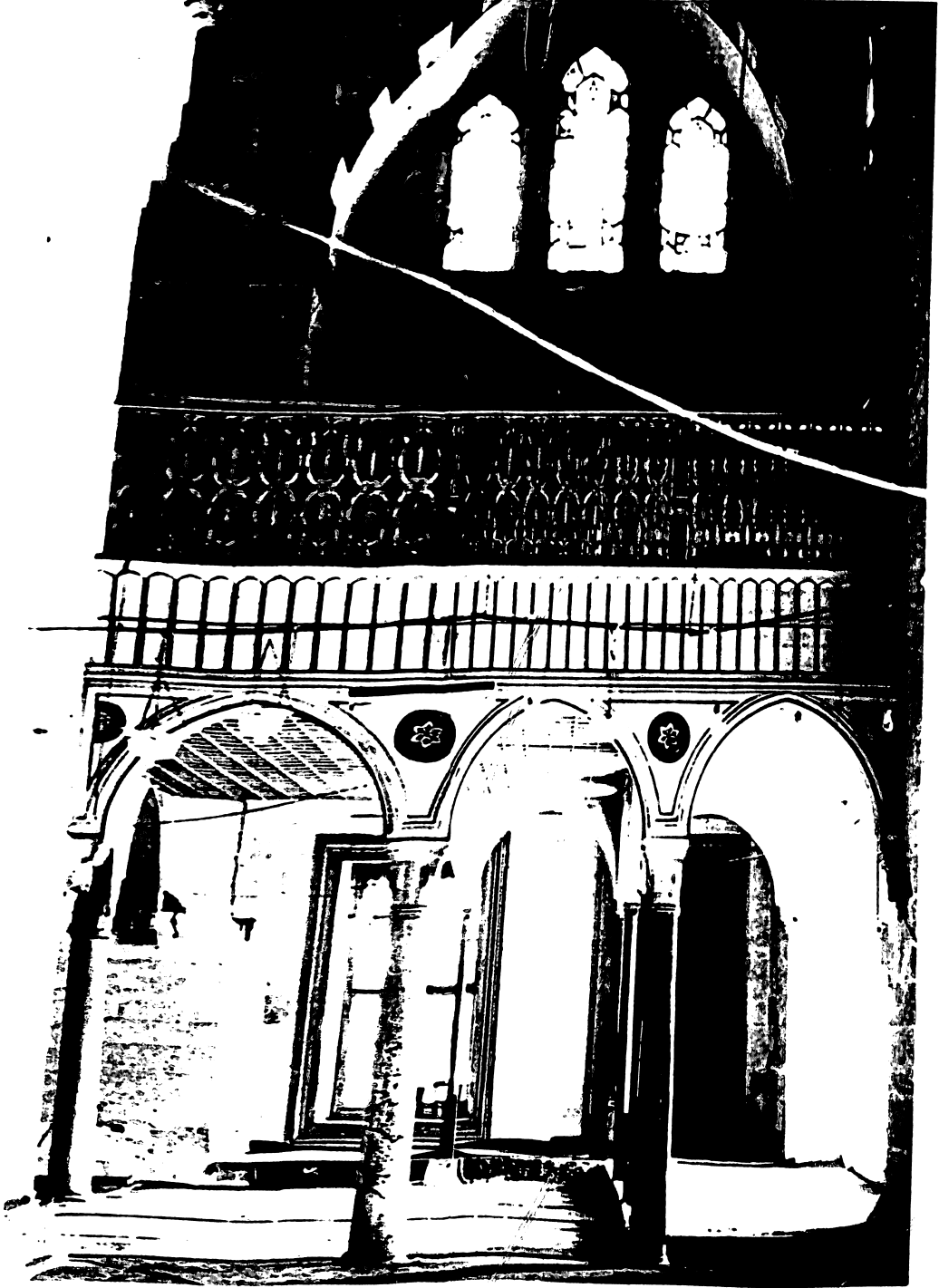
Resim 3.71. Sehzade C. sol yan kapı üstü mahfili

Resim 3.72. Şehzade C. arka mahfiller

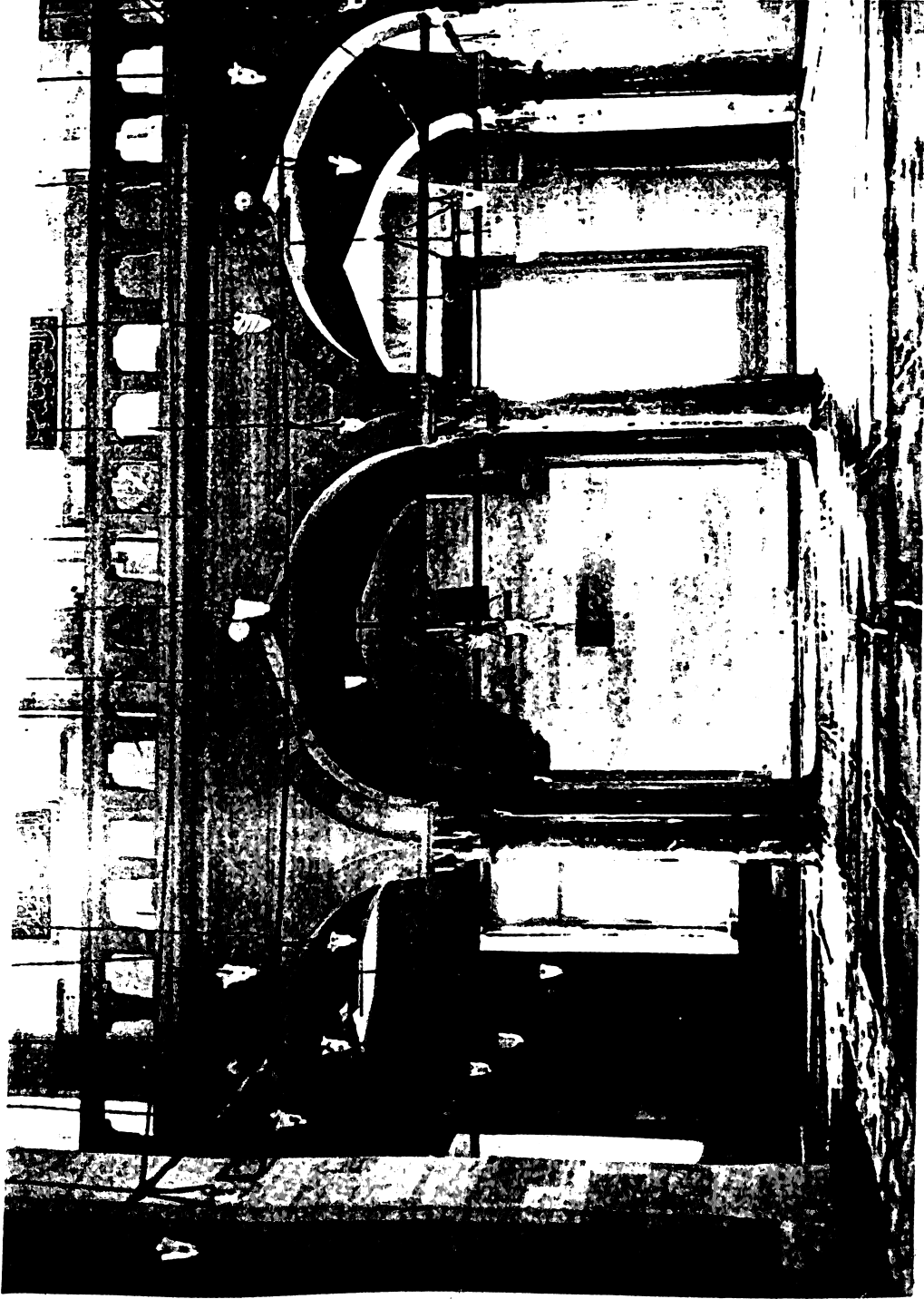
Resim 3.73. Şehzade C. kapı üstü mahfili

Resim 3.74. Şehzade C. hünkâr mahfili

Resim 3.75. Süleymaniye C. hünkâr
mahfili girişı

Resim 3.76. Süleymaniye C. hünkâr mahfili

Resim 3.77. Süleymaniye C. hünkâr mahfili

Resim 3.78. Süleymaniye C. hunkar mahfili mihrabi

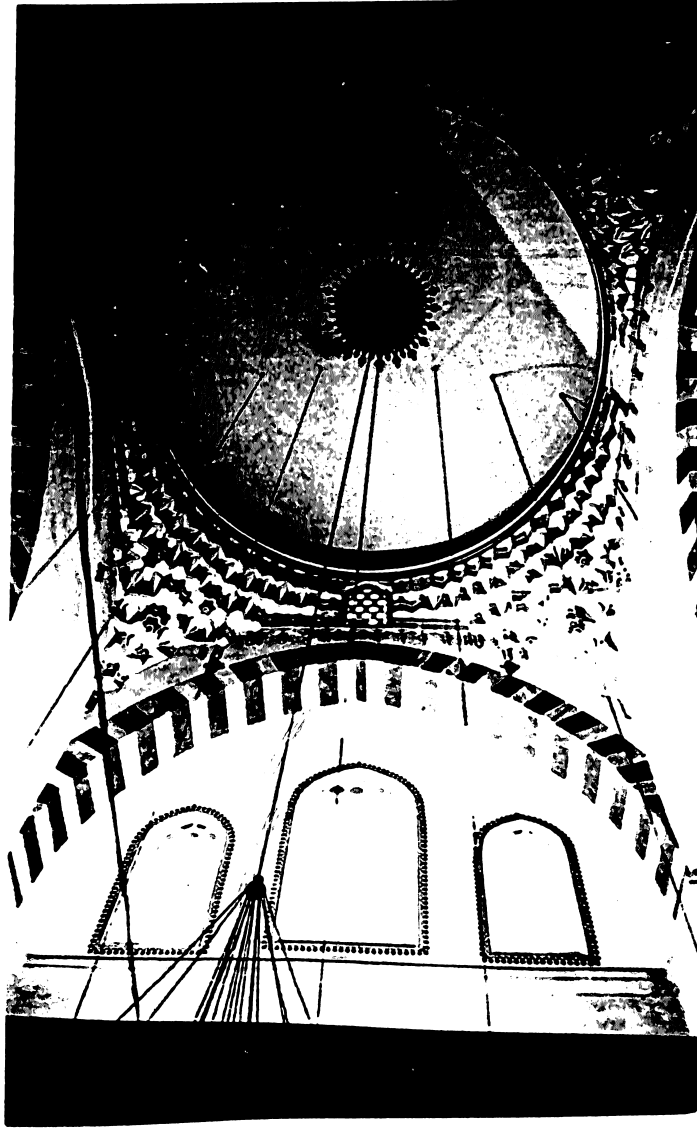
Resim 3.79. Süleymaniye C. müezzin mahfili

Resim 3.80. Süleymaniye C. müezzin mahfil

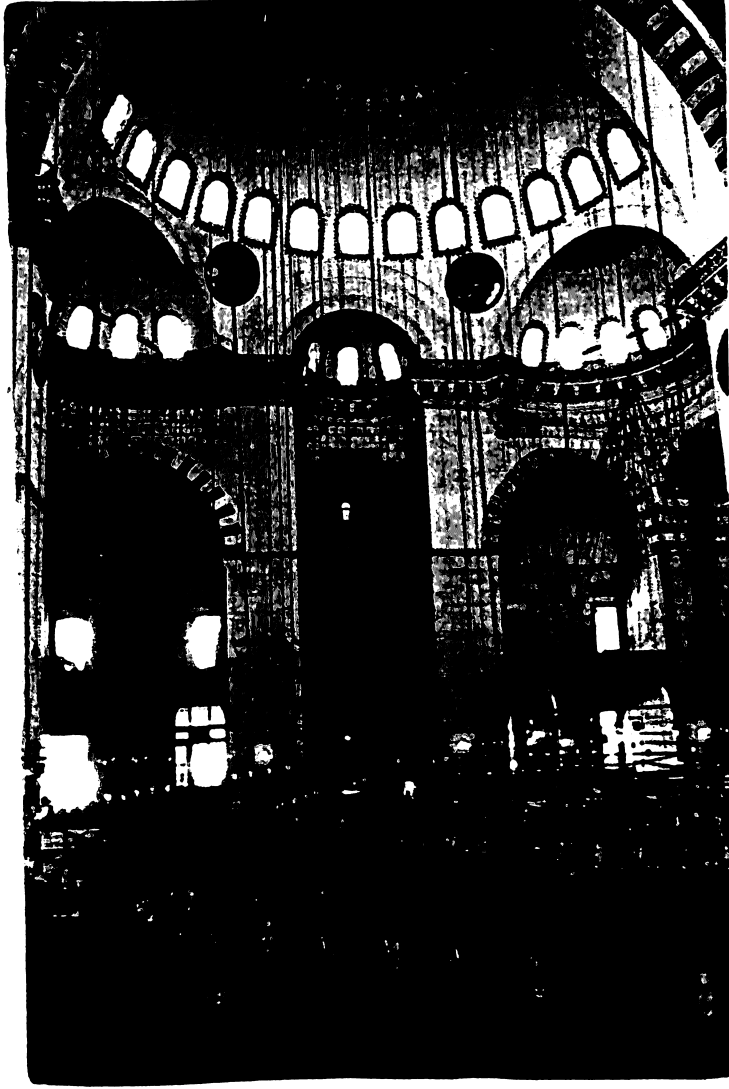
Resim 3.81. Süleymaniye C. sol yan mahfil

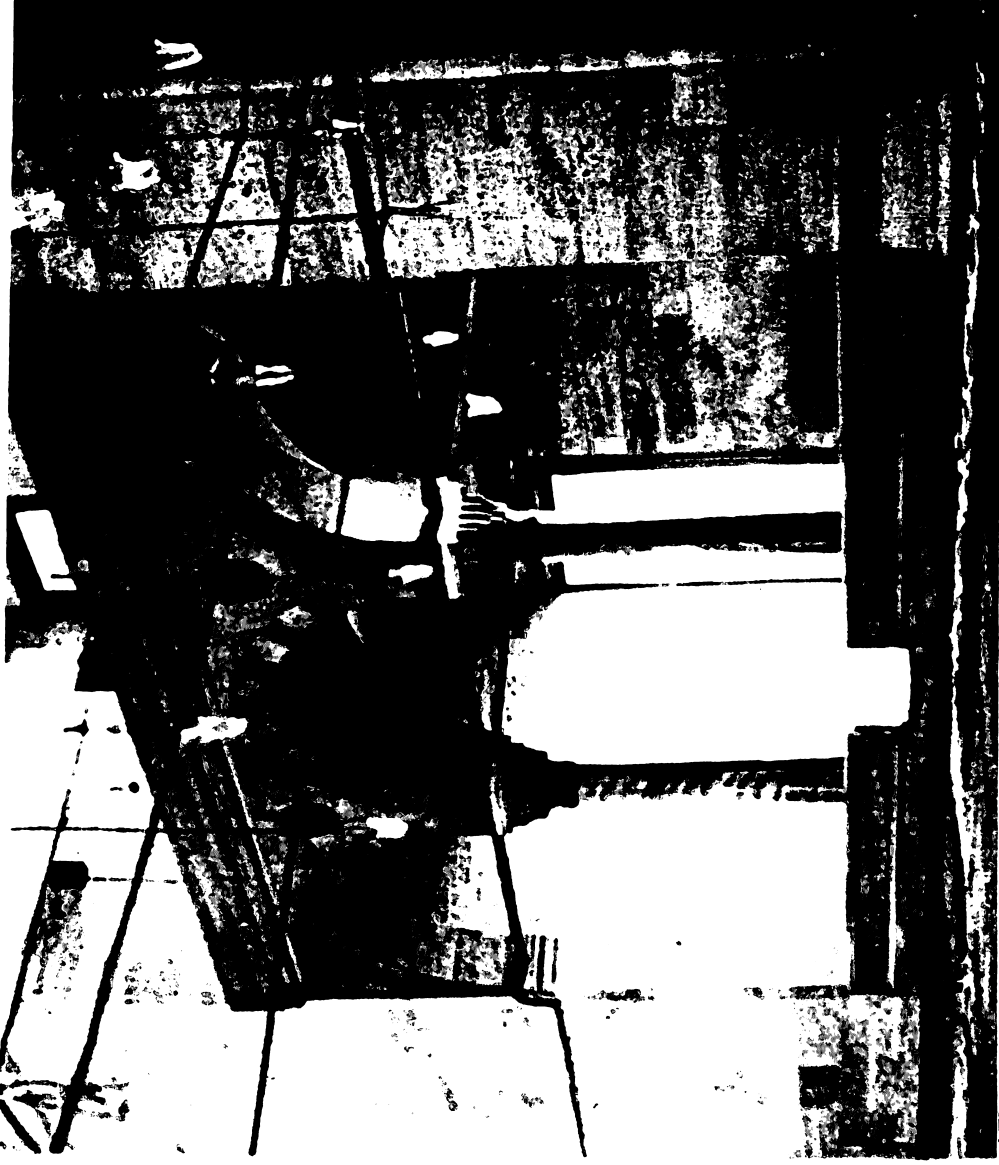
Resim 3.82. Süleymaniye C. yan sahınları
örtten kubbeler

Resim 5.33. Süleymaniye C. sağ yan manzara

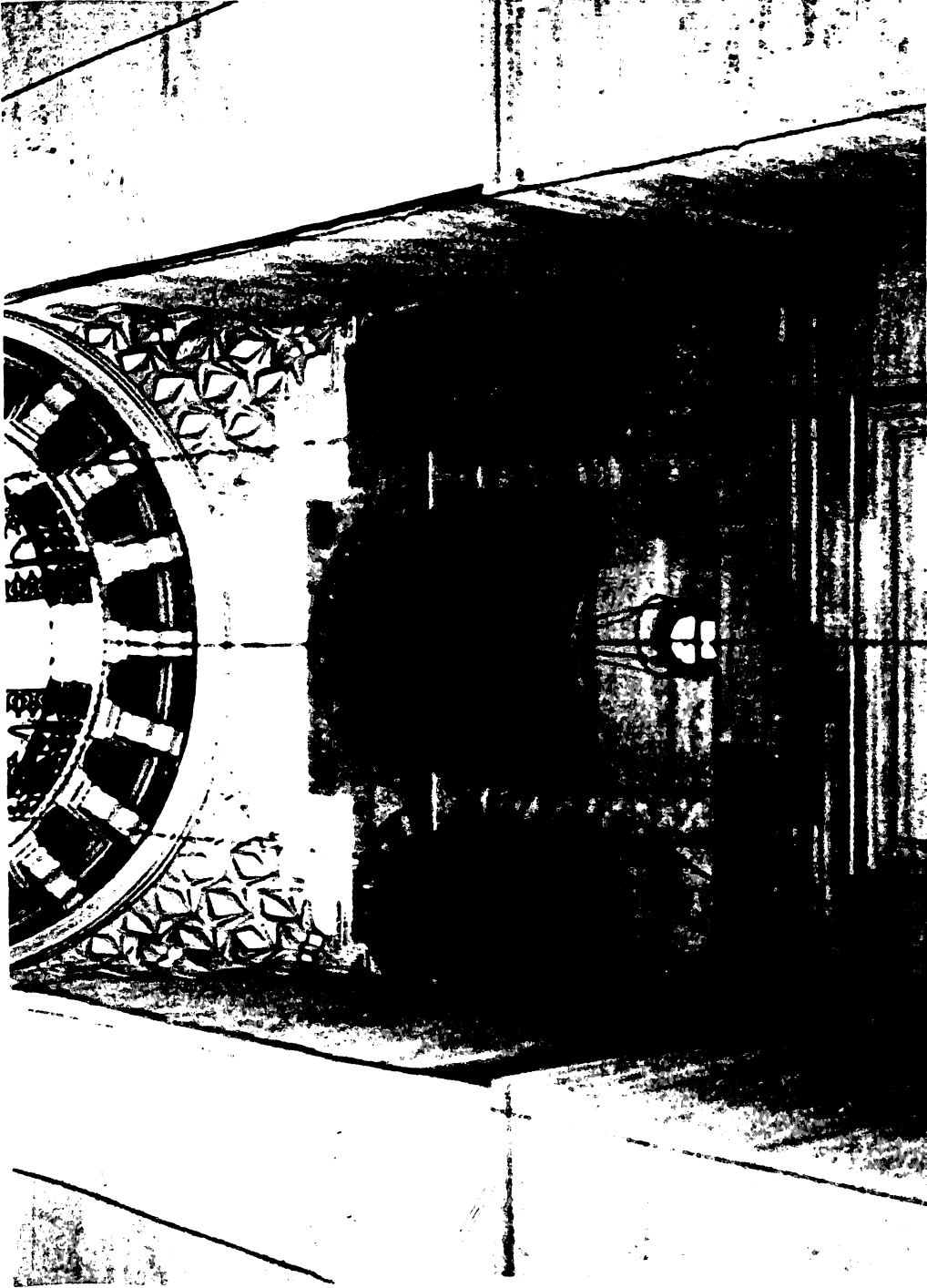
Resim 3.84. Süleymaniye C. arka mahfiller

Resim 3.85. Süleymaniye C. kapı yanı mahfili

Resim 3.86. Süleymaniye C. kapı yanı
manfili

Resim 3.87. Süleymaniye C. kapı üstü mahfili

Resim 3.88. Süleymaniye C. kapı üstü mahfil

Resim 3.89. Süleymaniye C. sağ yan mahfil

Resim 3.90. Süleymaniye C. hünkâr mahfili dış girişi

Resim 3.91. Süleymaniye C. hünkâr mahfili
pencereleri

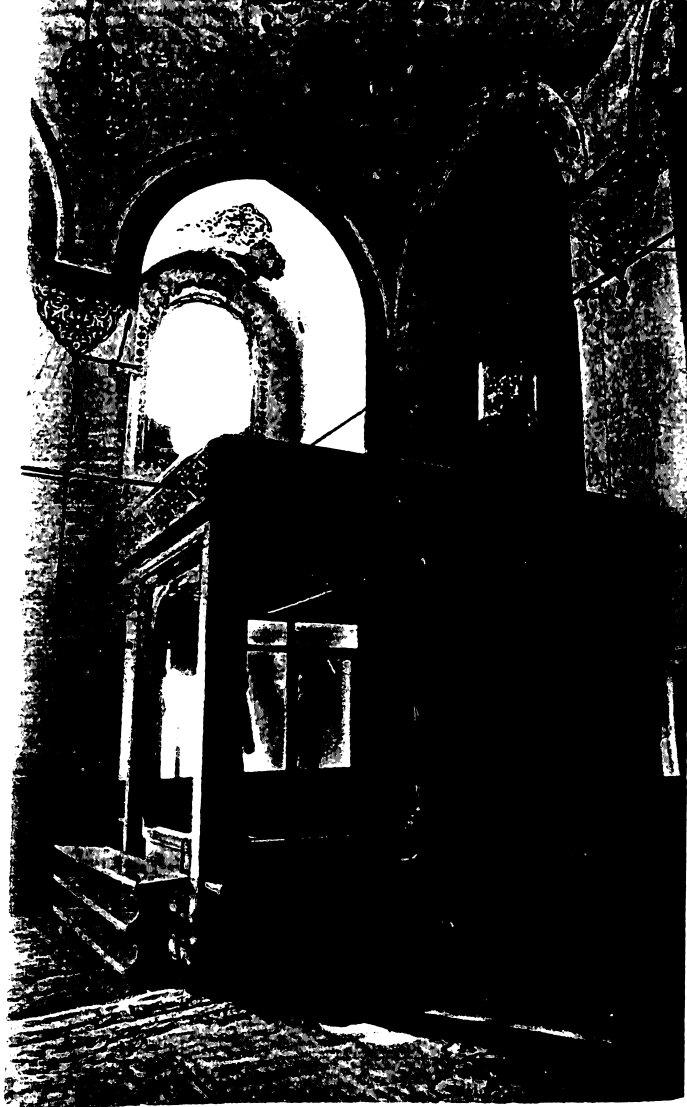
Resim 3.92. Mihrimah C. (Üsküdar)
müezzin mahfili

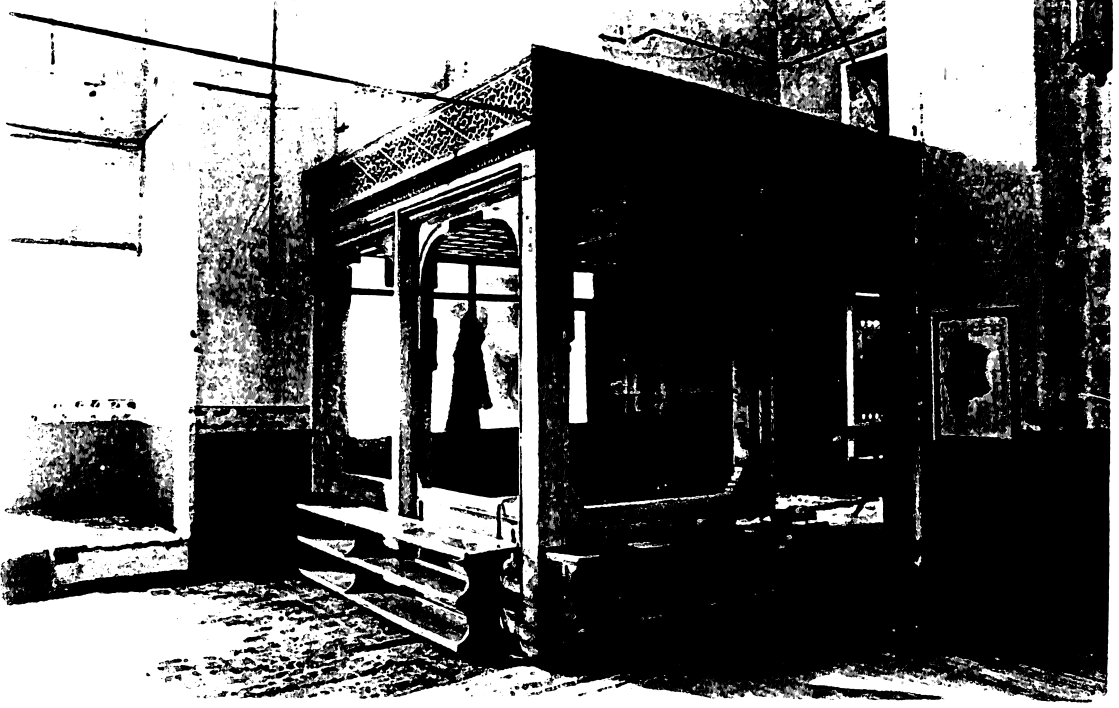
Resim 3.93. Mihrimah C. (Üsküdar)
mükebbire

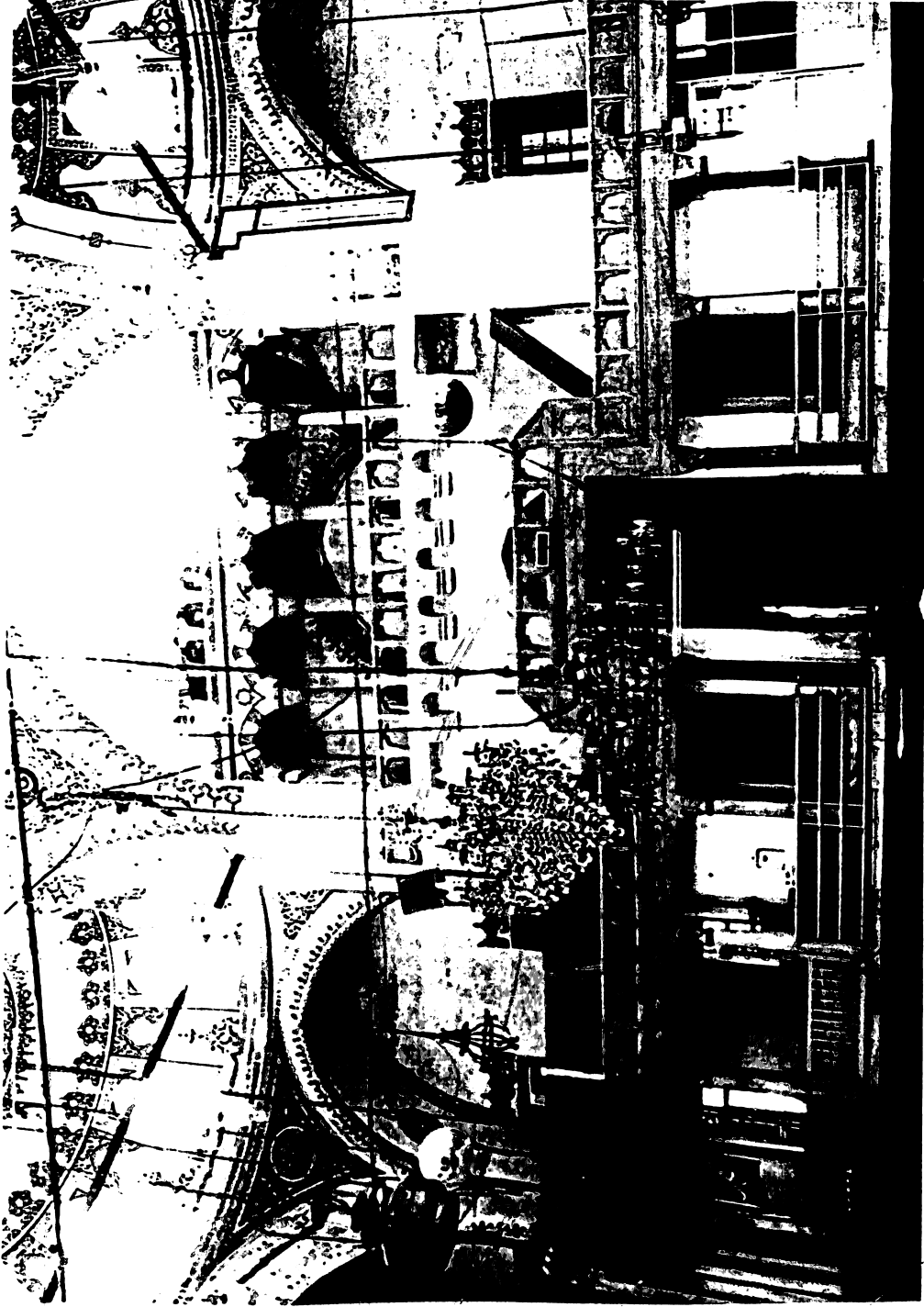
Resim 3.94. Feriðman Ç. (Üsküdar) kapı
üstü manzari

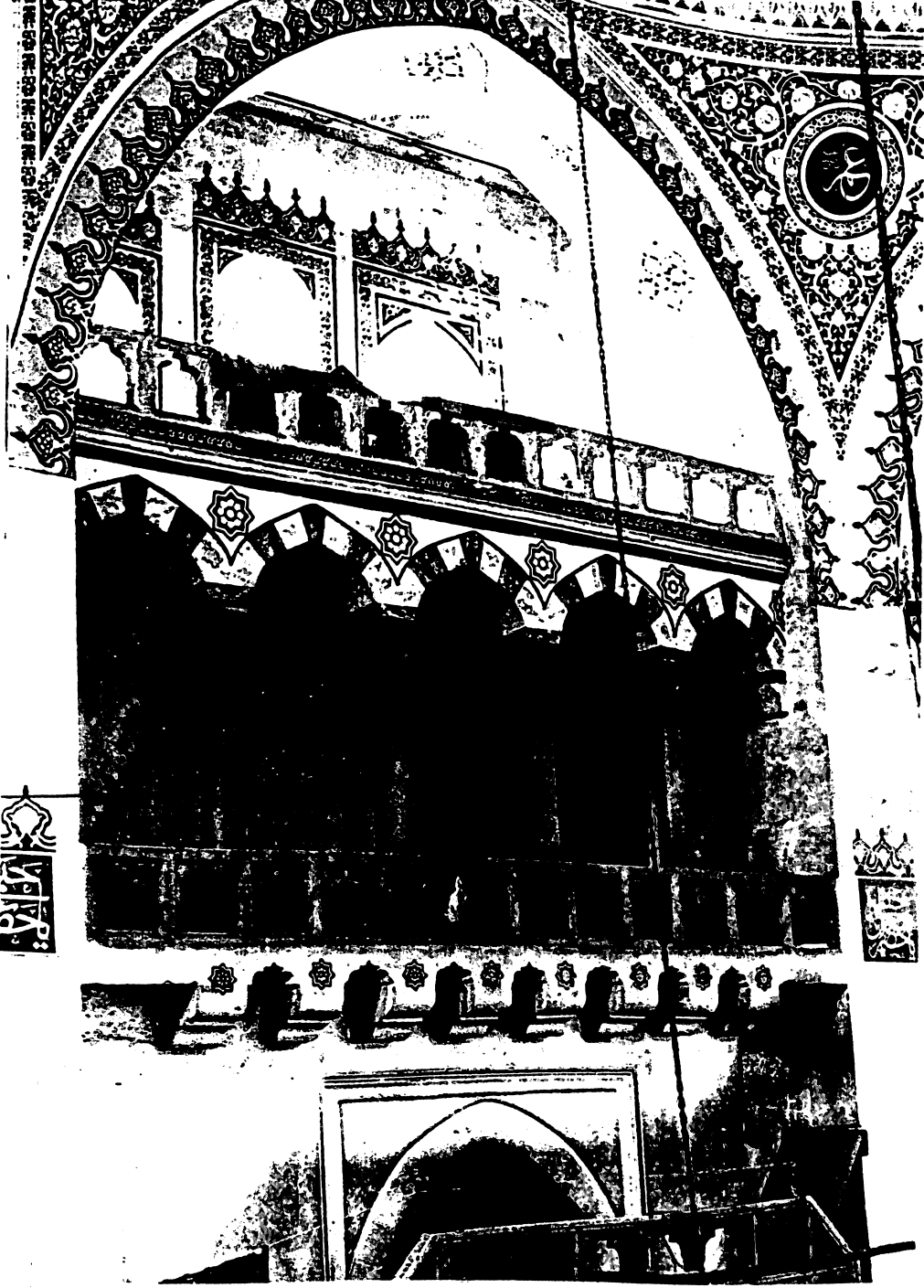
Resim 3.95. Hadım İbrahim Paşa C.
muezzin manfili

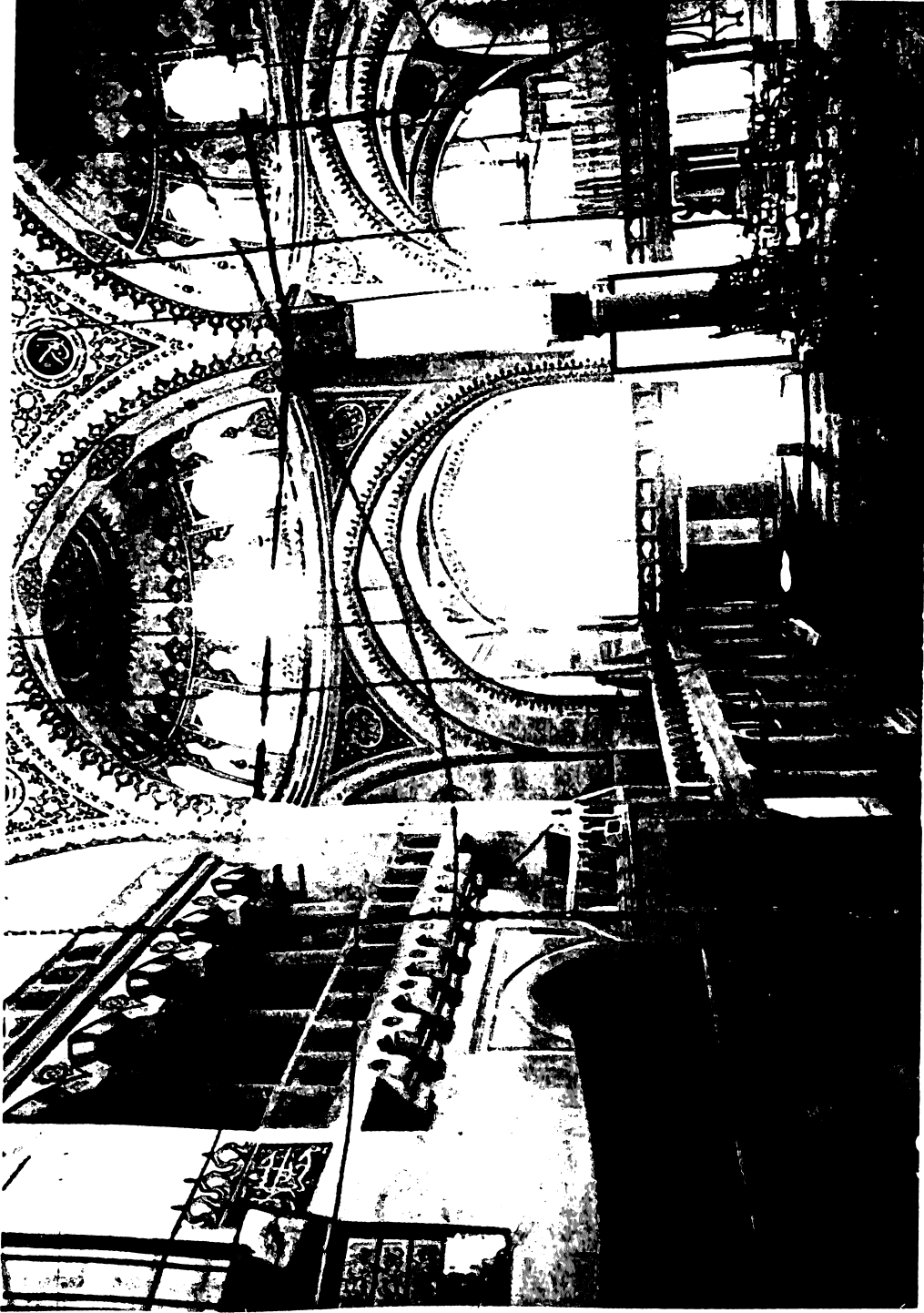
Resim 5.96. Hadım İbrahim Paşa C. müezzin mahfili

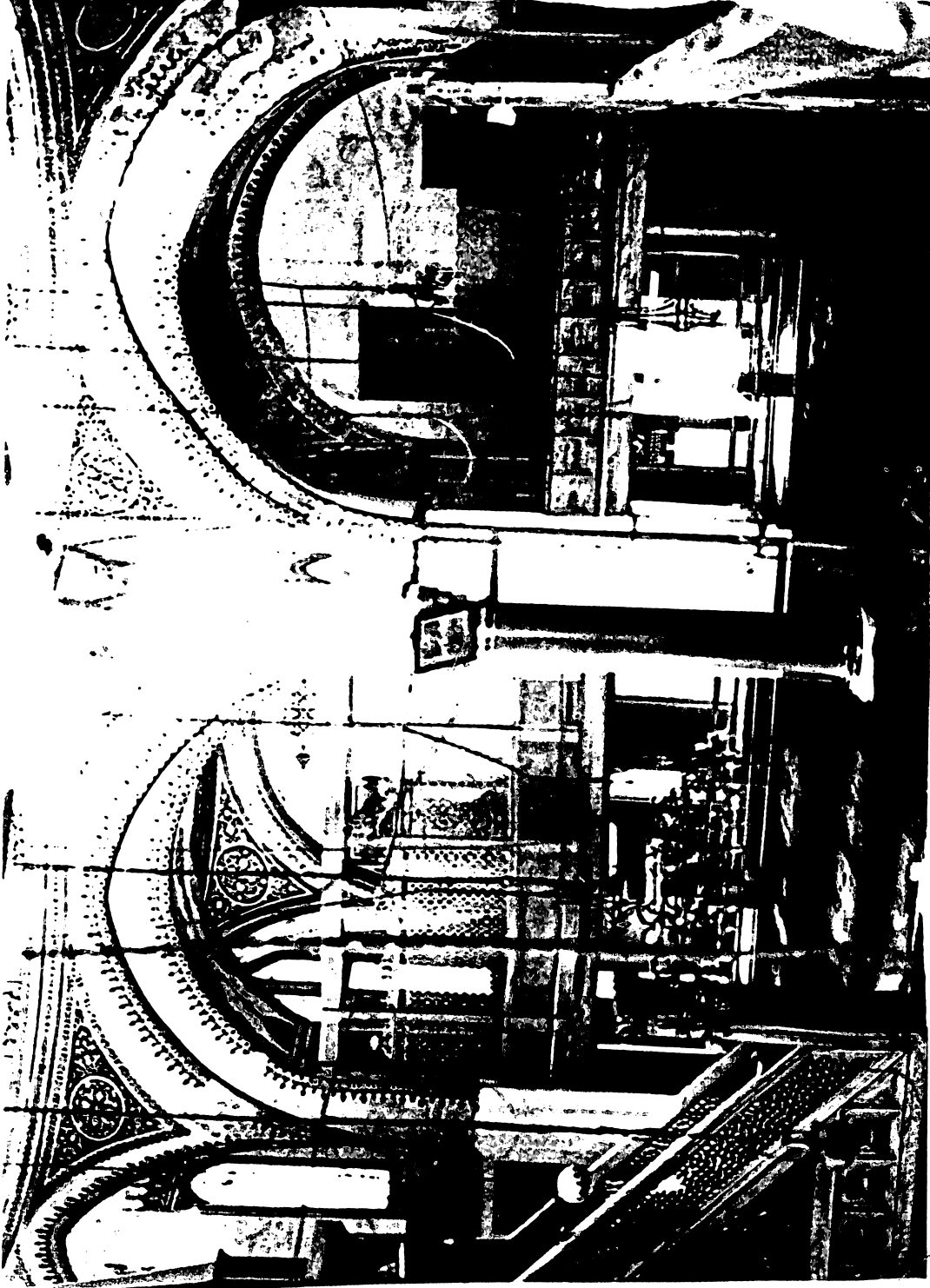
Resim 3.97. Atik Valide C. müezzin mahfili

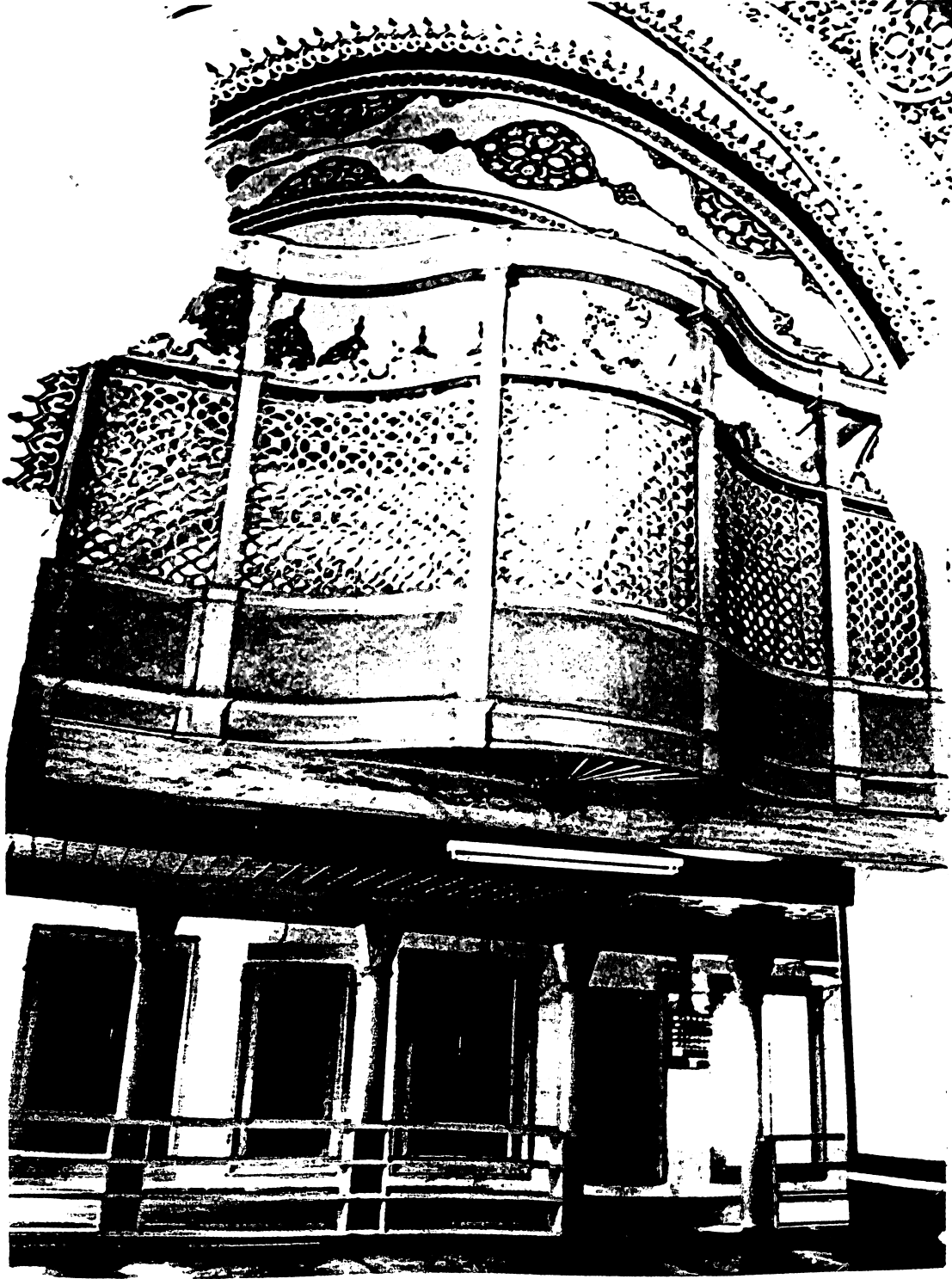
Resim 3.98. Atik Valide C. Müezzin mahfili

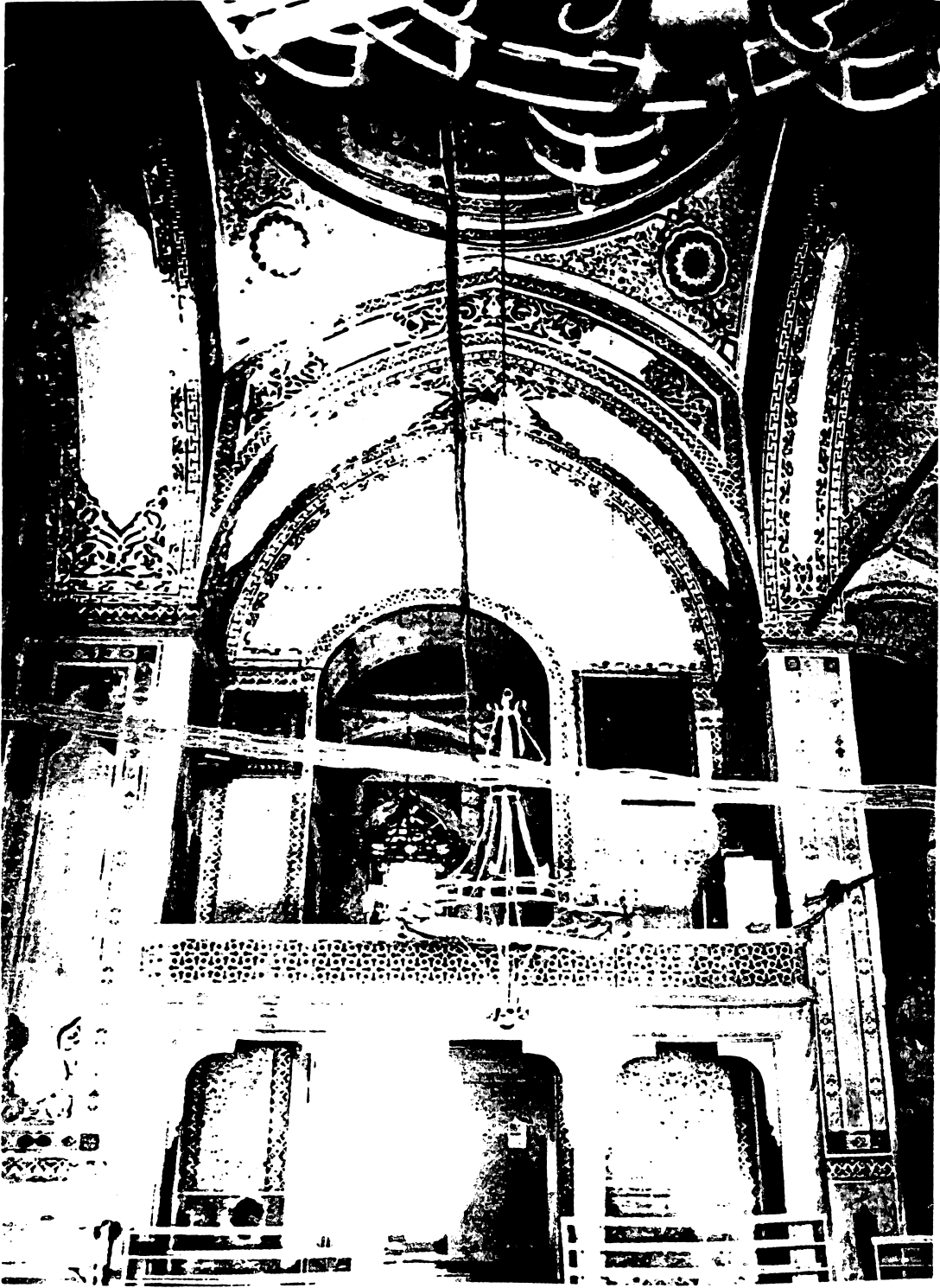
Resim 3.99. Atik Valide C. sol yan ve arka mahfiller

Resim 3.100. Atık Valide C. hünkar mahfili

Resim 3.101. Atik Valide C. hünkâr mahfili

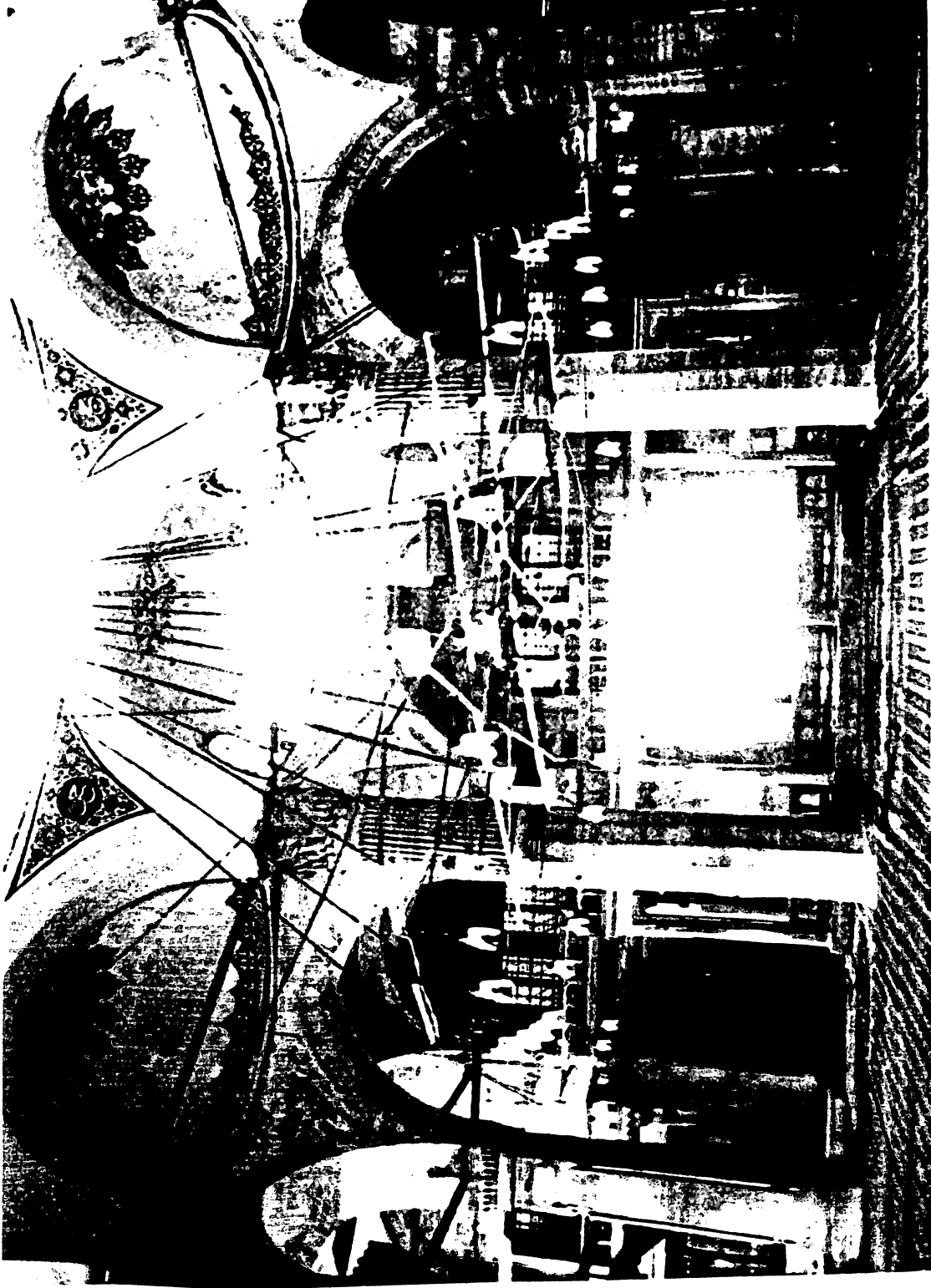
Resim 3.102. Sinan Paşa C. müezzin mahfili

Resim 3.103. Molla Celebi C. arka
manfil

Resim 3.104. Molla Çelebi C. arka
manfili

Resim 3.105. Sokollu C. (Azapkapı) arka mahfil

Resim 3.106. Sokollu C. (Azapkapı) yan mahfil

ÖZGEÇMİŞ

1964 yılında İstanbul'da doğdu. İstanbul Kız Lisesi'nde orta ve lise öğrenimi gördü. 1981 yılında girdiği İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'ni 1985'de bitirdi.